SLOVENSKÁ REČ

58 | 1993 | 4 |

CENA 17,– Sk

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Doruľa, XI. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave ■ R. Krajčovič, Poveľkomoravská christianizácia vo svetle starej toponymie Slovenska ■ F. Buffa, Z porovnania poľskej a slovenskej frazeológie ■ K. Habovštiaková, Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny v širšom vývinovom kontexte ■ E. Krošláková, Preklad staroslovienskych slovies dicendi do slovenčiny v uvádzacích vetách v Živote Konštantína a Živote Metoda ■ A. Habovštiak, J. M. Hurban a štúrovská slovenčina ■ F. Kočiš, Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii ■ P. Odaloš, Prehľad a problematika výskumu argotu na Slovensku

SPRÁVY A RECENZIE

Ján Doruľa šesťdesiatročný. J. Mlacek ■ Súpis prác Jána Doruľu za roky 1983–1992. L. Dvonč ■ Čestný doktorát Univerzity Komenského prof. Ernstovi Eichlerovi. M. Majtán ■ Dva pramene k dejinám predspisovnej slovenčiny. Š. Švagrovský – P. Žigo

ROZLIČNOSTI

VENOVANÉ XI. MEDZINÁRODNÉMU ZJAZDU SLAVISTOV V BRATISLAVE

SAP SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František K o č i š

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna O r a v c o v á

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand B u f f a, Juraj D o l n í k, Ladislav D v o n č, Ján F i n d r a, Juraj F u r d í k, Eugen J ó n a, František K o č i š, Rudolf K r a j č o v i č, Ema K r o š l á k o v á, Milan M a j t á n, Jozef M l a c e k, Anna O r a v c o v á, František R u š č á k

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. D o r u ľ a, XI. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave 193
R. K r a j č o v i č, Poveľkomoravská christianizácia vo svetle starej toponymie Slovenska 194
F. B u f f a, Z porovnania poľskej a slovenskej frazeológie 201
K. H a b o v š t i a k o v á, Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny v širšom vývinovom kontexte 207
E. K r o š l á k o v á, Preklad staroslovienskych slovies dicendi do slovenčiny v uvádzacích vetách v Živote Konštantína a Živote Metoda 216
A. H a b o v š t i a k, J. M. Hurban a štúrovská slovenčina 223
F. K o č i š, Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii 228
P. O d a l o š, Prehľad a problematika výskumu argotu na Slovensku 238

SPRÁVY A RECENZIE

Ján Doruľa šesťdesiatročný. J. M l a c e k 244
Súpis prác Jána Doruľu za roky 1983–1992. L. D v o n č . 246
Čestný doktorát Univerzity Komenského prof. Ernstovi Eichlerovi. M. M a j t á n 250
Dva pramene k dejinám predspisovnej slovenčiny. Š. Š v a g r o v s k ý – P. Ž i g o 252

ROZLIČNOSTI

Slovenská Grafia či *Slovenská grafia?* L. D v o n č 256

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 58 – 1993
ČÍSLO 4

Ján Doruľa

XI. MEDZINÁRODNÝ ZJAZD SLAVISTOV V BRATISLAVE

Slovenská jazykovedná i celá kultúrna verejnosť prijala s potešením správu, že XI. medzinárodný zjazd slavistov sa uskutoční na Slovensku, v Bratislave. Pribudol nám zároveň pocit zodpovednosti za úspech významného podujatia. Celú jej ťarchu prevzal na seba Slovenský komitét slavistov, najmä jeho predsedníctvo, ktoré sa pustilo do systematickej, cieľavedomej práce na príprave zjazdu. V ceste stáli nemalé prekážky súvisiace nielen so zložitosťou spoločensko-politických a hospodárskych pomerov, ale aj často nepochopiteľné prekážky v podobe nežičlivosti na miestach, kde by slovenský záujem mal byť vecou najprirodzenejšou, vecou rozumu i srdca. Plénum Slovenského komitétu slavistov na svojom zasadnutí v decembri 1990 rozhodlo, že zjazd v Bratislave napriek všetkým prekážkam usporiadame.

Slovenský komitét slavistov sa svojím väčšinovým rozhodnutím priklonil k názoru, že pri medzinárodných kontaktoch v oblasti slovenskej jazykovedy, literatúry, národopisu, histórie je nevyhnutné mať priame, nezávislé zastúpenie, preto odmietol všetky návrhy na utvorenie federálneho či strešného alebo koordinačného slavistického orgánu. Prevládla mienka, že vzťahy s českou slavistikou možno bezporuchovo zabezpečiť orgánmi národných komitétov.

Necelé tri mesiace pred slávnostným otvorením XI. medzinárodného zjazdu slavistov možno povedať, že sa úspešne završuje jeho organizačná i odborná príprava. Zmienku si zasluhuje skutočnosť, že od svojho 27. ročníka (1992) sa stal časopis Slavica Slovaca interdisciplinárnym slavistickým časopisom, že sa v roku 1991 uskutočnila trojdňová interdisciplinárna vedecká konferencia pod názvom O vývine slovenčiny z medziodborového hľadiska a v roku 1992 ďalšia trojdňová interdisciplinárna vedecká konferencia pod názvom O vývine spisovnej slovenčiny, usporiadaná z príležitosti 150. výročia vzniku štúrovskej spisovnej slovenčiny, i celý rad ďalších vedeckých podujatí organizovaných akademickými a vysokoškolskými pracoviskami. Osobitne treba podčiarknuť, že starostlivosťou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vychádza v roku 1993 celý rad vedeckých monografií venovaných XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. Aj tieto publikácie, spolu so zborníkom zjazdových referátov

a s ďalšími monografiami, zbornikmi a štúdiami slovenských jazykovedcov, literárnych vedcov, etnografov a historikov, budú iste dôstojne reprezentovať slovenskú vedu na svetovom slavistickoom fóre.

Do rušnej predzjazdovej aktivity sa prirodzene zapája aj najstarší a najvýznamnejší časopis pre výskum slovenského jazyka. Toto číslo svedčí o tom, že Slovenská reč ani teraz neostala bokom od významnej udalosti dotýkajúcej sa slovenského jazyka a s ním aj slovenskej kultúry.

XI. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave bude nielen významnou medzinárodnou udalosťou, ale aj významnou, reprezentatívnou udalosťou Slovenskej republiky. Možno veriť a očakávať, že podmienky, ktoré pre jeho úspešný priebeh utvorí obetavé úsilie mnohých organizátorov, zaručia účastníkom zjazdu pokojnú pracovnú atmosféru, že Bratislava sa stane pre nich miestom priateľských stretnutí v duchu vzájomného porozumenia, v súhlase s odkazom slovenských dejín v roku ich významných výročí.

Rudolf Krajčovič

POVEĽKOMORAVSKÁ CHRISTIANIZÁCIA VO SVETLE STAREJ TOPONYMIE SLOVENSKA

Začiatky christianizácie na území Slovenska vo veľkomoravskom období aspoň v hlavných črtách sú dnes už pomerne známe vďaka odbornej interpretácii súvekých historických dokumentov, starších i mladších staroslovienskych textov, ale aj vďaka výsledkom archeologických výskumov. No menej je známy priebeh christianizácie na území Slovenska v poveľkomoravskom období, t. j. v čase od začiatku 10. stor. do konca 11. stor.

1. V tejto štúdii sústredíme pozornosť na priebeh christianizácie na starom Slovensku práve v 10. až 11. storočí. Ako prameň, ktorý nám má poskytnúť informácie, príp. hlbšie poznatky, sme si zvolili súbor historickej toponymie (najmä sídlištných názvov) zapísanej v listinnom materiáli v 11.–13. stor. a pochádzajúcej z južnej polovice Slovenska. Túto toponymiu po rekonštrukcii a náležitej identifikácii budeme konfrontovať s dobovými christianizačnými inštitúciami a reáliami. Takými sú napr. prvé kostoly, farnosti, kláštory, patróny kostolov, cirkevné správy majetkov a pod. Keďže v zásade nám pôjde o konfrontáciu doznievajúcej pohanskej a rozvíjajúcej sa kresťanskej religiozity, predmetom našej analýzy môže byť len historická toponymia s takými zafixovanými slovami, resp. menami, ktoré o súvekých prejavoch religiozity skrývajú informácie, príp. poznatky a súčasne umožňujú ich existenciu datovať do 10.–11. stor.

Podľa našej mienky také kritériá najlepšie môže splniť historická toponymia na území Slovenska utvorená z mien staromaďarských kmeňov, ktoré už od konca 9. stor. začali vojensky obsadzovať dôležité strategické body v karpatsko-podunaj-

skom priestore vrátane južnej polovice starého Slovenska, aby tak do tohto priestoru zabezpečili príchod staromaďarského etnika. Navyše, tento typ toponymie je aj pomerne bezpečným kritériom chronologickým. Vhodným chronologickým kritériom sú však aj skoré christianizačné inštitúcie a reálie, o ktorých už bola reč, najmä keby korešpondovali s christianizačnou etapou vo veľkomoravskom období. Pravda, jedno i druhé treba overiť rozborom konkrétneho materiálu.

1.2. Mená spomínaných staromaďarských kmeňov uviedol už Konštantín Porfyrogenet v známom spise De administrando imperio (názov preložený z gréčtiny) z polovice 10. stor. V spise sa uvádzajú kmeňové mená *Nek, Meder, Kürt, Dermat, Tarjan, Jeneh, Kesih, Keri* (podľa prepisu v Prameňoch k dejinám Veľkej Moravy, s. 317; Pram. DVM), v maďar. *Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi* (podľa Kniezsa, 1938, s. 249). Pre našu problematiku je dôležité, že všetky tieto mená staromaďarských kmeňov sa vyskytujú petrifikované v starej toponymii na juhu a juhozápade Slovenska a, pochopiteľne, ich výskyt pokračuje na území dnešného Maďarska. Rovnako je dôležité, že veľká časť sídlištných názvov tohto typu je doložená už na začiatku 12. stor. a že sa spravidla vyskytuje pri významnejších strategických, ale aj hospodárskych miestach, príp. pri významnejších veľkomoravských komunikáciách a lokalitách, ktoré sú dnes už dobre zdokumentované archeologickými artefaktmi (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I – III, ďalej VSO[1]). To, že staromaďarské kmene v čase príchodu medzi nitrianskych Slovenov vyznávali tradičný, pre ne charakteristický predkresťanský kult, je všeobecne známe. Z nášho materiálu uveďme aspoň záznam z roku 1236 *ad sepulcra paganorum ... ad alia sepulcra paganorum*, t. j. ide o pohanské hroby, resp. pohrebiská, ktoré sa lokalizujú do katastra obce Takšoň (*Toscun* 1138, dnes Matúškovo), teda do priestoru, kde mal vojenské stanovište a sídla staromaďarský kmeň *Jeneh* (porov. heslo *Kmeň Jeneh, Jenő*). V tejto súvislosti bude iste zaujímavé, že Konštantín Porfyrogenet okrem mena staromaďarského kmeňa *Jeneh* (*Jenő*) spomína aj meno *Takšoň* ako meno syna jedného z príslušníkov staromaďarského kniežacieho rodu (Pram. DVM, s. 317 – 318). A sotva bude náhodné aj to, že v katastri obce Takšoň sa zachovával názov *Pogányteméto*, t. j. pohanské pohrebisko (Šmilauer, 1932, s. 86 – 87). Pravda, z tejto oblasti sú známe bohaté archeologické náleziská staroslovanských artefaktov, ale známe sú aj nálezy staromaďarského pôvodu.

2. V ďalšej časti tejto štúdie podávame prehľad mien staromaďarských kmeňov, ktoré sa petrifikovali v sídlištných názvoch v priestoroch na juhu a juhozápade Slovenska. Súčasne za každým historickými záznamami zdokumentovaným názvom uvádzame skoré christianizačné inštitúcie alebo iné reálie. Získané poznatky o vzťahu predkresťanského a skorého kresťanského kultu na danom území zhrnieme v stručnom závere.

Kmeň D e r m a t (*Gyarmat*). G o l i a n o v o, býv. Lapášske Ďarmoty, okr. Nitra (*Gurmoth* 1156). – Susedný Lapáš (*Lapas* 1113) patril už pred 12. stor. bene-

[1] Z diela sú citované historické záznamy názvov obcí a ďalšie údaje. Skratka VSO I – III sa uvádza iba pri zvláštnych údajoch.

diktínom na Zobore a v 12. stor. sa spomína ako farnosť. • S i k e n i č k a, predtým Ďarmotky, okr. Nové Zámky (*Garmoth* 1135, *Gormoth* 1297). – V osade bol v 13. stor. románsky kostol. • Ž i t a v c e, predtým Ďarmoty nad Žitavou (*Gurmot* 1232). – Časť osady patrila ostrihomskému arcibiskupovi, postupne jeho predialistom; hneď v susedstve bola *ecclesia Sancti Michaelis* (1332–1937) s farou, dnes Michal nad Žitavou, predtým Svätý Michal. • C h r a s t i n c e, okr. Veľký Krtíš (*Gyormoth 1244*). – Susedná obec Opatovská Nová Ves (*Apaty* 1302) patrila kostolu v Bzovíku. • H o n t i a n s k a V r b i c a, predtým Hontianske Ďarmoty (*Gormoth* 1272). – Obec patrila ostrihomskému arcibiskupstvu.

Kmeň J e n e h (*Jenő*). • J e n e u, zaniknutá osada na sever od Diakoviec pri Šali (*Jeneu* 1138). – V blízkosti osady bolo rozvinuté christianizačné stredisko už pred 12. stor. Boli tu *due ville clericorum* (1226), t. j. Diakovce a Šaľa (porov. *Sala* nunc *Dyaky* 1236), s tým iste úzko súvisí vznik názvu Diaky (*Dyaky* 1236), z gréc. *diak* „pomocník pri náboženských obradoch"; mali tu kláštor benediktíni z Panónskej Hory. Predpokladá sa, že v tomto stredisku vznikol známy *Prayov kodex* z 12. stor., v ktorom texty pripomínajú cyrilometodské tradície.

J a n i c e, okr. Rimavská Sobota (*Yene* 1216). – V susedstve je obec Chrámec (*Harmach* 1294), azda od *chrámec* „menšia kresťanská svätyňa" a v jej blízkosti hrad nazývaný Pohanský (VSO I, 484). Obec Chrámec od 12. stor. patrila rodu Hunt-Poznanovcov, potomkom šľachty spriaznenej s dvorom uhorského kráľa Štefana I., známeho ako zástancu a šíriteľa kresťanstva.

Kmeň K e r i (*Kér*). V e ľ k ý K ý r, predtým Milanovce, okr. Nitra (*Ker* 1113, *Ker* 1156). – Výraznou stopou po ranej christianizácii je kostol z 11. stor. zasvätený sv. Klimentovi, patrónovi cyrilometodskej misie na Veľkej Morave, s pohrebiskom z 10. stor. a so starším staroslovanským osídlením. • K i a r o v, okr. Veľký Krtíš (*Keer* 1271, sloven. *Kiar* z *Kár*, a to z maď. *Kér*). – Susedná obec Olvári (*Oluar* 1245) bola majetkom premonštrátskeho kláštora v Šahách, ktorý im v 13. stor. darovali Huntovci. • K é r, zaniknutá osada pri malých Kosihách, okr. Nové Zámky (*Kescu* alio vocabulo *Kerd* 1248, *Kerd* et *Kezyv* 1252). – Zemepisná situovanosť názvov signalizuje, že v tomto priestore boli sídla staromaďarských kmeňov *Keri a Kesih* bezprostredne vedľa seba (viac v hesle *Kmeň Kesih*).

Kmeň K e s i h (*Keszi*). *B á n o v*, predtým Bánovské Kosihy, okr. Nové Zámky (*Kescu, Kezu* 1113), sem patrí aj M a l á K e s a, časť Bánova (*Quescu* 1113). – Neďaleko mal sídla staromaďarský kmeň *Meder* (pozri heslo *Kmeň Meder*) a na východe za riekou Nitrou v 11. stor. mali sídla, príp. strážne stanovište Pečenehovia (villa Hudwordiensium *Bissenorum* 1075, *Bescene* 1209, dnes Bešeňov, okr. Nové Zámky). Sústredenie týchto kmeňov s pôvodným vojenským (strážnym) poslaním poukazuje na strategický význam miesta. A iste nie je bez dôležitosti, že v 12. stor. bolo tu už rozvinuté christianizačné stredisko. Osada Malá Kesa už pred 12. stor. sa stala majetkom benediktínskeho kláštora na Zobore. Susedné Šurany v 12. stor. boli majetkom prepošstva v Dömösi pri Ostrihome v Maďarsku (z ľud. *Dimiš*, a to z *Dimiter*, mena solúnskeho svätca). Len mimochodom poznamenávame, že v neďalekom Kesztölci (zo slovanského *Kostelec* a doloženého už v 11. stor.) bol

kostol sv. Klimenta, patróna cyrilometodskej misie na Veľkej Morave (Slovník slovenského jazyka II, ďalej SSJ, s. 160, 285). V neďalekom Kostolnom seku bol v 13.–14. stor. kostol (*Eghazasszeg* 1379, maďar. *egyházas* „kostolný, cirkevný"). • P o ľ n ý K e s o v, okr. Nitra (*Kezu* 1113). – Pôvodne pri osade Kesih mali ešte sídla príslušníci staromaďarských kmeňov *Keri* a *Tarjan*. Bolo tu dôležité strategické miesto. Stretávali sa tu veľkomoravské komunikácie z Nitry a Moravy do Ostrihomu. O stopách skorej christianizácie v tomto priestore reč už bola (pozri heslo *Kmeň Keri*) . • V o j n i c e, predtým Bátorove Kesy, okr. Komárno (*Kescu* 1156, *Kezu* 1263). – V 12. stor. osada bola majetkom biskupa; našli sa v nej zvyšky stredovekého kostola. Susedná obec Búč (*Bulsou* 1208) patrila zasa ostrihomskému arcibiskupstvu, príp. kapitule. • K a m e n n é K o s i h y, okr. Veľký Krtíš (*Kewkezew* 1135, *keu-* je maďar. *kő* „kameň, kamenný"; Kniezsa, 1938). – Osada už pred 12. stor. bola majetkom kláštora v Bzovíku . • K o s i h o v c e, okr. Veľký Krtíš (*Kezeo* 1295). – Susedné Príbelce (*Prebul* 1244) boli majetkom prepošstva v Bzovíku. • M a l é K o s i h y, okr. Nové Zámky (*Keseu* alio vocabulo *Kerd* 1248, *Kerd* et *Kezyv* 1252). – Podľa dokladov kmene *Kesih* a *Keri* tu mali sídla vedľa seba. Neďaleko od nich bola osada príslušníkov kmeňa *Dermat* (*Garnath* 1135). Iste tu bol priestor so strategickým významom. Súčasne sú tu aj stopy christianizačného strediska už z 12. stor. Blízke Pastovce (*Pastuch* 1135) boli v 12. stor. majetkom kláštora v Bzovíku, v susednej Sikeničke v 13. stor. zasa románsky kostol. • K r á t k e K e s y, časť Marcelovej, okr. Komárno (*Queztev* 1256, *Kezu* 1258, *-tev* zaiste maďar. *tő* „kmeň, koreň"). – Podľa najstaršieho dokladu príslušníci kmeňa *Kesih* si dávne kmeňové tradície dlho udržiavali. V stavbe kostola v obci boli objavené zvyšky stredovekého románskeho kostola. Hneď v susedstve bolo už v 11. stor. rozvinuté christianizačné centrum. Časť Komárna (*Camarum* 1075) v 11. stor. bola majetkom benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku. Pôvodne im patrila aj susedná osada Hadovce. A tu v blízkosti bola s kostolom *villa Sancti Andree* (1268). • V e ľ k é K o s i h y, predtým Malé a Veľké Kosihy (*Kezu* alia villa *Kezu* 1268). – Blízka osada Lél (*Lel* 1075) už v 11. stor. patrila arcibiskupstvu v Ostrihome (odtiaľ jej starší názov *Arcibiskupský Lél*), ale cirkevným majetkom boli aj bývalé Malé Kesy. • K e s o v c e, okr Rimavská Sobota (*Kezew, Kezw* 1232, 1347). – V 13. stor. osada susedila s osadou, v ktorej bol kostol sv. Demetra (*Zenthdemeter* 1324). • H r o n s k é K o s i h y, okr. Levice (*Kezu* 1294). – Opäť v okolí pôvodnej osady sú stopy po rozvinutom christianizačnom stredisku už z 11. stor. a neskôr. Susedná Opatová v 11. stor. (spomína sa v roku 1075) patrila benediktínom v Hronskom Beňadiku a blízke osady Priba (1265) a Buruzlo (1283) (názov prvej osady iste od *Pribislav* a druhej od *Borislav*) boli zasa majetkami ostrihomského arcibiskupstva. V susedstve bola aj osada Svätý Kríž, no s neskoršími dokladmi (*Kerezthur* 1524, *Sw. Kríž* 1786).

Kmeň K ü r t (*Kürt*, z toho v sloven. *Kirt'* alebo *Kert'*). K i r ť, časť obce Čeláry, okr. Veľký Krtíš (*Kurt* 1135, *Kyurth* 1329). – V susedstve bola osada kmeňa *Keri* (pozri heslo *Kmeň Keri, Kiarou*), pri ktorej mal majetok kláštor v Šahách a vedľa v bývalej osade Mariáncsaláde (časť Veľkých Loviec) malo majetok ostrihomské

arcibiskupstvo. • Z e m i a n s k e S a d y, predtým Nemeškerť (maďar. *Nemeskürt),* okr. Galanta (*Kurt* 1156), hneď v susedstve sú P u s t é S a d y, predtým Pustakerť (maďar. *Pusztakürt*), okr. Galanta (*Kyurth* 1352). – Susedný Báb (*Bab* 1156) sa už v 12. stor. spomína ako farnosť a blízka osada Chrasť (*Rauzt* 1113) v 12. stor. bola majetkom ostrihomského arcibiskupstva. • N o v é S a d y, predtým Ašakerť (maďar. *Assakürt*), okr. Nitra (*Kurt* 1156, *Assakurt* 1343, *assa-* možno k maďar. *ás-* „kopať (motykou)", potom by šlo o kopanicu). – Susedné Šurianky (*Suran* 1215) patrili nitrianskemu biskupstvu a hradu, blízka osada Perkovce (*Peerch* 1270) patrila nitrianskej kapitule. • S t r e k o v, predtým Kerť (maďar. *Kürt),* okr. Nové Zámky (*Kurt* 1156). – Pôvodná osada splácala desiatky ostrihomskému arcibiskupstvu a susedná obec Svodín (*Scuodou* 1156) mu priamo patrila. • D e d i n k a, predtým Fajkurt, okr. Nové Zámky (*Kurt* 1227, *Faykurth* 1290, *fay-* iste k maďar. *faj* „plemeno, rasa", pozri *tő* v hesle *Kmeň Kesih, Krátke Kesy).* – V blízkom okolí boli arcibiskupské majetky (v obci Kolta a pri Veľkých Lovciach). • M o s t o v á, predtým Mostová Kerť (maďar. *Hidaskürt*), okr. Galanta (*Curtv* 1245). – V blízkosti mali osadu príslušníci kmeňa *Nek* (pozri heslo *Kmeň Nek, Čierna Voda*). Hneď v susedstve bolo aj väčšie christianizačné stredisko už spred 12. stor. (v Dolných a Horných Salibách), ktoré patrilo benediktínom z kláštora na Panónskej Hore. • O h r a d y, predtým Kerť na Ostrove (maďar. *Csallókőzkürt),* okr. Dunajská Streda (*Kurth, Kyrth* 1252, *Eghhazaskywrth* 1395). – Obec v 13. stor. patrila bratislavskej kapitule.

Kmeň M e d e r (*Megyer*). S l o v e n s k ý M e d e r, okr. Nové Zámky (*Megyer* 1248). – V blízkosti mali sídla príslušníci kmeňa *Kesih* (pozri heslo *Kmeň Kesih, Bánov*). Už z 11. stor. sú tu väčšie stopy po christianizácii. V neďalekej Malej Kesi mal majetky benediktínsky kláštor na Zobore a Šurany už v 12. stor. patrili do christianizačného areálu v okolí Ostrihomu (patrili kláštoru v Dömöši, neskôr ostrihomskému arcibiskupstvu). V 13. stor. sa stali majetkom ostrihomského arcibiskupstva aj susedné Tvrdošovce, známe slovanskými pohrebiskami z 9. stor. a staromaďarským hrobom z 10. stor. • Č a l o v e c, predtým Mederč (zo sloven. *Mederci*, a to z maďar. *Megyer*), okr. Komárno (*Meger* 1274). – Aj pri tejto osade staromaďarského kmeňa bolo pomerne veľké christianizačné centrum. Zaniknutá osada Jed, pôvodne iste *Dědz-* (porov. dokl. *Gegu* 1075, Geeg 1353) v blízkosti osád spomenutých kmeňov patrila benediktínom v Hronskom Beňadiku, osada Svad (*Zoad* 1245) bola zasa majetkom biskupstva v Rábe a v susednej Kameničnej boli objavené základy románskeho kostola z 13. stor. • M e g y e r, zaniknutá osada pri Branči, okr. Nitra (*Meger, Megered* 1274; Šmilauer, 1932, s. 111; *Megered Berench* 1311). – Záznamy ukazujú na okolie dnešného Branča na juh od Nitry (*Brencu* 1156, t. j. Branč – zaiste z *brančie* „priestor okolo cestnej brány, kamenných zátarasov a pod."), funkcia osady príslušníkov kmeňa *Meder* (*Megyer*) je tu teda zrejmá. Bolo tu strategické miesto, križovatka ciest z Nitry a Moravy do Ostrihomu. Dôležitosť tohto priestoru je evidentná aj z toho, že neďaleko mali osady príslušníci kmeňa *Kesih* a *Keri* (pozri heslá *Kmeň Kesih* a *Kmeň Keri*). Náležite tu bolo rozvinuté aj christianizačné stredisko. Už sme uviedli, že v osade Kér bol kostol mučeníka Kli-

menta, známy už v 11. stor., v susednom Branči zasa fara v 12. stor. • M o d r a n k a, okr. Trnava (maďar. *Magyarád*, ľud. *Modrdorf*)(*Megeret* 1258, *Mogordorfh* 1329, tu je už za staršie *Megyer* maďar. *Magyar-* s nem. *-dorf*, z toho ľud. *Modŕdorf*). V bezprostrednej blízkosti bola osada Svätý Kríž, dnes Križovany, okr. Trnava (*Sancta Crux* 1390, de *Kereztvr* aliter *Swatokrysky* 1472) s farou a románskou rotundou; na severozápade susedila s osadou Megyer – *Alba Ecclesia* (1332–1337) s farou, dnes Biely Kostol pri Trnave.

Kmeň N e k (*Nyék*). N y é k, zaniknutá osada niekde na severovýchode od Majcichova, okr. Trnava (*Nec* 1113). – Pri Majcichove (*Moycheh* 1266, t. j. *Mojcech-ov* z *Mojtěch-ov*) bolo objavené veľkomoravské hradisko, čiže bolo tu strategické miesto, a tak prítomnosť kmeňov *Meder* a *Nek* (*Megyer, Nyék*) v tomto priestore má svoje vysvetlenie. O osade Svätý Kríž na severe už bola reč, na juhu bol v 13. stor. kostol zasvätený sv. Abrahámovi (*Scent Abraam* 1266). • V i n i c a, predtým Nekyje, okr. Lučenec (*Nek* 1156). – Pôvodná osada patrila benediktínom na Panónskej hore a súčasne bola poplatná ostrihomskej kapitule. • N e k y j e n a O s t r o v e, časť obce Vrakúň, okr. Dunajská Streda (*Nyeek* 1165, 1298, *Nyek* 1242). – V blízkosti starej osady bol už v 13. stor. kostol (*Eghazaskarcha* 1260, z maďar. *egyház-* „kostol, cirkev", dnes Kostolné Kračany) a v neďalekých Moravských a Pinkových Kračanoch mali pôdu pedialisti ostrihomského arcibiskupstva. • Č i e r n a V o d a, predtým Čierne Nekyje, okr. Galanta (*Nek* 1217). – V blízkosti mal osadu aj kmeň *Kürt*. Bolo tu dôležité strategické miesto (prechody cez rieku Čierna voda, brody, mosty). Bolo tu významné christianizačné stredisko. Susedné Dolné a Horné Saliby boli v cirkevnej správe benediktínov z Panónskej hory (pozri heslo *Kürt, Mostová*).

Kmeň T a r j a n (*Tarján*). Š t e f a n o v i č o v á, pôvodne Dolný a Horný Taraň, okr. Nitra; sem patrí aj T a r a ň, časť susednej obce Veľký Kýr (*Taran* 1269, *Teryan* 1269). – Meno kmeňa *Tarjan* v názve osady patrí do trojice mien kmeňov v názvoch osád v blízkosti *Kesih – Keri – Tarjan*, ku ktorým sa zo severu pripája osada kmeňa *Meder* (pozri heslá *Kmeň Kesih, Kmeň Keri, Veľký Kýr* a *Kmeň Meder, Megyer pri Branči*). Strategický význam tohto priestoru dodávalo stretnutie komunikácií z Nitry a Moravy do Ostrihomu, príp. do Komárna. Dobre je zdokumentovaný výskytom názvu Branč- (*Brencu* 1156) od *brančie*, ale dobre je tu zdokumentované aj rané christianizačné stredisko, a to prítomnosťou kostola zasväteného mučeníkovi Klimentovi, patrónovi cyrilometodskej misie, už v 11. stor. vo Veľkom Kýre. To, že v Branči bola v 12. stor. fara, sme už uviedli. • T e r a n y, predtým Dolné a Horné Terany, okr. Zvolen (*Teryan* 1298/1350, *Kysteryen* 1387). – Hneď v susedstve boli Kostolné a Opatove Moravce (*Morout* 1138, *Apath Morouth* 1496). Opatove Moravce pôvodne patrili Huntovcom, potom panstvu v Bzovíku so známym kláštorom a od 13. stor. kláštoru v Piliši v Maďarsku.

3. Konfrontácia v predchádzajúcej časti štúdie umožňuje urobiť niektoré konštatácie. Pokiaľ ide o starú toponymiu so zafixovanými menami staromaďarských kmeňov, upozorňuje na seba to, že niektoré mená kmeňov toho istého typu sa viac-menej koncentrovane vyskytujú v širšom regióne, no miestami sa takmer pri sebe vysky-

tujú názvy s menami viacerých kmeňov. Prvý jav zaiste odráža kmeňovú pospolitosť živú ešte v 10. stor. v rámci staromaďarského etnika, druhý jav účasť časti príslušníkov kmeňov pri obsadzovaní a kontrolovaní dôležitých strategických priestorov, z ktorých im plynul hospodársky úžitok.

Naša konfrontácia poskytuje zaujímavé poznatky aj o priebehu ranej christianizácie, o jej formách, príp. intenzite. Hneď treba pripomenúť, že začiatky a činnosť christianizačného strediska, o ktorom bola vyššie reč, v nijakom prípade nemožno datovať do obdobia 10.–11. stor. Je pravdepodobné, že hlavne v starších mocenských a hospodárskych centrách a dôležitých strategických miestach poveľkomoravská christianizácia po utlmení, príp. prerušení nadväzovala na veľkomoravskú christianizáciu cyrilometodskej proveniencie (najmä v strediskách kultu mučeníkov Klimenta a Dimitra), ale nemožno vylúčiť ani eventualitu, že niektoré spomínané sakrálne inštitúcie vznikli po 11. stor. Napokon vznik takýchto inštitúcií nemusel byť vždy motivovaný blízkosťou sídel staromaďarských kmeňov inej religiozity ako kresťanskej. V zásade však možno konštatovať, že začiatky a účinkovanie veľkej časti uvedených christianizačných stredísk siahajú do obdobia 10.–11. stor. a to najmä tie, ktoré sú náležite chronologicky i vecne zdokumentované.

Pravda, najdôležitejšie je zistenie, že christianizačné ištitúcie a reálie, ktorými sa v našej konfrontácii argumentuje, vo svojom súhrne obsahujú početnú vrstvu inštitúcií a reálií, poznačenú byzantsko-slovanským prostredím alebo sama je takej proveniencie. Túto vrstvu tvoria slová nezápadoslovanského pôvodu, byzantinoslavizmy a mená patrónov najstarších kostolov, zafixované v starej toponymii, alebo prvé kresťanské sakrálne stavby (kostoly, rotundy, fary atď.), resp. iné sakrálne reálie. Do prvej skupiny napr. patrí nezápadoslovanské slovo *mučenik* v historickom názve *Mučenik-* (*Mussenic* 1113, dnes Močenok pri Nitre, z maďar. *Mocsonok* a to z hist. *Mučenik-*) s kostolom mučeníka Klimenta, patróna cyrilometodskej misie na Veľkej Morave, známeho už v 11. stor. (porov. záznam *ad capellam sancti Clemetis in Mussenik* z roku 1111/1414, Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I, s. 63–64) s dátumom 14. februára, t. j. s dňom spomienky na smrť učiteľa Konštantína Cyrila, ďalej *diak* (*Dyaky* 1236, dnes Diakovce) z gréc. *diak* „pomocník pri bohoslužbe", *duka* z gréc. *dukas* „vojvodca" (porov. záznam z 12. stor. [*župan*], *qui in lingua eorum duca uocabantur*, Anonym, SSJ II, s. 168) a iné. Z patrónov najstarších kostolov, príp. fár uveďme aspoň už spomenutých mučeníkov *Klimenta*, *Dimitra*, svätcov *Andreja* a *Michala*. Do druhej skupiny patria románske kostoly, rotundy, ďalej početné kláštory najmä benediktínskej rehole, ktorá je známa tým, že mala kladný vzťah k staroslovienskej liturgii. Pravda, ak odhliadneme od výskytu osobných mien typu *Jóna, Luka* (Stanislav, 1978), ktorých existenciu ťažko datovať do 10.–11. stor., dnes sú poruke ďalšie svedectvá o starších stopách byzantsko-staroslovenských vzťahov z juhozápadného a južného Slovenska. Spomeňme aspoň meno *Gorazd* v názve *Gorazdov* (*Graz* 1251, *Gorázd* 1790) pri spomenutých Mučeníkoch, ďalej byzantinoslavizmy *Grk-* „Grék" v názve *Hrkovce* (*Girky* 1156) a hneď v susedstve *pop* v názve *Popice* (*Dopopuch* 1277, t. j. do Popíc), sem patrí i slovo *moňar* „zhotovovateľ šperkov, náhrdelníkov", z gréc. *monnos* „náhrdelník, šperková ozdoba" s domácou príponou *-ar* (*Monar* 1236, alia *Monar* 1214 pri Bratislave a Nitre) a iné.

Na záver nám prichodí konštatovať zaujímavé zistenie: raná christianizácia na juhozápade a juhu Slovenska sa v 10.–11. stor. okrem iného uskutočňovala aj početnými kresťanskými inštitúciami a inými sakrálnymi prostriedkami, ktoré poukazujú aj na prítomnosť východného rítu, resp. na byzantsko-staroslovenské vzťahy v kultúrnej i kultovej sfére . Otázku, či táto realita je priamou alebo nepriamou (neprerušenou alebo prerušenou) ozvenou cyrilometodského úsilia ešte vo veľkomoravskom období alebo je výsledkom iných mocenských a kultúrno-spoločenských pomerov v 10.–11. stor., môže detailnejšie zodpovedať iba ďalší výskum.

Literatúra

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Pripravil R. Marsina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 472 s.

KNIEZSA, I.: Ungars Völkersschaften im XI. Jahrhundert. Archivum Europae Centro-orientalis IV., 1.–4. Budapest 1938, s. 241–416.

Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Pripravil P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 460 s.

Slovník slovenského jazyka II. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

STANISLAV, J.: Staroslovienský jazyk I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 370 s.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Bratislava 1932. 561 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977–1978.

Ferdinand Buffa

Z POROVNANIA POĽSKEJ A SLOVENSKEJ FRAZEOLÓGIE

1. Z porovnania poľskej a slovenskej frazeológie presvedčivo vychodí, že medzi uvedenými jazykmi je značné množstvo zhodných, ale ešte viac rozdielnych frazém, a to rozličných typov. Zhodné frazémy súvisia s genetickou i zemepisnou blízkosťou poľštiny a slovenčiny, kým odlišné frazémy v poľštine a v slovenčine sú dôsledkom najmä relatívne samostatného dlhodobého vývinu týchto jazykov, ako aj kultúr ich nositeľov.

Naše porovnanie sme založili na vlastnom, pomerne bohatom materiáli z Frazeologického poľsko-slovenského slovníka, ktorý je v tlači (v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve). Slovník obsahuje asi šesťtisíc frazeologických jednotiek. Pri triedení tohto materiálu sme vychádzali v zásade z teoretických postulátov J. Mlacka (1984), najmä z jeho sémantického delenia frazém. A tak postupujeme od zhodných a súbežných frazém v poľštine a slovenčine cez rozdielne a samostatné frazémy v uvedených jazykoch až k svojským poľským a slovenským frazémam.

2. Za zhodné, identické pokladáme také frazémy, ktoré majú v poľštine i v slovenčine nielen rovnaký význam (a spravidla aj rovnaké štylistické zaradenie), ale aj

rovnakú štruktúru a ekvivalentné lexikálne zloženie, teda frazémy s nulovou idiomatickosťou. Mnohé z takýchto frazém patria medzi europeizmy. Je pozoruhodné, že pomerne veľké množstvo frazém je úplne identických v poľštine i v slovenčine (pričom, prirodzene, abstrahujeme od rozdielov hláskoslovných a tvaroslovných); napr. *ręka kogoś świerzbi – niekoho svrbí ruka; kamień spadł komuś z serca – niekomu spadol kameň zo srdca; mucha siadła komuś na nos – niekomu sadla mucha na nos* a pod. Za identické pokladáme aj také dvojice poľských a slovenských frazém, medzi ktorými sú gramatické, slovotvorné a do istej miery aj lexikálne rozdiely (v rámci synonymie). Tieto rozdiely vyplývajú z rozličných gramatických a lexikálnych diferencií medzi poľštinou a slovenčinou. Sú to prípady typu *dmuchać komuś w kaszę – dúchať/fúkať niekomu do kaše; owinąć kogoś około małego palca – okrútiť si niekoho okolo malíčka; tchnąć w coś życie – vdýchnuť niečomu život; coś stoi na głowie – niečo je postavené na hlavu; za co kupiłem, za to sprzedaję – ako som kúpil, tak predávam; rzucić okiem – hodiť očkom; ugryźć się w język – zahryznúť si do jazyka; pożerać książki – hltať hnihy* a pod. Uvedené diferencie sú takého druhu, že v rámci jedného jazyka vytvárajú varianty jednotlivých frazém.

Sú prípady, že v takýchto identických dvojiciach poľské frazémy vyjadrujú ten istý obsah explicitnejšie ako slovenské. Napr. proti poľ. *łowić ryby w mętnej wodzie* v slovenčine stačí povedať *loviť v mútnych vodách*, hoci je známa aj podoba *loviť ryby v mútnych vodách*; podobne v prípade poľ. *ktoś jest zawieszonym między niebem a ziemią* zodpovedá slov. *niekto je medzi nebom a zemou;* za poľ. *życie się komuś ściele różami* je v slovenčine *niekto má na ružiach ustlané;* poľ. *ktoś czuje się pod (zdechłym) psem* zodpovedá slov. *niekto sa cíti pod psa*; za poľ. *szeroko otwierać usta* je v slovenčine *otvárať ústa* a podobne *spuścić/zwiesić nos na kwintę – spustiť/ovesiť nos; dreszcz przebiegł komuś po ciele – triaška niekým prebehla* atď. Sú však aj opačné prípady, že slovenská frazéma je významovo explicitnejšia ako jej identický poľský ekvivalent, napr. k poľ. *zaglądać do kieliszka* je slov. *rád sa pozerať na dno pohárika;* k poľ. *powiedzieć coś komuś w twarz* má slovenčina *povedať niekomu niečo rovno do tváre, do očí;* za poľ. *słuchać jednym uchem* je slov. *počúvať iba jedným uchom;* poľ. *ktoś mówi jak z książki* zodpovedá slov. *niekto hovorí, akoby z knihy čítal;* k poľ. *rozpuścić język* je v slovenčine *pustiť si jazyk na prechádzku* a pod. Pri zhodných poľských a slovenských frazémach sú pozoruhodné aj rozdiely v slovoslede v prípadoch ako *oddzielić ziarno od plew – oddeliť plevy od zrna; skóra i kości – (iba) kosť a koža; piątek – świątek – sviatok – piatok* a pod.

K mnohým zhodným poľským a slovenským frazémam nachádzame paralely aj v iných európskych jazykoch. (Z nedostatku obsiahlejších dvojjazyčných frazeologických slovníkov obmedzíme sa iba na skromnejšie porovnanie s nemčinou.) Tak napr. k poľ.*chwycić byka za rogi* a k slov. *chytiť býka za rohy* je nem. *den Stier bei den Hörnern packen.* Podobne k poľ. *dolewać oliwy do ognia* a k slov. *prilievať olej na oheň* má nem. *Öl ins Feuer gießen.* K poľ. *wyssał to z palca* a k slov. *vycical si to z prsta* je v nemčine *er hat sich das aus den Fingern gesogen* a pod.

3. Za súbežné, analogické poľské a slovenské frazémy pokladáme také jednotky, ktoré majú v oboch jazykoch rovnaký význam (a spravidla aj rovnaké štylistické

zaradenie), obyčajne rovnakú alebo podobnú konštrukciu, ale medzi ktorými nachádzame menšie rozdiely v lexikálnom zložení (v slovách významovo alebo situačne blízkych), pričom celý výraz sa v oboch jazykoch zakladá na rovnakej obraznosti. Je zaujímavé, že najčastejšie takéto rozdiely sú v slovesnej zložke frazémy. Sú to prípady typu *nasycić czymś oczy – napásť si oči na niečom; skakać koło kogoś – krútiť sa okolo niekoho; zanosić się od śmiechu – zachádzať sa od smiechu; coś komuś chodzi po głowie – niečo niekomu chodí po rozume* a pod. Pozoruhodné sú tu prípady, keď slovenčina má v takýchto dvojiciach pomerne často sloveso so širším, všeobecnejším významom (typu *ísť, byť, dať* a pod.), kým v poľskej paralelnej frazéme je sloveso s užším, špecifickejším významom, napr. *nawinąć się komuś pod rękę – prísť niekomu pod ruku; przenieść się na tamten świat – odísť na druhý svet; stawiać kogoś za wzór/za przykład – dávať niekoho ako vzor/ako príklad; wywierać na kogoś wpływ – mať na niekoho vplyv; przypaść komuś do smaku – byť niekomu po chuti; świecić dziurami – byť samá diera* a pod. Opačné prípady, keď v poľštine je sloveso so širším, všeobecnejším významom ako v paralelnej slovenskej frazéme, sú zriedkavejšie; napr. k poľ. *iść na lep* je slov. *sadnúť na lep,* za poľ. *wydobyć coś z niepamięci* je slov. *vyloviť niečo zo zabudnutia* a pod.

V niektorých takýchto paralelných dvojiciach stojí proti „mennej" štruktúre poľskej frazémy v slovenčine „slovesná" štruktúra; napr. *nie móc wyjść z podziwu – nemôcť sa (dosť) vynačudovať; rzucać słowa na wiatr – rozprávať do vetra* a pod. Opačné prípady sú tu zriedkavejšie, napr. poľ. *trafić do czyjegoś serca* zodpovedá slov. *nájsť si cestu k srdcu niekoho; kogoś aż zatkało ze zdumienia – niekomu až vyrazilo dych od prekvapenia* a pod. Inokedy sú poľské frazémy akoby rozpracovanejšie, explicitnejšie ako ich paralelné slovenské frazémy, napr. *tłoczyć się jak śledzie w beczce – byť natlačení ako haringy; mieć przypięte skrzydła u ramion – dostať krídla* a pod.

V iných súbežných poľských a slovenských dvojiciach frazém je rozdiel vo využití negácie, napr. *coś nie schodzi z porządku dziennego – niečo je (stále) na dennom poriadku; nie posiadać się ze szczęścia – žiariť šťastím; mało brakowało – veľa nechýbalo* a pod.

Zriedkavejšie, no o to výraznejšie sú prípady paralelných poľských a slovenských frazém odlišujúcich sa vo svojej mennej časti. Ide o prípady ako *spotkać się z kimś oko w oko – stretnúť sa s niekým tvárou v tvár; mówić piąte przez dziesiąte – hovoriť dve na tri; zrobić coś na mur – urobiť niečo na betón* a pod.

Medzi paralelné poľské a slovenské frazémy patrí aj viac pozoruhodných prirovnaní s lexikálnymi diferenciami, napr. *zbić kogoś jak psa – zbiť niekoho ako hada; iść jak żółw – ísť ako slimák; czuć się jak nagi w pokrzywach – cítiť sa ako nahý v tŕni* a pod.

Aj k súbežným, analogickým poľským a slovenským frazémam sú v iných európskych jazykoch naisto časté paralely. Tak napr. k poľ. *zawrzeć z kimś znajomość* (a slov. *nadviazať s niekým známosť*) je nem. *mit jemandem Bekantschaft schließen;* k poľ. *tańczyć na wulkanie* (slov. *tancovať nad priepasťou*) je nem. *auf dem Wulkan tanzen;* k poľ. *wydać sąd o kimś* (slov. *vyniesť súd nad niekým*) je nem. *ein Urteil*

über jemanden abgeben a pod. K slov. *niečo sedí ako uliate* (poľ. *pasuje jak ulał*) je nem. *es sitzt wie angegossen;* k slov. *ísť niekomu na nervy* (poľ. *działać komuś na nerwy*) je nem. *jemandem auf die Nerven gehen;* k slov. *z vtáčej prespektívy* (poľ. *z lotu ptaka*) je nem *aus der Vogelperspektive* a pod.

4. Zaujímavá je skupina rozdielnych poľských a slovenských frazém, medzi ktoré zaraďujeme frazémy majúce v oboch jazykoch rovnaký význam (a spravidla aj rovnaké štylistické zaradenie), ale sú rozdielneho lexikálneho zloženia (použitím lexém s rozdielnym významom) a často sa líšia aj svojou štruktúrou, pričom celý výraz sa obyčajne zakladá na blízkej alebo podobnej obraznosti. Tak napr. význam „hovoriť otvorene, nič nezatajujúc" vyjadruje poľ. spojenie *mówić pełnym głosem,* pričom ťažiskovým slovom je tu zrejme adjektívum *pełny,* kým slov. *hovoriť na plné ústa* má odlišné substantívum (*ústa)* a odlišnú väzbu. Poľ. *owijać coś w bawełnę/w bibułkę* je obraznejšie ako slov. štruktúrne odlišné *povedať niečo zaobalene* vo význame „hovoriť o niečom okľukou, v narážkach". Aj poľ. *pić na umór* je intenzitne „silnejšie" ako slov. *piť do nemoty.* Podobne väčšia obraznosť je v poľ. *skakać z pazurami do oczu* ako v opisnom slov. *ísť niekomu oči vyškriabať* vo význame „zúrivo útočiť na niekoho". No proti poľ. *umierać/konać od śmiechu* stojí obraznejšie slov. *ísť puknúť od smiechu.* Podobne proti poľ. *budować/stawać zamki na lodzie* je výraznejšie, účinnejšie slov. *stavať vzdušné/veterné zámky* s významom „snívať o niečom nereálnom". Aj poľ. *aż pierze leciało/sypało się* navodzuje oveľa menej „horúcu" atmosféru ako slov. *až triesky lietali* (v súvislosti s tuhou bitkou).

K významu „chodiť všelikade, túlať sa" sa viaže poľ. *chdzić borem, lasem* (vzhľadom na to, že Poľsko je v zásade rovinatá krajina), kým v slov. je *chodiť po horách, po dolách* (čo zrejme súvisí s tým, že Slovensko je prevažne hornaté). Podobne v poľ. *płynąć z falą/za falą* sa odráža azda súvislosť s „morskou" situáciou (*fala* = vlna, nakoľko Poľsko má bezprostredné skúsenosti s morom), kým slov. *ísť s prúdom* pripomína skôr „riečnu" situáciu. To isté sa vzťahuje aj na rozdiel vo frazéme *utrzymać się na fali – udržať sa nad hladinou.*

Rozdiel v stupni metaforickosti je napr. pri poľ. *wyłożyć coś na patelnię/jak na patelni* (*patelnia* = panvica) proti slov. *povedať niečo po lopate:* poľská metafora je „elegantnejšia, vyššia" ako slovenská, ktorá je však veľmi účinná (najmä cez výrazy *povedať – lopata).* Značný, najmä štruktúrny rozdiel je pri dvojici frazém *na jednej nodze pobiec/skoczyć – jedna noha sem, druhá tam* (s eliptickým slovesom) vo význame „veľmi rýchlo zabehnúť, skočiť niekam". Podobný štruktúrny rozdiel je v prípade poľ. *papier jest cierpliwy – papier znesie všetko,* ako aj v dvojici *pomyłka w adresie – byť na zlej adrese.*

Zaujímavý rozdiel je pri frazéme s významom „nemať peniaze, byť bez peňazí": *nie śmierdzieć/nie cuchnąć groszem – smrdieť grošom;* poľská frazéma je akoby „logickejšia" ako slovenská, lebo v oboch jazykoch *smrdieť niečím* znamená „nemať niečo". Podobný formálny rozdiel (v negácii) je v prípade *mieć kogoś/coś w pięcie – nemať niekoho/niečo ani v päte,* pričom negácia v slovenskej frazéme je zrejme použitá na zosilnenie.

Aj pri rozdielnych poľských a slovenských frazémach sú paralely v iných európskych jazykoch. Tak napr. k poľ. *obiecywać złote góry* (slov. *sľubovať hory-doly*) je

nem. *jemandem goldene Berge versprechen;* k poľ. *papier jest cierpliwy* (slov. *papier znesie všetko)* je nem. *Papier ist geduldig.* K slov. *stavať vzdušné zámky* (poľ. *budować zamki na lodzie*) je nem. *Luftschlösser bauen;* k slov. *bývať raz navrchu, raz naspodku* (poľ. *bywać raz na wozie, raz pod wozem)* je nem. *mal oben und mal unten* a pod. V niektorých prípadoch aj poľská aj slovenská rozdielna frazéma má pararelu v iných jazykoch. Tak napr. k poľ. *wchodzić w grę* je nem. *im Spiel sein* a k slov. *prichádzať do úvahy* je nem. *in Betracht kommen;* k poľ. *wygarbować komuś skórę* je nem. *jemandem das Fell trichtig gerben* a k slov. *vyprášiť niekomu kožuch* je nem. *jemandem den Pelz waschen;* k poľ. *gruba ryba* je nem. *ein großer Fisch* a k slov. *veľké zviera* je nem. *ein hohes Tier* a pod.

5. Ďalšiu, veľmi závažnú skupinu tvoria samostatné poľské a slovenské frazémy, t. j. také, ktoré v oboch jazykoch majú síce rovnaký význam, ale štruktúrne a najmä lexikálne zloženie majú značne odlišné, pretože sa zakladajú spravidla na úplne odlišnej obraznosti. Tak napr. význam „nevzdávať sa" vyjadruje poľ. *nie zasypiać gruszek w popiele* a slov. *nezahadzovať flintu do žita.* Podobne napr. význam „viesť jalový rozhovor" pomenúva poľ. *przelewać z pustego w próżne* a slov. *mlátiť prázdnu slamu.* Odlišnosť v obraznosti a podľa toho i v lexike jednotlivých zložiek takýchto frazém je očividná. Ide tu teda o markantné rozdiely medzi poľskou a slovenskou frazeológiou, na ktorých sa najlepšie ukazuje odlišnosť a teda aj samostatnosť týchto dvoch jazykov, ako aj kultúr ich nositeľov.

Aj v tejto skupine prevažujú frazémy s verbálnou stavbou, napr. *odwracać kota ogonem – robiť z bieleho čierne* s významom „prekrúcať niečo"; *robić z igły widły – robiť z komára somára* vo význame „zveličovať, preháňať"; *próżną beczkę obracać* alebo *kręcić bicz z piasku – voziť drevo do hory* alebo *vodu košom naberať* s významom „robiť zbytočnú robotu" a pod. Pozoruhodné sú tu aj frazémy bez slovesnej zložky typu *poczta pantoflowa – šuškaná propaganda; chodząca biblioteka – živá encyklopédia; kość niezgody – jablko sporu; guzik z pętelką – figa borová/drevená; musztarda po obiedzie – kríž po funuse; trudno i darmo – niet pomoci* alebo *škoda reči* vo význame „ináč byť nemôže" a pod. Každá z takýchto samostatných poľských a slovenských frazém by si vyžadovala osobitný komentár, hoci odkryť ich motivovanosť je vec značne zložitá, v mnohých prípadoch už aj nemožná.

Aj v tejto skupine samostatných poľských a slovenských frazém mnohé z nich majú paralelu v iných jazykoch. Tak napr. k poľ. *puszczać coś z dymem* (slov. *obracať niečo na popol*) je nem. *in Rauch aufgehen lassen;* k poľ. *to nie ma nic do rzeczy* (slov. *to nemá s tým nič spoločné*) je nem. *das tut nichts zur Sache* a pod. K slov. *vedieť, odkiaľ vietor fúka* (poľ. *wiedzieć, co w trawie piszczy*) je nem. *wissen, woher der Wind weht;* k slov. *niečo sa hodí ako päsť na oko* (poľ. *coś pasuje jak garbaty do ściany*) je nem. *passen wie di Faust aufs Auge* a pod.

6. Posledná skupina sú svojské (idiomatické) frazémy, teda také, ktoré sa vyskytujú iba v jednom jazyku, pričom v druhom jazyku nemáme k nim ekvivalentné frazémy, takže napr. v slovníku ich zastupuje opis alebo lexikálna jednotka. Tak napr. význam „rozchýriť niečo" vyjadruje poľská frazéma *nadać czemuś rozgłos;* význam „podkúriť niekomu" má poľská frazéma *przystawić/podstawić komuś stołka;*

význam „vyjadriť sa k niečomu" je v poľskej frazéme *zabrać głos;* význam „upozorniť niekoho na niečo" je v poľskej frazéme *zwrócić komuś uwagę;* význam „vykrútiť sa z niečoho" vyjadruje poľská frazéma *wykręcić się sianem* a pod.

Uviedli sme na ilustráciu niekoľko poľských frazém vzťahujúcich sa na hovorenie, vyjadrovanie sa rečou, ale takéto svojské poľské frazémy (z nášho, slovenského hľadiska) možno uviesť aj z iných oblastí ľudskej činnosti alebo situácií, napr. *dać w łapę* alebo *posmarować łapę* vo význame „podplatiť"; *wziąć na kimś odwet* s významom „pomstiť sa na niekom"; *brać coś na warsztat* vo význame „dávať sa do práce"; *doprowadzić coś do skutku* vo význame „uskutočniť niečo"; *łamać z kimś chleb* s významom „žiť s niekým v spoločnej domácnosti"; *pójść w rozsypkę* vo význame „rozpŕchnuť sa"; *dawać chętne ucho* s významom „ochotne počúvať"; *zebrać się w kupę* vo význame „sústrediť sa"; *trzymać fason* vo význame „držať sa (chlapsky)"; *można z kimś konie kraść* s významom „možno niekomu dôverovať"; *dać ciepłą rękę* vo význame „dať ešte za života" (nie v testamente); *trafić jak kulą w płot* s významom „trafiť vedľa" a pod.

Aj v slovenčine sú takéto svojské frazémy, za ktoré v poľštine nie sú primerané frazémy. Také sú napr. frazémy *pohnúť kostrou* (= *poruszyć się*), *ukázať niekomu chrbát* (= *odwrócić się do kogoś plecami*), *ísť cestou necestou* (= *zmierzać wprost do celu*), *dať hlavy dokopy* (= *radzić się wspólnie*), *nevidieť pre oči* (= *patrzeć, a nie widzieć*), *hľadieť do prázdna* (= *patrzeć bezmyślnie*), *nerobiť si z niečoho ťažkú hlavu* (= *brać coś na lekko*), *mať dlhé vedenie* (= *mieć spóźniony refleks*), *urobiť dieru do sveta* (= *zadziwić świat*), *niečo je za vlasy pritiahnuté* (= *coś jest naciągane*), *otázka na telo* (= *kłopotliwe pytanie*), *žaba na prameni* (= *przyczyna niepowodzenia*) a pod. Je dosť pravdepodobné, že ani v iných jazykoch nebudú k týmto svojským frazémam paralelné frázy (okrem ojedinelých prípadov typu *można z kimś konie kraść – mit jemandem kann man Pferde stehlen; mať dlhé vedenie – eine lange Leitung haben* a pod.). Pre charakteristiku poľštiny alebo slovenčiny sú tieto svojskosti veľmi dôležité.

7. Z nášho celkového porovnania poľskej a slovenskej frazeológie nám vychodí, že zhodných a súbežných frazém v oboch uvedených jazykoch je značne menej ako rozdielnych a samostatných poľských a slovenských frazém, ktoré v našom materiáli jednoznačne prevažujú. Súvisí to zrejme s tým, že poľština a slovenčina sú síce na jednej strane príbuzné jazyky s blízkymi kultúrami ich nositeľov, no na druhej strane sa tu jasne zrkadlí aj značne samostatný vývin týchto jazykov a ich nositeľov. Pritom k mnohým poľským i slovenským frazémam sa vyskytujú početné paralely aj v iných európskych jazykoch.

Pri zhodných poľských a slovenských frazémach je najmenej frazeologických zrastov (t. j. frazém, ktorých význam nie je motivovaný významami ich zložiek), ďalej len o niečo viac je frazeologických celkov (t. j. takých frazém, ktorých význam iba sprostredkovane súvisí s významami ich zložiek), kým frazeologické spojenia (čiže frazémy iba s jedným frazeologicky viazaným členom) a frazeologické združeniny (t. j. frazémy v doslovnom i v prenesenom význame) sú zastúpené v našom materiáli najpočetnejšie. Vysvetľujeme si to tak, že frazeologické zrasty a celky sú

fixované frazeologické jednotky, kým k frazeologickým spojeniam a združeninám ako voľnejším frazeologickým jednotkám pribúdajú stále nové jednotky.

Podľa pôvodu zhodné poľské a slovenské frazémy najčastejšie čerpajú zo života, skúseností a záujmových činností ľudí, ale aj z rozličných remesiel a týkajú sa časti ľudského tela (tzv. somatizmy). Viaceré frazémy pochádzajú aj z rozprávok, z literárnych diel, z biblických prameňov a z antických dejín. Najpočetnejšia v našom materiáli a, prirodzene, aj najzaujímavejšia je skupina rozdielnych poľských a slovenských frazém, pri ktorých sú odlišnosti najmä v stupni obraznosti a v druhu motivovanosti. Takéto rozdiely sa však týkajú jednotlivých dvojíc, takže vystihnúť tu nejaké všeobecnejšie tendencie je veľmi ťažké. To isté platí aj pre samostatné poľské a slovenské frazémy, z ktorých každá by si zaslúžila samostatné štúdium.

Literatúra

BUFFA, F.: Poľsko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo (v tlači).

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 70 n.

Katarína Habovštiaková

CHARAKTERISTIKA SLOVNEJ ZÁSOBY ŠTÚROVČINY V ŠIRŠOM VÝVINOVOM KONTEXTE

1. Pri charakterizovaní nárečového základu štúrovčiny boli sprvoti isté nejastnosti, ktoré boli podmienené neprebádanosťou jazykovozemepisnej diferenciácie slovenských nárečí, ako aj okrajovým záujmom o túto otázku. Na hodnotenie spisovnej slovenčiny uzákonenej Štúrom ako jazyka budovaného na stredoslovenských nárečiach dáva podnet aj sám jej kodifikátor pri zdôvodňovaní voľby svojho východiska (porov. Štúr, 1846 b, s. 8). V súvislosti so slovnou zásobou tejto spisovnej slovenčiny je pozoruhodný Štúrov názor, že „hmotu reči" (slovnú zásobu) možno obohacovať zo všetkých slovenských „podrečí" (Štúr, reedícia 1957, s. 20). O tomto širokom chápaní vzťahu spisovného jazyka k nárečiam svedčí aj odraz lexikálnej diferencovanosti slovenských nárečí v začiatkoch štúrovskej tlače. Tu sa často uvádzajú popri sebe viaceré rovnoznačné slová, napr.

peri (gambi; SNN 7), po vikopaňí zemjakov (švábki, kromplou; SNN 16), švábka (zemjaki; SNN 18), otavi (kosjenki, mládze; SNN 14), sipaňice (kjahňe; SNN 89), zemorije (krťice; SNN 129), kračún (vjanoce; SNN 152), pohánka (tatárka; SNN 156), hrad (kameňec; SNN 10), perašín (petruška; OT 59), ďeďini a valali (OT 77) a pod.

Pri porovnávaní rozličných štúrovských tlačí sa prejavuje lexikálna nejednotnosť pochádzajúca z lexikálnej diferencovanosti slovenských nárečí, porov. napr. *čučurjedki, brusňice* (SNN 135), *jafuri, borovňice* (OT 22) (Kondrašov, 1974). Lexikálnu bázu štúrovčiny široko chápe aj Š. Jančovič (1848, s. VI), ktorý do slovensko-maďarského dielu svojho slovníka vniesol aj prvky šarišského nárečia, napr. *baťoch*, maď. *ostor* J 25, *dzeka*, maď. *kedv* J 227, *hvarec*, maď. *beszél* J 39, *jarec*, maď. *árpa* J 20, *skura*, maď. *bőr* J 52, *zochabiť*, maď. *elhagy* J 100 (Bartko, 1979).

Nielen v štúrovčine, ale aj v bernolákovčine a najmä v Czamblom dotváranej kodifikácii spisovnej slovenčiny bola slovná zásoba spisovného jazyka úzko spätá so slovnou zásobou slovenských nárečí. Už v Bernolákovej slovenčine boli popri západoslovenských aj stredoslovenské prvky. Vo vývine spisovnej slovenčiny sa preferovali stredoslovenské javy, i keď sa v istom rozsahu ako synonymá využívali aj lexikálne prvky západoslovenské, zriedkavejšie aj východoslovenské.

2. V súvislosti so slovnou zásobou štúrovčiny nemožno obísť ani Štúrov postoj k češtine a k slovám preberaným z češtiny. Ľ. Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny v práci Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí kládol osobitný dôraz na odlíšenie slovenčiny od češtiny v presvedčení, že slovenčina je osobitné, samostatné „nárečja" odlišné od češtiny, ktoré má centrálne postavenie medzi ostatnými slovanskými nárečiami (t. j. jazykmi). Ľ. Štúr (1846 a, s. 51–67) si všimol viaceré odlišnosti slovenčiny od češtiny (napr. *ihla/jehla, črep/střep, stĺp/sloup*), poukázal na typické slovenské zvraty a porovnával ich s českými (napr. čes. *mrtvicí jest poražen*, slov. *vjetor ho zašjel, zavjalo ho, porazilo ho*; čes. *jednal sem s ním o to a o to*, slov. *s ním som sa o to dohováral;* čes. *ten člověk se u nás dobře chová*, slov. *ten človek sa dobre spravuje, dobre riadi;* čes. *ucházet se o právo*, slov. *práva sa domáhať*, čes. *zaměstnávat se s něčím*, slov. *zapodievať sa s dačím* a i.). Pozoruhodné sú aj Štúrové postrehy o sémantických rozdieloch medzi rovnozvučnými (blízkozvučnými) slovenskými a českými slovami (napr. v slovách *zboží/zbožja, letnice/letnica, zvýšiť, vychytiť* a i.). No popri mnohých správnych postrehoch o rozdieloch medzi slovenčinou a češtinou má Ľ. Štúr aj niektoré chybné pozorovania. Napr. slová *dívať sa, dvojčatá, chrúst* a i., ktoré uvádza ako typické slovenské slová, vyskytujú sa aj v češtine (Jóna, 1956).

Ľ. Štúr mal na zreteli postupné ustaľovanie slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a jej jazykovú čistotu. Napríklad v recenzii knihy S. Vozára Hlas od Tatier (Slovenskje Pohladi I, 5, 185) odmieta české slová ako *kdiž, poňeváč, zde, snad, stkveť sa, vňítr, zevňítr* a i. a radí miesto nich slovenské *keď, bo, lebo, tu, vari, hádam, ligotať sa, dnu, dnuka, vonka.*

Hoci sa Ľ. Štúr usiloval očistiť slovenčinu od češtiny, predsa sa aj do štúrovčiny dostali mnohé bohemizmy, neraz iba hláskovo poslovenčené (*ňeklúdni, k sňjedaňú, sklúdzali* a i.). Mnohé slová prevzaté z češtiny zachovávali aj tradičné české hláskoslovné znaky (*dúkaz, dúležitosť, hráza, vlídnosť, živočich*), ale aj slovotvorné (*kúzedlňík, merítko, smrtedlní*). Do štúrovčiny prenikali aj mnohé lexikálne bohemizmy (*dělňík, mluva, mluvňica, predmluva, otázka, tídenňík* a i.; Kondrašov, 1974, s. 213). Na češtinu sa nadväzovalo najmä v terminológii. Také gramatické termíny ako

sloveso, príslovka, predložka, spojka, pravopis a i. preberá Štúr od Hanku (Dujčíková, 1956; Blanár, 1956). Aj bohatý súbor abstraktných pojmov a názvov konkrétnych predmetov utvorený v češtine začiatkom 19. stor. zásluhou Jungmana a jeho školy prešiel do slovenčiny už za štúrovských čias (*poznatok, predstava, pojem, sústava, veda, účel, zámer, časopis, nerast, rastlina, dusík, kyslík, prvok, zlúčenina, trojuholník, štvorec, výkres* a i.; Pauliny, 1956, s. 122). Dnes sa tieto slová pokladajú v slovenčine za celkom zdomácnené.

Štúrov postoj k češtine je teda do istej miery obdobný s Bernolákovým. Obaja kodifikátori spisovnej slovenčiny boli proti nepotrebným bohemizmom (najmä hláskoslovným), ale obaja pripúšťali preberanie najmä odbornej terminológie z češtiny. Aj do lexikografického spracovania štúrovčiny (Jančovič, 1848, s. V) boli vedome zaradené aj „českje slová, obzvlášť prírodopisnje, súc v presvedčení, že nám Slovákom naskrze to k potupe ňeslúži". A. Pražák (1922, s. 33) pokladá za paradoxné, že Ľ. Štúr hlásal na jednej strane nevyhnutnosť písať po slovensky a na druhej strane používal české termíny a vysvetľoval ich v zátvorkách latinskými a nemeckými. Rozpor medzi tendenciou vybudovať slovenčinu ako útvar čo najvzdialenejší od češtiny a medzi lexikálnou vrstvou prevzatou z češtiny vysvetľuje v prípade štúrovčiny M. Weingart (1923, s. 71) aplikáciou heglovskej dialektiky duch – hmota na jazyk, a to totiž tak, že Ľ. Štúr hľadel na gramatické formy jazykovej stavby, ale zanedbával pritom hmotu – slovo. Ľ. Novák (1932, s. 84) však zdôrazňuje, že pri vysvetľovaní tohto stavu treba vziať do úvahy nielen objektívne ťažkosti pri tvorení nových slov, ale aj Štúrov (1846 a, s. 86) otvorene priznaný úmysel zotrvať v duchovnom zväzku s Čechmi. Nazdávame sa však, že pri hodnotení zástoja češtiny v dejinách spisovnej slovenčiny treba prihliadať aj na podmienky, v ktorých pôsobila čeština na Slovensku už v predspisovnom období a v ktorých aj pomáhala rozvíjať domáce predspisovné kultúrne jazykové útvary, na ktoré potom nadväzovala spisovná slovenčina.

V dejinách slovenského jazyka zohrala čeština pozitívnu úlohu pri formovaní slovenského spisovného jazyka ako model vyspelého spisovného jazyka. Aj v oblasti slovnej zásoby sa využívali slovotvorné prostriedky podľa jej modelu a preberali sa z češtiny mnohé potrebné výrazy (najmä terminologického charakteru). V slovenčine sa výrazy preberané z češtiny zvyčajne formálne adaptovali. No popri tendencii obohacovať slovnú zásobu spisovnej slovenčiny výrazmi preberanými z češtiny je už od prvej kodifikácie Bernolákovej spisovnej slovenčiny zjavné aj úsilie kriticky sa stavať k bohemizmom a zbavovať sa ich.

3. Osobitnú pozornosť si zasluhuje aj otázka vzťahu štúrovčiny k slovám cudzieho pôvodu. Ľ. Štúr nebol proti preberaniu cudzích, najmä medzinárodných slov. Svedčí o tom aj jeho kritizovanie purizmu v Čechách, ktorý viedol k nahrádzaniu medzinárodných cudzích slov domácimi novotvarmi (Štúr, 1842, s. 75–77). Zároveň sa však Ľ. Štúr (1846–1847, s. 316–317) staval proti neuváženému preberaniu cudzích slov a tvarov. Sám používal predovšetkým domáce (aj z iných slovanských jazykov prevzaté) slová a termíny. Ich význam neraz spresňoval latinskými a nemeckými ekvivalentmi, ktoré uvádzal v zátvorke, napr. *písemná (literae), obecenstvo*

(publicum), občiansky (civilis), zvuky (sonus), nedostatok (defectus, der Mangel), vzdelanosť (cultura, die Bildung), predmet (objectum, Gegenstand) a i. (Bartek, 1943, s. 368–370).

V štúrovčine nebol zásadne negatívny postoj k používaniu cudzích slov, najmä termínov prevzatých z latinčiny a gréčtiny. Pomocou europeizmov sa vyhýbalo aj nadmernému preberaniu z češtiny (Horecký, 1946–1948, s. 285). Pôvodom latinské a grécke termíny sú v štúrovčine početné, napr. *alternatíva, amnestia, civilizácia, genius, komunikácia, capacita, nihilism, opposicia, pedagogika, ultimatum* a i. (Kondrašov, 1974, s. 218, 223–224). V pravopise týchto slov badať rezíduá pôvodného pravopisu (*ae, th, c* namiesto *k*, písanie zdvojených spoluhlások, neoznačovanie kvantity samohlások), ale zároveň aj tendenciu k pravopisnej adaptácii (písanie *k* miesto *c*, označovanie kvantity samohlások a i.).

Namiesto mnohých slov cudzieho pôvodu radí však Ľ. Štúr používať domáce výrazy, napr. miesto *charakter ráz*, miesto *inteligencia vzďelanstvo* a v inom význame *vzďelanosť, renegat – odroďilec, bastard – potvora, spotvoreňec, revolucia – povstaňja, prjevrat, reforma – oprava, cunctator – okúňač* a i. (Kondrašov, 1974, s. 196). Aj napriek Štúrovmu úsiliu sa však všetky citované slová cudzieho pôvodu v spisovnej slovenčine udomácnili, kým mnohé navrhované slovenské ekvivalenty (*vzďelanstvo, okúňač*) zanikli.

Mnohé slová latinského pôvodu používané ešte v štúrovčine sa však vo vývine spisovnej slovenčiny dostali na perifériu, zastarali, napr. *direkcia, egzámen, prézes* a iné, miesto nich sa používajú domáce slová *riaditeľstvo, skúška, predseda*.

Vo vývine slovnej zásoby spisovnej slovenčiny sa v súvislosti so slovami prevzatými z latinčiny, resp. z gréčtiny prejavuje pôsobenie dvoch protirečivých tendencií: raz badať postupné ubúdanie istých prevzatí, inokedy zas pribúdanie ďalších lexikálnych výpožičiek. Ustupuje najmä vrstva slov latinského pôvodu, ktorá nadobudla už skoro ľudový, nárečový charakter (slová ako *árenda, árendovať, konduktor*), ale aj niektoré kultúrne slová (napr. miesto *biografia, bibliotéka* je dnes častejšie *životopis, knižnica*). Na druhej strane napríklad miesto slov *pravotár, osnovník, osobníctvo* (doložených z druhej polovice minulého storočia) máme dnes výrazy *advokát, koncipient, personál*. A priam pred našimi očami sa nahradili domáce názvy vyučovacích predmetov *počty, merba* výrazmi latinského, resp. grécko-latinského pôvodu (*matematika, geometria*).

Iný postoj ako k slovám grécko-latinskej proveniencie zaujímali kodifikácie spisovnej slovenčiny k slovám nemeckého a maďarského pôvodu.

Napriek tomu, že slová nemeckého pôvodu sa udomácnili aj v nárečiach, v spisovnom jazyku od čias jeho prvej kodifikácie badať tendenciu uprednostňovať domáce slová pred slovami nemeckého pôvodu. Svedčí o tom Bernolákov Slowár (1825–1827) s odkazmi typu *'gris* v. *krupica, 'gwaltowní* v. *násilní, 'filfas* v. *košík*.

Aj Ľ. Štúr sa staval proti slovám prevzatým z nemčiny. Napr. v recenzii povestí J. Francisciho-Rimavského (Orol Tatránski, 1, s. 15) vyčíta používanie slova *frištik* a navrhuje nahradiť ho výrazom *raňajšia*.

V Jančovičovom lexikografickom spracovaní štúrovskej lexiky (1848, 2. zv.) je však početná vrstva slov nemeckého pôvodu, ktoré zdomácneli v ľudovom jazyku (*cícha, cirkel, plac, pucovaňja, rajšpel, richtár, ríňa, rízkaša, šíf, štrófy, štráng* a i.).

Neskôr, najmä S. Czambel (1903) brojil proti germanizmom, i takým, čo sa používali v nárečiach a v hovorovej reči, napr. *fortieľ, kisňa, šlóg, šechtár, štál, štráf, štrang* a i. Prevažná väčšina slov odporúčaná Czamblom ako náhrada za germanizmy sa stala pevnou súčasťou slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Hoci mnohé pôvodom nemecké slová v spisovnej slovenčine i v slovenských nárečiach celkom zdomácneli, predsa sa v súčasnej spisovnej slovenčine nahrádzajú slovenskými ekvivalentmi. Možno to ilustrovať aj príkladmi z reedície Czamblových Slovenských ľudových rozprávok (1959).

Slová prevzaté z maďarčiny sa do slovenčiny dostávali už od najstarších čias, a to priamym kontaktom slovenského a maďarského etnika. V dôsledku štátnoprávnej (administratívnej, vojenskej a hospodárskej) situácie v spoločnom Uhorskom štáte boli vhodné podmienky na preberanie slov z maďarčiny.

Maďarské slová prenikli aj do slovenských nárečí, a to najmä v oblasti užších slovensko-maďarských jazykových kontaktov, napr. v Gemeri, v abovských nárečiach, v užsko-zemplínskych nárečiach a inde.

Mnohé lexikálne výpožičky z maďarčiny (resp. z iného jazyka prostredníctvom maďarčiny) sa celkom včlenili do slovnej zásoby slovenčiny, ich cudzí pôvod sa ani neuvedomuje. Ide o slová ako *čižmy, dereš, egreš, gazda, guláš, ďumbier, hajdúch, husár, chýr, chýrečný, kofa, korheľ, pagáč, palacinka, rováš, salaš, ťarcha, živáň* a ďalšie.

Viaceré slová maďarského pôvodu sa podnes zachovali iba ako historizmy označujúce napr. dobové oblečenie (*dolomán, kepeň, mentieka, karvaš*) alebo osoby (*kuruc, vajda*).

Prostredníctvom maďarčiny sa do slovenčiny dostali aj slová z turečtiny, napr. *balta, beťár, buzogáň, kantár, kefa, pamuk, paša, šiator, šujtáš, válov* a i. Niekedy sa predpokladá maďarské prostredníctvo aj pri slovách nemeckého pôvodu, ako sú *huncút, jáger, ríf, šróf,* pri slovách talianského pôvodu, ako *somár, táca, tácňa, tulipán,* pri slovách latinského pôvodu, ako *árendáš, ceruza* a pri slove arabského pôvodu *dchán.*

Podiel lexikálnych výpožičiek z maďarčiny v slovnej zásobe slovenčiny má však z vývinového hľadiska postupne klesajúcu tendenciu. Zreteľný úbytok slov maďarského pôvodu nastáva po uzákonení spisovnej slovenčiny. Už v Bernolákovom spracovaní slovnej zásoby spisovnej slovenčiny badať tendenciu odstraňovať zo slovenčiny nepotrebné hungarizmy. Mnohé slová maďarského pôvodu Bernolák hodnotí v Slowári ako slová nárečové (označuje ich ' alebo hodnotením „vulg.", príp. aj krížikom ako zastarané) a miesto nich odporúča používať slová domáceho (slovenského) pôvodu, napr. *'banovať* v. *lutovať* (!); *'čáko* v. *klobúk*; *'gunar* v. *husar*; *'kondáš* v. *swiňár.*

V Jančovičovom slovníku štúrovčiny je dosť slov maďarského pôvodu, resp. iných cudzích slov sprostredkovaných maďarčinou, napr. *čižma, ďereš, ďumbjer, guláš, hajdúch, ircha, kofa, korheľ* a i.

Viaceré zo slov maďarského pôvodu, ktoré A. Bernolák vôbec neuvádzal alebo neodporúčal používať, sa v slovenčine naďalej držali; zaznamenávajú ich neskoršie slovníky – Jančovičov (1844, J), Loosov (1869–1871, L) a Slovník slovenského jazyka (1959–1968, SSJ), napr. *bajúz* J, L, SSJ nár. (maď.), *bantuvať* J, *bantovať* SSJ „ľud.", *barnavý* J, L, SSJ „ľud.", *beľah* J, L, SSJ (maď.) „ľud.", *beľár* J, L, SSJ (maď.), *buzogáň* J, *budzogáň* i *buzogáň* SSJ, *čara* J, L, SSJ a i.

Zo slov maďarského pôvodu zaznamenaných v Bernolákovom Slovári aj v štúrovskom Jančovičovom slovníku sa prestali používať (nie sú už ani v Loosovom slovníku) napr. slová *árendáš, andika* (= manželova sestra i bratova žena; manželka staršieho príbuzného; z maď. *ángy*), *árenda, bakančoš* (= „bakancsos katona" – pešiak), *birkáš* (= pastier oviec), *dárda* (z maď. *dárda* – oštep, kopija), *guga* (z maď. *guga* – vyrážka na krku), *hajov, chasen* a iné.

Do vývinu slovenskej lexiky výraznejšie zasiahol až S. Czambel, ktorý vývin slovnej zásoby spisovnej slovenčiny orientoval smerom k ľudovej reči a zároveň dbal o eliminovanie neslovenských lexikálnych prvkov. Jedným z cieľov Czamblových jazykovedných prác, ale i jeho praktickej redaktorskej činnosti bolo dbať o čistotu spisovného jazyka, najmä o očistu spisovnej reči od cudzích prvkov (českých, ale aj maďarských, nemeckých, ruských a iných; porov. Czambel, 1903, s. 230). Czamblove poukazy na vhodnosť či nevhodnosť jednotlivých slov v systéme slovenského spisovného jazyka prispeli k stabilizácii vtedajšej slovnej zásoby. Stalo sa tak aj zásluhou redaktorskej a korektorskej práce J. Škultétyho.

Na Czamblovo a Škultétyho úsilie uprednostňovať slová domáceho pôvodu pred cudzími nadviazali po prvej svetovej vojne P. Tvrdý (slovníčkom chybných slov a väzieb publikovaným v Slovenskej reči), no najmä známy okruh jazykovedcov a stredoškolských učiteľov (H. Bartek, A. Jánošík, B. Letz, J. Mihál a iní). Ich práca v jazykovej kultúre bola namierená najmä proti cudzím (osobitne českým) lexikálnym vplyvom a na obranu stredoslovenského nárečového základu slovenčiny.

V súčasnom vývinovom období spisovnej slovenčiny, odzrkadľujúcom v slovnej zásobe aktuálne potreby komunikácie vyvolané najmä rozvojom vedy a techniky, sú už iné názory na preberanie slov z cudzích jazykov. Slová z grécko-latinských základov, medzinárodne používané termíny, odborné výrazy z angličtiny i z ruštiny rozšírili slovnú zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny. Tento vzťah k cudzím slovám je motivovaný aj kultúrno-politickými pozíciami slovenčiny v súčasnosti.

4. Charakteristika slovnej zásoby štúrovčiny by bola neúplná, keby sme sa aspoň okrajovo nedotkli formálnej stránky štúrovského slova, resp. otázky, ako sa štúrovčina vyrovnávala a aktuálnou potrebou pomenúvať aj niektoré pojmy neznáme v ľudovej reči.

V rozsahu využívania istých slovotvorných postupov sa štúrovčina odlišuje od súčasného jazykového stavu. Napr. slovotvornou morfémou *-ňík* sa v štúrovčine tvorili aj názvy vecí a zvierat ako *husťeňík* „kondenzátor", *hvezdňík* „druh kolesa",

svet'elňík „fosfor" a i. Paralelnou odvodzovacou morfémou *-ňica* sa tvorili aj slová *slivňica* „slivkový sud", *sporiteľnica, sedňica* „schôdzka" a i. Produktívnejšie ako dnes bolo aj tvorenie pomocou odvodzovacích morfém *-ina (kopaňina* „nerast", *hromovina* „elektrina"), *-ec (hotovec* „preparát", *kosťivec* „kostra", *rezec* „rezbár"), *-ač (badač* „bádateľ", *plavač* „plavec") a iných (Horecký, 1946/1948, s. 287–289).

V Štúrovej Nauke (1846 b, s. 41–42) sa uvádzajú aj viaceré dnes už zastarané slovotvorné podoby slova (napr. *viheň, čerešeň, húžev, mrkev, korába, proťivizeň, víberčí, Ňemkiňa, prjaťeľkiňa* a i.). V štúrovčine podobne ako v predspisovnom období boli častejšie než dnes mená miesta so slovotvornou príponou *-isko,* napr. *budovisko* (SNN 160), *vrchovisko* (OT 14), *rječisko* (OT 18), *mesťisko, poľisko, sedaľisko* „sídlo" (Horecký, 1946/1948, s. 288). I tento slovotvorný typ je dnes menej produktívny.

Príkladov na odlišné slovotvorné postupy by bolo možné uviesť viac. Zaujímavé je však zistenie J. Horeckého, že v štúrovčine sú výraznejšie rozdiely pri tvorení pomocou odvodzovacích morfém než pri tvorení slov pomocou predpôn; ale aj pri tvorení slov predponami sú isté rozdiely, napr. *odpor* „rozpor", *poťah* „vzťah", *zámyl* „omyl", *zámysel* „úmysel" (Horecký, 1946/1948 s. 288).

Z uvedených príkladov i z podrobnej analýzy istých slovotvorných typov v štúrovčine či v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny od čias A. Bernoláka po súčasnosť (Furdík, 1968, 1971; Habovštiaková, 1987) je zrejmé, že v slovotvorných postupoch používaných v jednotlivých obdobiach vývinu spisovnej slovenčiny sú isté spoločné črty, no zároveň v jednotlivostiach sú aj isté rozdiely; v štúrovčine pri tvorení mien osôb bola odvodzovacia morféma *-ňík* frekventovanejšia ako v súčasnom jazyku, napr. *barveňík* „farbiar", *budovňík* „architekt", *listňík* a *listovňík* „archivár", *poručňík* „veliteľ", *novotňík* „nováčik, regrút", *ňepokojňík* „revolucionár", *pozorňík* „pozorovateľ", *predstawňík* „reprezentant", *zástupňík* „zástupca" a i.

Isté odchýlky vo voľbe slovotvorných postupov boli, prirodzene, aj pri iných typoch odvodených slov. Napríklad slovesné podstatné mená zakončené na *-ie* (v bernolákovčine na *-í,* v štúrovčine na *-ja*) boli často nahradené inými typmi deverbatív; porov. napr. *rozwíťí* (!) i *rozwinuťí* (evolutio, Auswicklung S 2836), *rozviťja* (evolutio SNN I), dnes *rozvoj*; *wiznamenáňí* (Bedeutung, der Sinn; jelentés, értelem S 3972), v štúrovčine *značeňja* „Bedeutung", dnes *význam*. Zanikli aj mnohé v štúrovčine frekventované deverbatíva s odvodzovacou morfémou *-ok*, napr. *nákladok* „náklad", *príňesok* „prínos", *úverok* „úver".

V štúrovčine boli v hojnej miere zastúpené kompozitá, medzi nimi aj mnohé také, ktoré neskôr zanikli, napr. *dušorečie* „psychológia", *všemeno* „zámeno", *nocoduchár* „námesačník", *vierošiřňík* „misionár", *zvedochťivý, nebosladký, veľkocitý* a i. (Horecký, 1946–1948, s. 288).

Ľ. Štúr sa už na prahu kodifikovania spisovnej slovenčiny (1842) uvedomele staval proti prílišnému tvoreniu neologizmov, uprednostňoval preberanie tzv. „európskych slov". Kritický, odmietavý postoj k horlivému novotárčeniu zaujal neskôr aj M. Godra (1865).

Pre jazykovú prax je však charakteristické aj hľadanie vhodného domáceho výrazu miesto cudzieho, čo je dokumentované v Štúrových Slovenských národných

novinách a Orle Tatranskom (alebo aj inde) uvádzaním domáceho výrazu a v zátvorke cudzieho ekvivalentu. Podľa N. A. Kondrašova (1974, s. 201) sa takto vysvetľuje v Štúrových novinách 1800 slov. Ide o slová ako *krajobraz* (Landschaftsgemälde), *kupča* (jarmok), *meňník* (inžinjer), *právomoc* (jurisdictio), *pochop* (conceptus), *porada* (conferencia), *spoluradňík* (collega), *zásobňík* (magazin), *víkonnosť* (effectuatio), *jednoduchosť* (Einfachkeit), *pokladňica* (Domestikalkasse), *domi nalezencou* (Findelhäuser) a i. Daktoré kalkové slová nemali dlhšiu životnosť, napr. *predstavňík* (rozpracsentant), *majetňík* (der Eigenthumer, proprietarius), *vidovisko* (ein Schauspiel), *predsabrat'elja* (der Unternehmer), *vtok* (influxus), *budovňík* (architekt, Domová pokladnica, 36) a i., resp. sa vo vývine slovenského spisovného jazyka slovakizovali a upravili svoju staršiu podobu, napr. *ňerosti* (mineralia, dnes *nerasty*), *spružnosť* (elasticitas), neskôr *pružnosť*, *úbeh*, neskôr *súbeh* (Concurrent). Väčšina týchto i iných štúrovských novotvarov v ďalšom vývine slovnej zásoby zanikla.

5. Hodnotenie slovnej zásoby štúrovčiny sa žiada doplniť z hľadiska vývinovej perspektívy.

S rozvojom nových výrazových prostriedkov súvisí aj celkový kvantitatívny vzrast slovenskej slovnej zásoby. Z porovnania slovnej zásoby štúrovčiny a bernolákovčiny badať narastanie nových výrazových prostriedkov. Mnohé kultúrne slová známe zo štúrovčiny, ako napr. *časopis, dielňa, hudobňík, látka, obecenstvo, námera, pojem, pokrok, pomer, pomňík, predmet, prednáška, prvok, samohláska, sebeckosť, súcit, sústava, veda, vkus, zásada* a i. (Kondrašov, 1974, s. 243–245) nie sú zaznačené v Bernolákovom Slovári.

Z názvov osôb, ktoré nie sú zachytené v Bernolákovom Slovári, ale sú doložené v štúrovskom materiáli (podľa Kondrašova, 1974, s. 136 a nasl.) možno uviesť napr. *publicista i žurnalista* (SP II, 201), *pamfletista* (SP I, 1, 62), *nálezca* (SP II, 131), *predchodca* (SP I, 2) *puovodca* (SP II, 212) a i.

Pribúdanie nových vyjadrovacích prostriedkov je evidentné nielen v štúrovčine, ale aj v nasledujúcich vývinových obdobiach, najmä v najnovšom vývinovom období spisovnej slovenčiny.

Opačný pól vývinovej dynamiky slovnej zásoby predstavuje zánik slov, a to v dôsledku zániku mimojazykovej reality (*luot* „stará váhová jednotka, 1/16 hrivny, 16 gr, v Rakúsku 17,5 grama), jednak v dôsledku polylexie (porov. zánik druhého slova zo štúrovských dvojíc: *odvar – odvarok, povrch – površok* a i.; Horecký, 1946–1948, s. 289). Vo vývine slovnej zásoby spisovnej slovenčiny sa prestali používať aj mnohé slová cudzieho pôvodu, najmä slová prevzaté z nemčiny a z maďarčiny. (porov. bod 3).

6. Naše pozorovania slovnej zásoby štúrovčiny možno zhrnúť takto:

V lexikálnej báze štúrovčiny predstavujú najzávažnejšiu zložku slová nadväzujúce na praslovanské dedičstvo v slovenských nárečiach, najmä v stredoslovenských nárečiach.

Podobne ako v predchádzajúcom období i v štúrovčine sa používali viaceré výrazy (najmä terminologického charakteru) prevzaté z češtiny. Pravda, zvyčajne sa formálne adaptovali. Zároveň však mnohé slová českého pôvodu sa z jazyka eliminovali.

Vo vzťahu k slovám cudzieho pôvodu bola štúrovčina tolerantnejšia k slovám latinského, resp. gréckeho pôvodu ako k slovám nemeckého a maďarského pôvodu zdomácneným i v nárečiach. Takýto postoj k slovám cudzieho pôvodu bol príznačný i pre nasledujúce vývinové obdobie spisovnej slovenčiny.

Slovná zásoba štúrovčiny bola zo slovotvorného hľadiska v jednotlivostiach odlišná od súčasného jazyka, resp. od bernolákovčiny. Viaceré pokusy o tvorenie nových slov, resp. o kalky podľa cudzích slovotvorných modelov sa neujali.

Vo vývinovej perspektíve spisovnej slovenčiny sa výrazne prejavuje tendencia nárastu nových slov. Zároveň badať i zastarávanie a ústup istých lexikálnych prostriedkov.

Literatúra

BARTEK, H.: Ľ. Štúr a slovenčina. In: Štúr, Ľ., Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto náreční. Na vydanie pripravil H. Bartek. Turčiansky Svätý Martin, Kompas 1943, s. 291 – 398.

BARTKO, L.: Šarišská nárečová lexika v Jančovičovom slovníku z roku 1848. In: Nové obzory. 21. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1979, s. 219 – 240.

BERNOLÁK, A.: Slowár slowenskí, česko-latinsko-ňemecko-uherskí. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungariae usitatae, 1825 – 1827. 5 zv.

BLANÁR, V.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 155 – 164.

CZAMBEL, S.: Slováci a ich reč. Budapešť, Nákladom vlastným 1903. 270 s.

DUJČIKOVÁ, V.: Štúrova gramatická terminológia. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 232 – 240.

FURDÍK, J.: O tvorení názvov deja a výsledku deja v štúrovskom období. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Štefarikanae Prešoviensis. Jazykovedný zborník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 89 – 106.

GODRA, M.: Dakoľko skromných myšlienok o slovenčine. Sokol, *4*, 1865, s. 34 – 35.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 401 s.

HORECKÝ, J.: K charakteristike štúrovskej lexiky. Linguistica Slovaca, *4 – 6*, 1946 – 1948, s. 279 – 298.

JANČOVIČ, Š.: Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník. Zv. 1. 468 s. Zv. 2. 417 s. 1. vyd. Sarvaš 1948, 2. vyd. Prešporok 1863.

JÓNA, E.: Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 141 – 143.

KONDRAŠOV, A. N.: Vznik a začiatky spisovnej slovenčiny. Preložila M. Masárová. Bratislava, Veda 1974. 283 s.

LOOS, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. Pešť, Wilhelm Laufer 1871. 656 s.

NOVÁK, Ľ.: K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny. Slavia, *11*, 1932, s. 73 – 99, 295 – 322.

PAULINY, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s.

PAULINY, E.: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 99 – 124.

PRAŽÁK, A.: Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu. Praha, nákladem Gustava Voleského 1922. 476 s.

Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambela. Výber zostavil a štúdiu napísal J. Minárik. Edične pripravila a poznámky napísala M. Prídavková. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959. 400 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968. 6 zv.

ŠTÚR, Ľ.: O rozboru gména přijdavného p. Jozefa Chmely. Tatranka, *2*, 1842, s. 75 – 77.

ŠTÚR, Ľ.: (1846 a) Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto náreční. Prešporok, Typis K. F. Wigand 1846. 86 + 2 s.

ŠTÚR, Ľ. (1846 b): Nauka reči slovenskej. Prešporok 1846, Písmom Belnayho dedičou. 214 s.

ŠTÚR, Ľ.: Ústrojnosť a organizm reči slovenskej. Orol Tatránski, *2*, 1846 – 1847, s. 316 – 317.

ŠTÚR, Ľ.: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. Na vydanie pripravil H. Bartek. Turčiansky Svätý Martin, Kompas 1943. 420 s.
ŠTÚR, Ľ.: Dielo v piatich zväzkoch. Slovenčina naša. Zv. 5. Edične pripravil J. Ambruš. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957. 419 s.
WEINGART, M.: O politických a sociálnych zložkách v starších dějinách spisovných jazyků, zvláště cirkevně slovanského. In: Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi. Praha 1928, s. 157–187.

Ema Krošláková

PREKLAD STAROSLOVIENSKYCH SLOVIES DICENDI DO SLOVENČINY V UVÁDZACÍCH VETÁCH V ŽIVOTE KONŠTANTÍNA A ŽIVOTE METODA

V štúdii chceme venovať pozornosť výberu a funkcii slovies dicendi v uvádzacích vetách pri preklade priamej reči v troch slovenských prekladoch Života Konštantína (ŽK) a Života Metoda (ŽM) zo staroslovienčiny. Najstarším prekladom je preklad J. Stanislava (z roku 1934), označujeme ho ako preklad *A*, preklad P. Ratkoša z roku 1977 uvádzame ako preklad *B* a autorom prekladu *C* z roku 1986 je Š. Vragaš.

Tak pre autorskú reč, ako aj pre reč postáv (v stsl. pôvodine i prekladoch) sú charakteristické zložité vetné konštrukcie, zvýraznené najmä v preklade *A*. Reč postáv je umelecky štylizovaná a často popreplетaná citátmi z biblie uvádzanými doslovne alebo len voľne a skrátene. Priama reč v ŽK a ŽM sa najčastejšie uvádza uvádzacou vetou. Uvádzacími vetami sa prejavy postáv dopĺňajú a komentujú. V ŽM, ešte viac v ŽK, sú uvádzacie vety veľmi časté, a to najmä v kapitolách opisujúcich oduševnené dišputy solúnskych bratov s rozličnými protivníkmi. Kontroverzie a polemiky majú často charakter priam dramatického dialógu s množstvom rečníckych otázok a striedajú sa s pokojnejšími dišputami, v ktorých prevláda presviedčanie a argumentácia pomocou citátov a príkladov z biblie a zo žalmov.

Na začiatku dialógov sa utvárajú dve tematické pásma: pásmo prehovorov Konštantína a pásmo prehovorov jeho protivníkov. Obidve pásma sa uvádzajú takmer rovnakými alebo veľmi podobnými uvádzacími vetami, resp. vetou, pričom prehovory Konštantína a jeho odporcov sa skoro pravidelne striedajú. Zaujímavý je postreh R. Večerku (1978) o archaickej iniciálnej pozícii určitého slovesa na začiatku nových odsekov a nových tematických a vecných pásem, podobne aj o jeho postavení v uvádzacích vetách: vo väčšine prípadov je uvádzacia veta anteponovaná s určitým slovesom v iniciálnej pozícii. V menšine sú prípady s postpozíciou určitého slovesa v uvádzacej vete. Tieto dva varianty uvádzacích viet sa obmieňajú, čím sa predchádza častému jednostrannému opakovaniu a zvyšuje sa variabilita textu.

Z porovnania prekladov *A*, *B* a *C* so stsl. textom je zjavné, že preklad *A* dôslednejšie zachováva pozíciu uvádzacej vety a postavenie určitého slovesa v nej. Vo

všetkých prekladoch sa však zhodne obmieňa slovosled v uvádzacích vetách (raz je určité sloveso na začiatku, raz na konci vety). Striedaním pozície určitého slovesa dialógy nadobúdajú dynamickejší, dramatickejší spád. Repliky v dialógoch (napr. v dišpute so Židmi v X. kapitole ŽK) sú nositeľmi obsahovo závažných myšlienok. Priamou rečou sa dej postupne rozvíja a odhaľuje sa ňou zmýšľanie postáv.

Priama reč sa uvádza v staroslovienskych textoch typickými slovesami dicendi. Na ilustráciu uvedieme najfrekventovanejšie z X. kap. ŽK (La 15–16): *Sědъ že paky filosofъ sъ kaganomъ i r e č e; otvěštaša že Iljudei i r e k o š a; Filosofъ že r e č e; O t v ě š t a š a oni, filosofъ že r e č e kъ nimъ; Filosofъ že r e č e.*

Pri preklade slovies v uvádzacej reči si budeme všímať výber slovenských ekvivalentov k stsl. slovesám dicendi *glagolati (glagoljǫ, glagoleši), r e š t i (rekǫ, rečeši)* a *děti (dějǫ, děješi).* Najfrekventovanejším slovesom v stsl. ŽK a ŽM, ktoré uvádza priamu reč, je sloveso *rešti* so synonymami *glagolati, děti* (Slovník staroslověnského jazyka I, 1966). Menej sa používa jeho supletívna nedokonavá podoba *glagolati* a iba ojedinelý je výskyt nedokonavého slovesa *děti*. Uvedené stsl. slovesá vyjadrujú význam „vyjadriť myšlienku rečou". Prekladovým ekvivalentom slovesa *glagolati* je v preklade *A, B* i *C* najčastejšie sloveso *hovoriť*, zriedkavejšie jeho vidový korelát *povedať*.

Na ilustráciu prekladu stsl. *glagolati* uvádzame:

La/15: I vъprosi jego jedinoju, *glagolę:* Filosofe, chotěl bychъ vědeti, čto jestъ filosofia... – Preklad *A*/16: A opýtal sa ho raz, *hovoriac*: „Filozof, chcel by som sa dozvedieť, čo je filozofia... – Preklad *B*/18–19: I opýtal sa raz a *hovoril*: Filozof, chcel by som vedieť, čo je filozofia... – Preklad *C*/21: I opýtal sa ho raz, *hovoriac*: „Filozof, rád by som vedel, čo je filozofia...

Stsl. sloveso *glagolati* (nedokonavý vid) sa najčastejšie prekladá slovesom *povedať* (preklad *A/C*), ktoré vzhľadom na rozdiel vo vide (dokonavý vid) je menej ekvivalentné, a slovesom *hovoriť* vidovo totožným so stsl. *glagolati*:

La/16: Bogъ bol *glagola* kъ Avraamu daju zakonъ. – Preklad *A*/33: Lebo Boh *povedal* Abrahámovi: Dám zákon. – Preklad *B*/28: Lebo boh *hovoril* Abrahámovi: Dám zákon. – Preklad *C*/41: Lebo Boh *povedal* Abrahámovi: Dám svoj zákon.

La/22: ...prišedъ že vračь, *glagoletъ* jemu: i ješte mnogъ medъ jaždь, i icělěješi, a iže budetъ vodu pilъ, tomu *glagolet:* studeny sę vody napivъ ... icělěješi. – Preklad *A*/42: ...a prijdúc lekár, *povie mu*: A ešte mnoho medu jediac, uzdravíš sa. A ktorý vodu pil, tomu *povie:* Studenej sa vody napijúc ... uzdravíš sa. – Preklad *B*/34 ...a príde lekár a *povie* mu: Jedz ešte mnoho medu a uzdravíš sa. A tomu, čo vodu pil, *povie*: Napi sa studenej vody ... ozdravieš. – Preklad *C*/51 ...a príde lekár a *povie* mu: Jedz ešte veľa medu a uzdravíš sa! A tomu, čo vodu pil, *povie*: Napi sa studenej vody ... uzdravíš sa.

V staroslovienskom ŽK a ŽM jadro uvádzacej reči tvorilo vo väčšine prípadov sloveso *rešti*. V staroslovienčine sa hodnotí ako dokonavé sloveso. V prekladoch ŽK a ŽM má viaceré ekvivalenty: v preklade *A* prevláda sloveso *riecť*, ktoré sa zriedkavejšie strieda so slovesom *povedať* (dokonavý vid). Ako ekvivalent stsl. slovesa *rešti*, ktoré je dokonavého vidu, prekladatelia *B, C* zvolili sloveso *povedať* (vidovo totožné so slovesom *rešti*), ktoré zriedkavo obmieňajú s nedokonavým slovesom *hovoriť*,

a v minimálnej miere prekladateľ *B* používa trochu zastarané sloveso *riecť*, ktoré má dokonavý vid. Všimnime si preklad stsl. *rešti*:

La/15: Sědъ že paky filosofъ sъ kaganomъ i *reče*: – Preklad *A*/32: Zasadnúc si zas s kaganom, *povedal* Filozof: – Preklad *B*/28: Keď Filozof znovu sedel s kaganom, *hovoril*: – Preklad *C*/39: Keď si Filozof znova zasadol s kaganom, *povedal*:

La/19: Paky že Ijuděi *rěša*. – Preklad *A*/37: Opäť *riekli* Židia. – Preklad *B*/31: Židia znovu *hovorili*. – Preklad *C*/46: Znovu *povedali* Židia.

La/19: *Rekoša* že: – Preklad *A*/39: *Povedali* oni: – Preklad *B*/32: Oni *hovorili*. – Preklad *C*/47: Oni však *hovorili*:

La/22: Vъ drugyi že dьnь sъbravšesę, *rekša* jemu, glagoljušte: – Preklad *A*/41: Shromaždiac sa v druhý deň, *riekli* mu, hovoriac: – Preklad *B*/33: Keď sa na druhý deň zišli, *riekli* mu: – Preklad *C*/41: Keď sa na druhý deň opäť zišli, *povedali* mu:

V preklade stsl. *rešti* vzhľadom na kategóriu slovesného vidu sú v prekladoch *A*, *B* a *C* tieto odchýlky, resp. zhody: prekladateľ *A* ako slovenský ekvivalent stsl. dokonavého slovesa *rešti* používa adekvátne vidové ekvivalenty, slovesá *povedať* a *riecť*, ktoré sú tiež dokonavého vidu; prekladateľ *B* a *C* stsl. *rešti* raz prekladá slovesom *hovoriť*, ktoré je nedokonavého vidu, inokedy jeho supletívnou dokonavou podobou *povedať*. Zo sémantického a štylistického aspektu za adekvátnejší pokladáme preklad *A* (dokonavý vid : dokonavý vid). Dokonavé slovesá majú vzhľadom na svoj príznak dejovej celostnosti (Oravec, 1980) výraznejšiu sémantickú určenosť dialógu a vôbec celému textu dodávajú dynamickosť a istú dramatickosť. Slovesom nedokonavého vidu (*hovoriť*) v preklade sa dynamickosť textu oslabuje, ale vyvoláva sa ním dojem časovej bezprostrednosti deja.

Príklad uvedený ako posledný (La 22) a podobné príklady si vyžadujú osobitnú pozornosť. Konštrukcia *rekša jemu, glagoljušte* i spojenia typu *vъprosi jego, glagolę* sa v stsl. texte ŽK a ŽM opakujú často a doslovne preložené „riekli mu hovoriac" a „opýtal sa ho hovoriac" sú v preklade *A*. Konštrukcia v stsl. texte je zložená z dvoch slovies hovorenia, z ktorých jedno má formu prítomného činného particípia. Zo sémantického hľadiska ide o synonymá (*rekša – glagoljušte*). V uvedenej konštrukcii sa odzrkadľuje spôsob vyjadrovania typický pre stredovekú umeleckú metódu: amplifikácia a kumulácia synonym s dôrazom na diferenciáciu dejov.

Druhotná predikácia, ktorej jadrom je implicitný prísudok (Oravec – Bajzíková, 1982) vyjadrený v súčasnom spisovnom jazyku tvarom prechodníka prítomného, neprináša novú informáciu (*povedal hovoriac*). Ide iba o priradenie dvoch dejov (činností) vyjadrených slovesami dicendi, pričom prechodník prítomný ako jadro polopredikatívnej konštrukcie, ako nesamostatný prísudok vyjadruje súčasnosť s dejom určitého slovesa. Sloveso v prechodníkovom tvare má zo štylistickej stránky zdôrazniť fakt, že subjekt sa vyjadril rečou: *povedal, h o v o r i a c* (nie napr. písmom: *píšuc*, resp. *napíšuc*). Spojenie, v ktorom sa spájajú dve slová dicendi v synonymickom vzťahu a vo vzťahu druhotnej predikácie, hodnotíme z hľadiska spôsobu uvádzania priamej reči v preklade *A* ako redundantné: sloveso vo forme neurčitého slovesného tvaru – v tvare prechodníka prítomného (*hovoriac*) je nadbytočné, pretože vyjadruje dej totožný s predchádzajúcim určitým slovesom. Prekláda-

teľ *A* použil uvedenú polopredikatívnu konštrukciu ako štylistický prvok archaizujúci a zvýrazňujúci knižný charakter prekladu.

Prekladatelia *B* a *C* transformovali tieto polopredikatívne konštrukcie do dvoch viet: prechodník prítomný, ktorý je zo štylistickej stránky príznakový, knižný kondenzačný prvok, transformovali na priradenú vetu s prísudkom, ktorá je menej príznaková (nie je to knižná, zastaraná konštrukcia). Tento zmenený syntaktický model tiež štylisticky zdôrazňuje a spresňuje dej, ale zo sémantického hľadiska takisto ako polovetná konštrukcia v preklade *A*, neprináša novú informáciu pre komunikáciu. Pre súčasného príjemcu sú však preklady *B* a *C* prijateľnejšie, menej štylizované, voľnejšie s menšou mierou knižného koloritu.

Preklad viacerých slovies dicendi ilustrujeme v ďalšej ukážke:

La/74: ...*reče* onъ: ei, vl/a/dy/ko, filosofa potъna inъgda sъrětъše ljudije, *rěša* jemu - čьto sę potiši? dějetъ onъ: sъ grubuju sę čadьju pьrčchъ. - Preklad *A*/78: *Riekol* on: „Hej, vladyka, Filozofa upoteného stretnúc raz, ľudia, *povedali* mu: Čo sa potíš? *Vraví* on: S hrubými ľuďmi som sa prel": - Preklad *B*/78: On *povedal*: Hej, vladáru, Filozofa spoteného raz stretli ľudia a hovorili mu: Čo sa potíš? On *povedal*: S nerozumnými ľuďmi som sa prel. - Preklad *C*/91: On *odpovedal*: „Hej vladyka, raz stretli ľudia spoteného Filozofa a *spýtali* sa ho: Čo sa potíš? On *vraví*: S hrubými ľuďmi som sa prel.

Z predchádzajúcich príkladov vyplýva, že za stsl. *rešti* (dokonavý vid) sa v prekladoch striedajú slovesá *povedať* (dokonavý vid) v preklade *A* a *hovoriť* (nedokonavý vid) v preklade *B*, v preklade *C* je sloveso *spýtať sa*, ktoré priamo nepatrí do okruhu slovies dicendi. Supletívna dokonavá podoba slovesa *hovoriť*, t. j. *povedať*, je vidovo totožná so stsl. *rešti*. Prekladateľ *B* dôsledne nerešpektoval vid: stsl. dokonavé sloveso *rešti* preložil slovenským slovesom *hovoriť*, ktoré je nedokonavého vidu. Dokonavé sloveso, ako sme už uviedli, je dynamickejšie a popri nedokonavom je štylisticky príznakové.

Rozdiel medzi prekladom *A, C* a *B* je v ekvivalencii časov: *dějetъ* (*onъ*) - prítomný čas; *vraví (on)* prítomný čas - *on povedal* (minulý čas). V stsl. texte sa sloveso *děti* (rozprávať, hovoriť) používa v kontexte v prítomnom čase, ide o tzv. historický prézent, ktorý má čitateľovi priblížiť priebeh deja a oživiť rozprávanie. Podobnú štylistickú funkciu má sloveso *vravieť* v preklade *A* a *C*. Prekladateľ *B* miesto stsl. prítomného času použil minulý čas, čím oslabil živosť, dynamickosť dialógu. Z hľadiska synonymickej ekvivalencie slovesá dicendi použité v prekladoch hodnotíme ako náležité. Slovesá *povedať* a *hovoriť* majú všeobecný význam, vyznačujú sa širokou spájateľnosťou, a preto sú veľmi časté.

Okrem dvoch uvedených pravých synoným v preklade sa používa ďalšie sloveso dicendi, a to sloveso *riecť*, ktoré je ekvivalentom za stsl. *rešti*. Sloveso *riecť* sa najčastejšie uplatňuje v preklade *A*. V Malom synonymickom slovníku (Pisárčiková - Michalus, 1978) sa sloveso *riecť* hodnotí ako významovo totožné so slovesom *povedať*, v Slovníku slovenského jazyka III (SSJ, 1963) sa hodnotí ako trochu zastarané, to znamená, že zo štylistického aspektu nie je rovnocenné so slovesom *povedať*, ktoré je živé a frekventované. Sloveso *riecť* už nie je v centre slovnej zásoby a pociťuje sa ako knižný jazykový prostriedok.

K stsl. slovesám dicendi patrilo aj nedokonavé sloveso *děti*. Priamy kontinuant tohto stsl. slovesa v súčasnej spisovnej slovenčine ani v slovenských nárečiach nie je (v češtine je sloveso *díti*, 1. os. sg. *dím*, s významom „hovoriť, povedať" – Machek, 1971). V preklade *A* a *C* sa prekladá ako *vravieť*, v preklade *B* ako *povedať* (La 74, *A* 78, *B* 78). Sloveso *vravieť* je synonymom slovesa *hovoriť*; v súčasnom jazyku sa tieto pôvodne územné synonymá (Pisárčiková, 1978, s. 211), resp. tautonymá (Ondruš – Sabol, 1981) hodnotia ako rovnocenné. Sloveso *vravieť* charakterizuje Š. Ondruš (1971, 1976) ako typickú stredoslovenskú lexikálnu jednotku a pokladá ho za neutrálny synonymný ekvivalent slovesa *hovoriť*.[1]

Do okruhu slovies vyjadrujúcich rozličné spôsoby hovorenia v uvádzacích vetách patrí aj stsl. *otvěštati* „odpovedať, odvetiť", ktoré uvádza reakciu (repliku) na výzvu hovoriaceho. Slovesá tohto typu sa sémanticky čiastočne odlišujú od predchádzajúcich slovies. Signalizujú, že rečový prehovor, jazykový prejav vznikol ako replika na predchádzajúcu výpoveď. Sloveso *otvěštati* má v prekladoch rovnaké ekvivalenty, a to sloveso:

1. *odpovedať*, napr. La/18: *Otvěštaša* oni: ei, prъvyi...; preklad *A*/32: *Odpovedali:* „Hej, lebo prvý; preklad *B*/28: *Odpovedali* mu, hej, lebo prvý treba; preklad *C*/41: *Odpovedali* mu: „Áno, pretože prvý sa svedčí zachovávať; La/16: Filosofъ že *otvěšta* къ nimъ; preklad *A*/33: Filozof *odpovedal* im; preklad *B*/28: Filozof im však na to *odpovedal*; preklad *C*/41: Filozof im však *odpovedal*.

Sloveso *odpovedať* je neutrálne, štylisticky bezpríznakové.

2. *odvetiť*, napr. La/18: *Otvěšta* filosofъs: ne držitsę uže; preklad *A*/36: *Odvetil* Filozof: „Nedrží, už pominulo; preklad *B*/30: *Odvetil* Filozof: Nedrží, lebo už prestalo kráľovstvo; preklad *C*/45: Filozof *odvetil:* Nedrží, ale už zaniklo.

Sloveso *odvetiť* sa v SSJ (II, 1962) hodnotí ako knižné.

Prekladatelia pri výbere slovesa *odvetiť* ako ekvivalentu za stsl. *otvěštati* bezprostredne nadväzovali na stsl. slovný základ a volili výraz, ktorý zvýrazňuje dobový rečový kolorit prekladaných textov.[2]

Porovnávaním slovies dicendi v uvádzacích vetách v prekladoch *A, B, C* sme zistili, že v prekladoch boli zo slovies hovorenia najfrekventovanejšie slovesá *hovoriť, povedať, vravieť* a štylisticky príznakové sloveso *riecť*. Ich zaťaženie však nebolo v prekladoch rovnaké. V preklade *A* bolo ekvivalentom slovesa *glagolati* najčastejšie sloveso *hovoriť*; ten istý ekvivalent bol aj v prekladoch *B, C*. Obaja prekladatelia zriedkavejšie používali sloveso *povedať*.

Variabilnosť ekvivalentov za stsl. *rešti* je väčšia. V preklade *A* sa ako ekvivalent najčastejšie uplatňuje sloveso *riecť*, zriedkavejšie sloveso *povedať*, iba sporadicky aj sloveso *vravieť*. V preklade *B* a *C* je za stsl. *rešti* zvyčajne sloveso *povedať*, zriedkavejšie aj *hovoriť*, ojedinele aj *vravieť*. Sloveso *děti* malo v preklade *A* ekvivalent *vravieť*, v preklade *B povedať*, v preklade *C* aj *odvetiť*. Stsl. *otvěštati* v uvádzacích

[1] Pôvodným psl. slovesom *vravieť* sa slovenčina diferencuje od západoslovanského areálu, pre ktorý je typické sloveso *mluviti* (čeština), *mówić* (poľština) a začleňuje sa do južnoslovanského areálu.

[2] Synonymá *odpověděti* a *odvětiti* k stsl. *otvěštati* sú aj v českom preklade J. Vašicu (1966).

vetách bolo preložené zhodnými ekvivalentmi v prekladoch, a to slovesami *odpovedať* a *odvetiť*. Verba dicendi sa teda používajú v slovenských prekladoch takto:

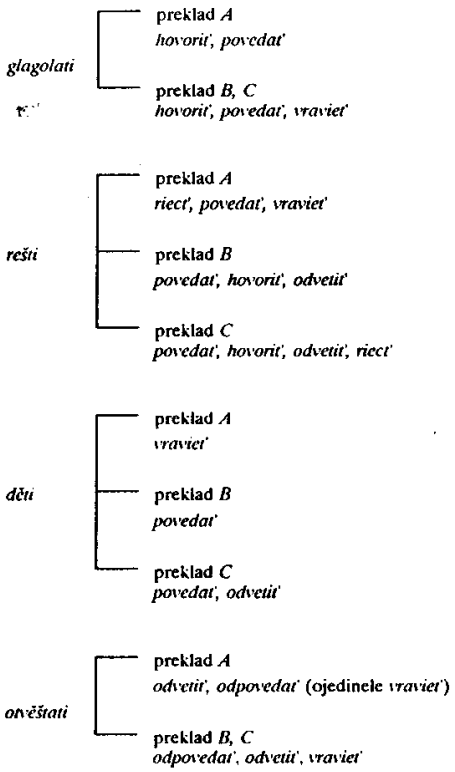

Na podopretie svojich myšlienok Konštantín často používal citáty a príklady z biblie, ktoré sú včlenené do jeho reči. Pri ich citovaní vynecháva v uvádzacej vete sloveso dicendi alebo ho použije hneď na začiatku priamej reči v prvej uvádzacej vete. V ďalších uvádzacích vetách sa sloveso dicendi vynecháva. Autor, resp. autori ŽK a ŽM ho mohli vynechať z viacerých dôvodov: buď sa chceli vyhnúť stereotypnosti textu, alebo ho považovali za redundantné. Pre príjemcu chceli zdôrazniť iba sémanticky dôležité výpovede. Prekladatelia rešpektovali tento spôsob výstavby dialógu s uvádzacími vetami, iba v niekoľkých prípadoch v preklade *B, C* sa sloveso dicendi eliduje, napr.

La/17: Ieremia bo *reče* javě ... I paky toi že Ieremia *reče*... – Preklad *A*/34: A Jeremiáš *riekol* zjavne ... a zas tenže Jeremiáš *riekol*. – Preklad *B*/29: Aj Jeremiáš zjavne *hovorí* ... a zas ten istý Jeremiáš: – Preklad *C*/42: Tiež Jeremiáš jasne *hovorí* ... a znovu ten istý Jeremiáš.

V prekladoch *A, B, C* sa väčšina uvádzacích viet s elidovaným slovesom dicendi zhoduje s originálom.

La/30: Davidъ bo vopietъ *glagolę* ... poite gospodevi ... I paky: ... I drugojako: ... I paky ... I paky toiže... – Preklad *A*/53: Lebo Dávid volá, *hovoriac*: Spievajte Hospodinovi ... A opäť: ... A druhý raz: ... A znova: ... A zas tenže. – Preklad *B*/41: Veď Dávid volá a *hovorí*: Nech spieva Pánovi ... A zas: ... a po druhý raz: ... a zasa: ... A zasa ten istý:... – Preklad *C*/64: Veď Dávid volá, *hovoriac*: Spievaj Pánovi. A opäť ... A po druhý raz ... A zasa ... A znova ten istý...

V obidvoch prekladoch zisťujeme variabilitu v prvej časti kontextovej elipsy, napr.: *A zas* (hovorí):... *A druhý raz* (hovorí)... *A znova* (hovorí) ... *A zas tenže* (hovorí) (preklad *A 53*). Kontextové elipsy sa hodnotia ako expresívne syntaktické konštrukcie (porov. Mistrík, 1977). Elipsa verba dicendi v uvádzacích vetách pri citátoch dodáva textu istú expresivitu, dynamickosť; zrýchľuje tempo prehovoru a zvýrazňuje spätosť vety s kontextom.

Na základe toho, čo sme porovnávaním stsl. slovies dicendi a ich slovenských prekladových ekvivalentov zistili, konfrontáciu prekladov *A, B* a *C* môžeme uzatvoriť v tom zmysle, že preklad *A* v uvádzacích vetách verne, takmer doslovne nadväzuje na sémantiku stsl. slovies hovorenia. Zachováva aj kondenzovanosť originálu, a to prekladom stsl. polovetných konštrukcií so slovesom dicendi tými istými syntaktickými konštrukciami v slovenčine. Väčším počtom slovenských ekvivalentov stsl. slovies dicendi v uvádzacích vetách sa prekladateľ *A* usiloval o väčšiu variabilitu textu, o zmiernenie jeho stereotypnosti. V ekvivalencii vidov stsl. slovies hovorenia je preklad *A* dôslednejší; zväčša zachováva vidové relácie stsl. slovies. Adekvátnym prekladom vidu stsl. slovies dicendi v slovenských ekvivalentoch napomohol istú dynamickosť, plastickosť textu najmä používaním slovies dicendi dokonavého vidu (v uvedených dialogických pasážach).

Prekladateľ *B* zvolil menej synonymných ekvivalentov stsl. slovies hovorenia, prekladateľ *C* má širší inventár ekvivalentov za stsl. verba dicendi. Obaja adekvátnejšie a racionálnejšie postupovali pri preklade stsl. polovetných konštrukcií so slovesami dicendi tým, že ich prekladali priraďovacími zlučovacími súvetiami, ktoré sú významovo explicitnejšie a pre súčasného percipienta prijateľnejšie. V preklade *B, C* je viac slovies dicendi nedokonavého vidu (i za stsl. dokonavé sloveso), ktoré text aktualizujú a vyvolávajú dojem väčšej časovej bezprostrednosti deja.

Literatúra

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1971, s. 118.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 328.

ONDRUŠ, Š.: Pôvod slovesa *vravieť*. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 237–284.

ONDRUŠ, Š.: Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 293–316.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 237.
ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 146–147.
ORAVEC, J.: Morfológia spisovnej slovenčiny. Vysokoškolské učebné texty. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, s. 85.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymia slovies v uvádzacích vetách. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 210–216.
PISÁRČIKOVÁ, M. – MICHALUS, Š.: Malý synonymický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. s. 210–216.
RATKOŠ, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava, Tatran 1977. 173 s.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 522.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 742.
Slovník staroslověnského jazyka. Zv. 1. Red. J. Kurz. Praha, Nakladatelství ČSAV 1966, s. 379–399.
STANISLAV, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. 2. vyd. Bratislava – Praha 1934. 87 s.
VAŠICA, J.: Literární památky epochy velkomoravské 863–885. Praha, Lidová demokracie 1966. 289 s.
VEČERKA, R.: Poznámky ke zpracování syntaxe staroslověnštiny. In: Čs. přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Lingvistika. Praha 1978, s. 151–160.
VRAGAŠ, Š.: Život Konštantína-Cyrila a Život Metoda. Rím, Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda 1986. 103 s.

Anton Habovštiak

J. M. HURBAN A ŠTÚROVSKÁ SLOVENČINA

Jozef Miloslav Hurban sa dostal do našej histórie, literatúry i do nášho vedomia ako spisovateľ, básnik i prozaik, výborný publicista, redaktor, organizátor štúrovského hnutia, predstaviteľ verejného i politického života, vodca, učenec, kňaz i revolucionár. Pri jeho mene sa v literatúre iba veľmi zriedka zablyskne akademický titul, ktorý dostal v Nemecku za spis Nauka náboženství křesťanského... (Skalica, 1855). Doktorát teológie mu udelila univerzita v Lipsku r. 1860 (Encyklopédia Slovenska II, 1978).

O J. M. Hurbanovi sa nehovorí ani ako o jazykovedcovi. A predsa niet vari práce, vzťahujúcej sa na dejiny slovenčiny 19. stor., v ktorej by sme sa nestretli s jeho menom. Bez J. M. Hurbana si ťažko predstaviť dramatický zápas o bytie a nebytie slovenčiny, bez neho by jedno z najvzácnejších období vývinu nášho jazyka bolo ako ľudské telo bez chrbtovej kosti.

Nezačínajme však hneď oslavou, pokúsme sa aspoň marginálne naznačiť, ako a kedy sa tento výrazný predstaviteľ štúrovského obdobia zaradil do skupiny ľudí, ktorú slovenská jazykoveda bude ustavične spomínať s úctou, hoci nezostalo po ňom ani jedno uzavreté jazykovedné dielo.

Štúrovským obdobím možno v jazykovednom zmysle slova nazvať tridsiate a štyridsiate roky minulého storočia. Začína sa už v čase, keď sa objavili prvé básne písané zámerne strednou slovenčinou (S. Chalupka r. 1843, K. Kuzmány r. 1835)

a keď J. Kollár v Národných spievankách (r. 1834, 1835) uverejnil seriál ľudových piesní v kultúrnej strednej slovenčine. Toto obdobie sa končí vyjdením Hattalovej Krátkej mluvnice slovenskej (1852). Štúrovské obdobie je vyvrcholením celého predchádzajúceho národno-uvedomovacieho procesu. Vtedy sa so všetkými svojimi atribútmi konštituuje slovenský národ. V tejto súvislosti štúrovské hnutie bezprostredne nadväzuje na bernolákovské obdobie. Štúrovské obdobie je teda z každého hľadiska kľúčovým obdobím slovenských dejín.

Ako sa k tomuto štádiu vývinu nášho národa dospelo, dáva nám aspoň čiastočnú odpoveď retrospektívny pohľad na toto obdobie.

V prvej polovici 19. stor. neboli okolnosti priaznivé na to, aby sa z ľudu v českých krajinách a na Slovensku vytvoril jeden národ. Uhorsko, takisto ako Čechy, Morava a časť Sliezska, patrilo do zväzku rakúskej ríše, ale rozdiely v ekonomickej i sociálnej oblasti medzi Slovenskom a českými krajinami boli veľké. Táto moravsko-česká a uhorská hranica mala už pred rozdelením rakúskej ríše na Rakúsko-Uhorsko (1867) osobitný význam. Hranica naozaj rozdeľovala tieto krajiny, bránila utvoreniu vnútorného hospodárskeho spojenia medzi Čechmi a Slovákmi a práve jej prostredníctvom nadobúdali osobitnú váhu i všetky ostatné sociálno-kultúrne rozdiely vyplývajúce z dlhého odlišného vývinu.

Aj v spisovnom jazyku narastajú rozdiely, lebo stará slovná zásoba humanistickej češtiny nestačila na zvyšujúce sa potreby niekdajšej (slovenskej) literatúry, publicistiky a vedy. Na Slovensku sa tu podľa možností siaha k domácim slovenským názvom a zvratom, ktoré sa, pravdaže, hláskoslovne a tvaroslovne počešťujú, kým v českom centre sa veľmi rýchlo a plánovite bez spojitosti so Slovenskom umelo dotvára slovník pre všetky odbory vtedajšieho vedeckého i kultúrneho života. V priebehu prvej polovice 19. stor. sa tieto rozdiely ustavične rozširujú a nemôžu im už zabrániť ani snahy slovenských staromilcov, vedených Palkovičom, ktorí nechcú pripúšťať nijaké odchýlky od humanistickej češtiny, ani Kollárové pokusy o slovakizovanie českého jazyka. A tak v priebehu 19. stor. nedochádza v českých krajinách a na Slovensku k národnej integrácii, ale naopak, za daných pomerov sa celkom zákonite muselo dospieť k rastúcej diferenciácii, k utvoreniu dvoch spisovných jazykov ako reprezentantov národných záujmov i kultúr.

Už predtým existujúce rozdiely medzi českými krajinami a Slovenskom sa v kritickej dobe ešte viac zosilňujú, až napokon na začiatku štyridsiatych rokov minulého storočia vedú ku konštituovaniu svojbytnosti Slovákov.

Štúrovci čoskoro vystupujú veľmi jednoznačne s myšlienkou celonárodného zjednotenia, pričom zvýrazňovateľom týchto snáh mal byť – a napokon ním aj bol – jazyk. Ako je známe, pri povýšení strednej slovenčiny na spisovný jazyk vychádzal Ľ. Štúr z názoru, že stredoslovenské nárečia sú najrozšírenejšie nárečia, že prejavujú najväčšiu životaschopnosť a že sa šíria aj medzi príslušníkov ostatných nárečí. Ale príčin pre toto historické a správne rozhodnutie bolo viac. Tu možno spomenúť napr. aj rozvoj stredoslovenských miest, s ktorými postupne vzrastal i kultúrny význam stredného Slovenska (Pauliny, 1983, s. 177). Z miest osobitne vyniká Turč. Sv. Martin, ktorý ako významné kultúrne stredisko až do konca prvej svetovej vojny

zaujíma na Slovensku vedúce postavenie. Dnes sa všeobecne uznáva, že o zavedení strednej slovenčiny ako spisovného jazyka sa rozhodlo v úzkom dôvernom kruhu a že prvým podujatím J. M. Hurbana na novom kňazskom pôsobisku v Hlbokom bola pamätná schôdzka Štúra, Hurbana a Hodžu, na ktorej sa rozhodlo o novej podobe spisovného jazyka. Dôležitá bola aj ich porada s básnikom J. Hollým na Dobrej Vode v júni 1843. Verejne bola stredná slovenčina vyhlásená za spisovnú reč na zasadnutí Tatrína 26.–28. augusta 1844 v Mikuláši. Na všetkých podujatiach sa J. M. Hurban osobne zúčastňoval, organizoval ich a bol aj ich dušou.

Štúrovská slovenčina je v podstate už ten spisovný jazyk, ktorý sa na Slovensku používa dodnes. Na rozdiel od terajšieho spisovného jazyka, a to podľa vzoru A. Bernoláka; uprednostnili štúrovci foneticko-fonologicky pravopis (nepísali *y, ý,* označovali *ď, ť, ň* aj v pozíciách pred *e, i*; Ľ. Štúr zaviedol tvary typu *dobrno, dobrjeho, dobrjemu* a *znameňja,* z hláskoslovného systému vyradil hlásky *ä* a *ľ*).

Prijatie nového spisovného jazyka sa však neobišlo bez sporov. Staršia generácia na čele s Kollárom a Šafárikom, pôsobiacimi od r. 1833 v Prahe, ostala pri češtine a vedno s českými predstaviteľmi kultúrneho života štúrovčinu odsúdila. Proti štúrovskej slovenčine sa postavili aj ľudia z domáceho prostredia, a aj podľa M. M. Hodžu bol Štúrov pravopis „hrozná ohavnosť bez formy, ktorej je odňaté svetlo slovenskosti", a tento pravopis vraj „pred súdom slavianskej filologickej kritiky nikdá neobstojí". Aj neskôr sa pripomenulo, že M. M. Hodža svojimi jazykovými teóriami vniesol do spisovnej slovenčiny iba zmätok (Pauliny, 1948).

Ešte jednoznačnejšie ako M. M. Hodža a bernolákovci sa proti štúrovskej slovenčine postavili J. Kollár a jeho skupina. Pod Kollárovou redakciou a z jeho iniciatívy vyšiel známy spis Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky (Praha, 1846). V tomto spise boli voči štúrovskej norme uverejnené odmietavé stanoviská vynikajúcich českých i slovenských ľudí. Spomenúť treba Jungmana, Palackého, Kollára a Šafárika. Tvrdilo sa, že Slováci sú slabí na to, aby si udržali svoj spisovný jazyk a literatúru písanú týmto jazykom. Podľa niektorých vraj nikto nikdy dovtedy ani potom nezozbieral toľko potupných slov a nadávok na slovenčinu ako J. Kollár (Pauliny, 1983, s. 193).

V ohni zápasu o existenciu slovenčiny ako reprezentanta národnej svojbytnosti stál hneď od začiatku J. M. Hurban. Je chyba, že jazykovedci i literárni pracovníci túto významnú činnosť J. M. Hurbana dostatočne nedocenili. Je predsa známe, že študoval slovanské jazyky, vyučoval slovenčinu a poznal aj jazykový, resp. nárečový úzus na Slovensku; na úlohu jedného zo zakladateľov, šíriteľov i obrancov jazyka sa primerane pripravil.

Bolo celkom prirodzené i zákonité, že druhý ročník almanachu Nitra (1844) vyšiel ako prvá knižka v spisovnej reči. Touto Hurbanovou druhou Nitrou, Štúrovými a štúrovskými knihami, Slovenskými národnými novinami, Orlom tatranským a Slovenskými pohľadmi, ktoré tiež založil Hurban, sa uviedla do života i do praxe nová spisovná reč. Almanach Nitra a Slovenské pohľady, ktoré J. M. Hurban začal vydávať r. 1846 spolu so Štúrovým Orlom tatranským, stali sa základným kameňom novej a novodobej slovenskej literatúry. J. M. Hurban v týchto rokoch organizoval, zakla-

dal, písal i vyjednával a dôstojne, presvedčivo i ostro, ale vždy ohľaduplne bránil štúrovskú spisovnú slovenčinu. V práci Prechádzky po považskom svete v r. 1844 (v reedícii ju vydal aj Tatran r. 1975 v prvom zväzku zobraných spisov pod názvom Svadba kráľa veľkomoravského; z nej citujeme aj niektoré výroky v ďalšej časti tohto príspevku) takto argumentuje o potrebe zaviesť nový spisovný jazyk: „Slováci sa museli dlho učiť sem a tam po kútoch súkromne, keď chceli sa účastnými stať tých spisov, ktoré sme im v češtine vydávali. A celá naša literatúra bola po kútoch rozlezená. Nepísali sme pre Slovákov, ale pre Čechov. A preto nikdy nebolo dokonalého uzrozumeňia medzi spisovateľom a národom" (Hurban, 1975, s. 204). Pritom mu je ľúto, že sa pohŕdlo slovenčinou a že „všetki tie pokladi zvuku, významu rozmanitosti, hojnosti, výrazov, novosti porekadiel, slovom, slovom, všetki tie pokladi svojstva nášho – nášho nárečia slovenskjeho – ležali zahrabané" (Hurban, 1975, s. 204).

J. M. Hurban nebol protičesky zameraný človek. Svedčí o tom napr. korešpondencia s R. Pokorným (o tom ďalej.) Dokázal to skutokom 12. júna 1848, keď medzi Windischgrätzovým vojskom a Prahou došlo k boju. O Hurbanovi ako účastníkovi rozpusteného slovanského zjazdu sa zachovalo svedectvo, že na barikádach bránil Vodičkovu ulicu (v tej ulici býval jeho priateľ Čech, Jozef Frič).

Po zavedení slovenčiny (r. 1844) pomery pre slovenčinu neboli ani trochu idylické: z jej obrancov sa stávali postupne hrdinovia. Boli z nich nielen bojovníci, predstavitelia národa, ale aj obdivuhodní trpitelia, neraz priam mučeníci. Hľa, s akými pocitmi písal J. M. Hurban napr. obranné slová proti Kollárovi, keď bránil Štúra: „Ňje ale lútosť nad Štúrom, ktorú odráža mužský, tje streli jedovatje, lež lútosť ma pojíma nad tím, že jeden Kollár takto sa veďeu k hanbe celjeho národa slovenskjeho zabudnúť" (Slovenské pohľady, 1846, s. 63).

Uzákonenie spisovnej slovenčiny nútilo J. M. Hurbana, aby sa jazykovedným otázkam venoval aj z odborného hľadiska. Veľmi reálny postoj zaujal napr. aj k slovenským nárečiam, ktoré naozaj poznal, a preto mohol o nich konštatovať: „Nie je to nešťastie, že máme veľa nárečí, ale šťastie, lebo čím viac je čiastok k jednemu celku tuho priljehajúcich, tým je celok mocňejší" (Hurban, 1975, s. 206). J. M. Hurban správne pokladal slovenské nárečia za jeden vnútorne diferencovaný celok, ale odlišný od susedných slovanských jazykov. Preto sa jednoznačne postavil proti jednotnému jazyku na území Čiech, Moravy a Slovenska, keď napísal: „Chcieť jedno nárečie uviesť do Moravy, Sliezska, Slovenska, nárečie české, to sa ňikdy nestaňe, lebo je to nemožnosť. Svojstvá kmeňové sú koreňe svojstiev národných", a ďalej pokračuje, že „kde je kmeň živý, čerstvý, spôsobný, iniemu kmeňu si nárečie vziať nedá" (Hurban, 1975, s. 205). J. M. Hurban vysoko ocenil aj Bernolákov základný a závažný krok, keď sa rozhodol uzákoniť spisovný jazyk. J. M. Hurban (1975, s. 205) hovorí: „My sme lamentovali nad Bernolákom, že roztrhal Slovákov a mali sme len nad sebou lamentovať, že sme potupili Slovákov."

Pri analýze Hurbanových prác prekvapuje, s akou obdivuhodnou jednoznačnosťou uvádza do praxe štúrovský spisovný jazyk, ktorý vyrástol na báze strednej slovenčiny. Západoslovák, narodený v Beckove, študujúci v Trenčíne a Bratislave,

žijúci ako kaplán v Brezovej a štyridsaťpäť rokov v Hlbokom, si bez väčších ťažkostí osvojuje stredoslovenskú normu a váhou svojej intelektuálsko-organizačnej osobnosti ju uvádza do života. Ešte r. 1845 sa myslelo, že Ľ. Štúr bude vydávať Národnie novini po česky. Najprv však prišiel literárny prelom s Hurbanom na čele a napokon aj vedecké zdôvodnenie nového spisovného jazyka, ktoré bolo dielom M. M. Hodžu, najmä však M. Hattalu. Napriek tomu nebolo príliš veľa dôvodov na optimizmus. Rozporov i odporcov bolo dosť, dokonca viac, ako sa na prvý pohľad zdalo. Práve v tom čase, keď sa o existenciu slovenčiny viedol rozhodujúci zápas, nebolo naozaj jednoty. Bol tu český spisovný jazyk, príklon evanjelikov k češtine, staroslovenčina i bernolákovčina vo viacerých obmenách a napokon štúrovská slovenčina, a to jednak podľa Štúrovej kodifikácie, jednak s odchýlkami, ktoré prijal J. M. Hurban. Do úvahy prichodila ešte aj Hodžova podoba.

Súčasné pomery a rozmanité okolnosti však už pracovali pre definitívne víťazstvo slovenčiny. Prispelo k tomu aj rozhodnutie, že katolícki kultúrni i politickí predstavitelia, ktorí sa už predtým vzdali češtiny, sa priklonili k strednej slovenčine. Spomenúť treba Š. Moyzesa, A. Radlinského, J. Viktorína. Urobili to aj preto, že vtedajší najvýznamnejší slovenský filológ M. Hattala, orientovaný na vtedajšiu porovnávaciu jazykovedu, schválil úpravy M. M. Hodžu a vypracoval gramatiku tzv. opravenej slovenčiny. Napokon sa roku 1951 stretli vtedajší najpoprednejší zástupcovia Štúrovej skupiny a bernolákovcov (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža – J. Palárik, A. Radlinský, Š. Závodník, M. Hattala) a dohodli sa na známej, vo vtedajšej situácii dôležitej jednotnej podobe spisovného jazyka. Bola to vlastne kodifikácia štúrovského jazyka, ale s niektorými pravopisnými, hláskovými a tvaroslovnými úpravami, ako ich navrhol M. M. Hodža, ktoré potom filologicky zdôvodnil M. Hattala (Pauliny, 1983, s. 196). Vydaním Hattalovej Krátkej mluvnice (1852) nastúpila slovenčina svoju dlhodobú kultúrno-spoločenskú cestu, po ktorej s istými modifikáciami kráča dosiaľ.

Hurbanova činnosť vyúsťuje v r. 1848–1849 do otvoreného politického odboja na obranu slovenčiny, vzdáva sa pera a priam bez rozpakov sa chytá zbrane. Potom bojuje a znova organizuje, píše a burcuje, naháňa strach odporcom. „Na Slovensku i v celom Uhorsku meno Hurban bolo sa stalo u protivníkov nemilým, strašným, u svojich znamenalo radosť, povzbudenie", píše o ňom J. Škultéty (1938). A kdekoľvek je reč o národných potrebách, cieľoch a perspektívach, Hurban nikde nechýba. Ľudia sa s ním stretajú v Hlbokom, Bratislave, Martine i Prahe na zjazde a reprezentuje národ aj v zahraničí.

Dakedy by sa nám mohlo zdať, ako by sa J. M. Hurban napokon vzdal svojho životného programu, veď v roku 1876 a 1877 šiesty a siedmy zväzok Nitry vydal po česky, odtlačiac v nich aj príspevky českých autorov. Ale nemýľme sa! Hurbanov návrat k češtine motivuje pohnútka aspoň takto protestovať proti maďarizačnému násilenstvu i svojvoľnej likvidácii slovenského národného života. V tomto historickom kontexte hodnotí napr. J. Vlček jeho čin ako „politickú demonštráciu" (porov. aj Dejiny III, 1965, s. 351).

Reštaurovanie tzv. „československej" malo podľa neho azda posilniť národného ducha na Slovensku. J. M. Hurban svoje rozhodnutie síce osobitne nezdôvodňuje,

ale v liste R. Pokornému sa zdôveruje, že „nadpředení toto po mnoha desetiletích nestalo se z jakési neurčité volonterie, ale byl ten krok na mně vynutěný okolnostmi mrzkými národa celého, všude rozcapatrtěného a o sobě – každá větev – hynoucího" (Dejiny III, 1965, s. 351).

Jeho čin v tomto smere nebol úspešný, J. M. Hurban sa nestretol s porozumením nielen na slovenskej, ale ani na českej strane. Z jazykovedného aspektu úroveň tejto tzv. „československej" bola čosi ako krok späť do minulosti. Šiesty a siedmy zväzok Nitry charakterizuje nielen ideový a umelecký anachronizmus, ale aj zastaranosť pravopisného habitu (napr. používanie dvojhlásky *au* namiesto *ou* v prípadoch ako *v bez přerývném sauvisu, jsau, v sauzvuku).* Podľa názoru niektorých kritikov sa zdá, že J. M. Hurban chcel touto „československou" utvoriť akýsi umelý dorozumievací nástroj či prostriedok „na sjednocování československého kmeňa v jednu literární řeč" (Dejiny III, 1965, s. 352). Dnes sa nám vidí, že zo strany Hurbana to bol zúfalý pokus stoj čo stoj čosi ratovať, lenže J. M. Hurban už bol vtedy starý, nedovidel do svetového diania ani nedopočul, čo vravel svet... Zapálenú pochodeň však držali v ruke iní, mladší, a tak napokon predsa len zasiate semeno vyšlo.

J. M. Hurban nie je legendárnou postavou našich dejín. Azda aj preto, že na utváranie legendy treba okolo dvesto rokov (zomrel r. 1888). Hurbanovská legenda sa tvorí, má na to všetky predpoklady. A môže to byť legenda krásna, hodnotná i pravdivá, vlastne taká, aký bol jeho život.

Literatúra

Dejiny slovenskej literatúry. Zv. 3. Literatúra druhej polovice deväťnásteho storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 784 s.

Encyklopédia Slovenska. Zv. 2. E–J. Bratislava, Veda 1978. s. 362.

HURBAN, J. M.: Svadba kráľa veľkomoravského. Obrazy z deviateho storočia. Bratislava, Tatran 1975. 235 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: Slovenská vlastiveda. 5. diel. Zv. 1. (Literatúra a jazyk.) Bratislava, SAVU 1948, s. 325–428; samostatné vydanie 100 s.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

ŠKULTÉTY, J.: O Slovákoch. Z článkov Jozefa Škultétyho. Zv. 1. 2. vyd. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1938, s. 269.

František Kočiš

TEÓRIA SPISOVNÉHO JAZYKA A JAZYKOVEJ KULTÚRY A JEJ VYMEDZENIE V SÚČASNEJ KOMUNIKÁCII

1. Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry predstavuje dnes samostatnú jazykovednú disciplínu, ktorá podľa A. Jedličku (1974, s. 11) rieši problémy podstaty

a chápania spisovného jazyka, jeho vymedzenia, vypracúva základné pojmy majúce dôležitosť pre spisovný jazyk, osobitne pojem normy a kodifikácie, vzťah spisovného jazyka k ostatným formám národného jazyka, ďalej sa zaoberá otázkou štýlovej diferenciácie, resp. funkčných štýlov, ich príznakov, klasifikácie na pozadí využívania jazykových prostriedkov.

Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry má teda aspekt teoretický, metodologický i praktický. V tom zmysle nadobúda veľmi všeobecný charakter, a tak dnes možno pozorovať úsilie o vypracovanie všeobecnej teórie spisovného jazyka a jeho kultúry, spoločnej pre všetky typologicky blízke jazyky (porov. Jedlička, 1974, s. 11–12).

V užšom alebo bežnom zmysle sa teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry chápe ako vedecké úsilie o vypracovanie či stanovenie jeho normy, častejšie sa tu hovorí o kodifikácii a kodifikátoroch. Platí to najmä pre obdobie konštituovania alebo kodifikácie spisovných jazykov, opisu ich systému a typologických či systémových vlastností, ich paradigmatiky a syntagmatiky, zvukovej, resp. fonologickej roviny (porov. Ružička, 1970, s. 11).

2. V súvislosti s konštituovaním slovenčiny ako spisovného jazyka a s teóriou spisovného jazyka a jazykovej kultúry možno v istom zmysle hovoriť už o staroslovienčine (iste, je v tom viac symboliky ako reálnej jazykovednej teórie, ale isté indície tu existujú). Podľa staršieho názoru E. Paulinyho (1948, s. 17) mala staroslovienčina vypracované všetky systémové roviny (hláskovú, lexikálnu, morfologickú aj syntaktickú). Svojím pôvodom bola staroslovienčina jazykom prostého slovanského obyvateľstva z okolia Solúna, ale na druhej strane bola geniálnou prácou svojich prvých osnovateľov a predstaviteľov, na svoje úlohy bola dobre uspôsobená. Postupne strácala južnoslovanské jazykové znaky a pretvárala sa na domáci spisovný jazyk v najvlastnejšom zmysle. Podľa E. Paulinyho (1948, s. 19) staroslovienčinu môžeme pokladať za náš vtedajší národný spisovný jazyk. Pri jej konštituovaní na spisovný jazyk nechýbali teda, presnejšie povedané boli prítomné všetky známe okolnosti a faktory, ktoré sa potom v dejinách nášho národného jazyka stali priam axiómami: báza používaného živého ľudového jazyka z istého územia, tvorcovia spisovného jazyka čiže kodifikátori s ucelenou predstavou a dôslednou realizáciou teórie spisovného jazyka a možno povedať, že aj teórie jazykovej kultúry, tvorba písaných i hovorených textov v tomto jazyku atď.

Táto situácia sa v dejinách nášho národa a jeho jazyka zopakovala viac ráz so stupňujúcim sa uvedomeným prístupom ku kodifikácii, so stupňujúcou sa dôležitosťou konštituovania spisovného jazyka, s čoraz dôkladnejšou pripravenosťou kodifikátora alebo kodifikátorov a, pravda, s inou a inou jazykovou situáciou. Dopodrobna poznáme okolnosti prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny z konca 18. stor., bernolákovskej kodifikácie, keď sa už Slovákom po prvý raz ponúkal dar spisovnej reči. Bola to kodifikácia spisovného jazyka, ktorá vznikla na pozadí kultúrnych potrieb vzdelancov i pospolitého ľudu a keď sa slovenskému ľudu spolu s darom spisovného jazyka črtal prísľub národnej existencie.

Nasledujúca kodifikácia spisovného jazyka vychádzala z inej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, z takej, ktorá vo svojom základe pretrvala a vlastne pre-

trváva dodnes, pravda, modifikovaná už na začiatku reálnymi teoretickými i praktickými potrebami komunikácie vo vtedajšej slovenskej národnej komunite, ale aj rešpektovaním medzislovanských vzťahov (porov. najmä Hattala, 1852). Táto teória tiež vychádzala zo širokého ľudového, resp. už národného podhubia, ale bola už motivovaná silnými politickými prúdmi a filozofickými teóriami; spisovný jazyk a teória jazykovej kultúry sa stali súčasťou kultúrno-politického diania v pozitívnom, ale aj v negatívnom zmysle. Slovenčina ako jediný znak slovenského národa bola prítomná vo všetkých bojoch za uznanie slovenského národa, jeho práv ako národa, jeho kultúry a celkového samostatného života. Štúrovská teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry naznačila vysoké a priam výsostné poslanie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v duchu vtedajších romantických filozofických tendencií na jednej strane, ale aj v duchu zjednocovacích úsilí celého slovenského etnika, jazykovo rozdrobeného na mozaiku nárečí na druhej strane. Zdá sa, že vtedy navždy určila smer rozvoja a poslanie spisovného jazyka v živote slovenského národa. Ukázala sa ako pevný základ národa v ťažkých pomatičných rokoch v druhej polovici 19. stor., v začiatkoch života Slovákov v prvej republike, teda v 20. a 30. rokoch, bola prítomná aj v pravopisnej úprave na začiatku 50. rokov a svojou vnútornou silou sa rozhodujúco manifestovala v 60. rokoch na konferencii o Slovníku slovenského jazyka, no najmä v záveroch konferencie o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre v r. 1966 (porov. zborník Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967). Pretavená žeravým uhľom desaťročí bojov za slovenčinu táto teória spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry kulminovala v Tézach o slovenčine (1967) z hľadiska definovania bytostnej existencie spisovnej slovenčiny a jej rozvoja, ale aj z hľadiska jej obrany proti presadzovaniu zbližovacích tendencií slovenčiny a češtiny, ktoré sa veľmi vypuklo prejavili aj na bratislavskej konferencii v r. 1961 (porov. Jazykovedné štúdie VII, 1963) a ktoré boli odmietnuté na konferencii o Slovníku slovenského jazyka v r. 1965 (porov. Slovenská reč, *31*, 1966, č. 12).

Treba ešte zdôrazniť, že pôvodná štúrovská teória spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry nezdôrazňovala iba spisovný jazyk. Náležité miesto a veľkú dôležitosť v pulzovaní národného života pripisovala aj nárečiam a jej život i rozvoj videla v ich spojitosti so spisovným jazykom.

Zdôrazňovaním kontinuity štúrovskej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry až do našich dní sme nechceli obísť osobitosť tej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorá sa označuje ako czamblovská kodifikácia, resp. ako martinský úzus na začiatku 20. stor., a jej pretrvávanie a zánik v 30. rokoch. Podľa J. Ružičku (1970, s. 34) sa v tejto kodifikácii za dôležité kritérium spisovnosti bral stav v stredoslovenských nárečiach. Príklon k nárečiam ako k východisku pri utváraní teórie spisovného jazyka a jeho kultúry je dobre známy aj z bojov proti myšlienke a realizácii jednotného československého národa a jeho jazyka. To všetko však patrí histórii a do histórie patrí aj čiastočná kodifikácia v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931. V tejto súvislosti mal podľa J. Ružičku (1970, s. 70) „ďalekosiahly význam spis Ľ. Nováka Jazykovedné glosy k československej otázke (1935), lebo sa v ňom zamietla jazykovedná teória o jednotnom československom jazyku a dokázala sa samobytnosť slovenčiny". Možno však súhlasiť aj s tým názorom J. Ružičku, že

tento spis nemal už taký veľký význam pre teóriu jazykovej kultúry. Nazdávame sa, že tento spis natrvalo ukončil pokusy o utvorenie onej škodlivej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry a uvoľnil priestor pre inú teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktorá po rozličných peripetiách s Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1953, so Slovníkom slovenského jazyka a konferenciou o nej vyvrcholila – ako sme už spomenuli v súvislosti s kontinuitou štúrovskej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry – vo výsledkoch konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny v r. 1966. Na tomto fóre sa vymedzila teória spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry na základe vnútorných kritérií spisovnej slovenčiny; boli to tieto kritériá: reprezentatívnosť, ústrojnosť, ustálenosť, zrozumiteľnosť a funkčnosť (Ružička, 1967, s. 16). J. Oravec (1967) na spomínanej konferencii pridal k týmto kritériám ďalšie kritériá, ktoré vyplynuli zo štruktúrneho pohľadu na spisovnú slovenčinu: jazyk ako systém, ako systém systémov, primárnosť a sekundárnosť jazykových prostriedkov čiže ich variantnosť a iné. Táto teória spisovného jazyka a jeho kultúry je súhrnne obsiahnutá v Tézach o slovenčine, v ktorých sa okrem genézy slovenčiny a iných jej atribútov zreteľe formuluje, že „ostatné funkčné formácie slovenčiny sú z celonárodného hľadiska oveľa menej dôležité ako spisovná reč", že nárečia sú „strážnym anjelom spisovnej reči vo vývine, čiže pevným regulátorom jej vývinu". Tézy ústia do zákona o slovenčine ako o štátnom a úradnom jazyku, pričom sa striktne rozlišuje medzi štátnym a úradným jazykom.

Pravda, už na tejto konferencii sa proti všetkým uvedeným kritériám namietalo najmä z hľadiska toho, že v jazyku nemožno nič kodifikovať, „čo nie je v zhode s realitou a s tendenciami spoločenského vývinu a čo neberie zreteľ na spoločenskú situáciu" (porov. Horecký, 1967). Ďalej sa namietalo, že všetky kritériá (okrem reprezentatívnosti) platia aj pre nárečia atď. Nenamietalo sa však proti základu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, že spisovný jazyk zostáva jedinou a záväznou formou verejného dorozumievania, kultúrneho komunikovania, že spisovná slovenčina je normovaným útvarom, celospoločenským a všeobecne záväzným (porov. Ružička, 1967).

Túto teóriu spisovného jazyka analyzuje ešte J. Ružička v časopise Literárny život z r. 1969. Tu na jednej strane konštatuje, že so slovenčinou sa v priebehu päťdesiatych rokov stal zázrak, že spisovná slovenčina je „husličkami z javora", na druhej strane však rezignovane hovorí o slovenčine, že je stále politikum. Pripomíname, že vtedy sa písal rok 1969.

Po roku 1970 si J. Ružička často kládol otázku, čo je spisovný jazyk, a bolo to pre jeho najbližších priam nepochopiteľné. Iste to súviselo s vtedajšou politickou situáciou husákovskej normalizácie. O teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry J. Ružičku sa už nahlas nehovorilo, hoci v jazykovej praxi sa pokračovalo v línii naznačenej konferenciou z r. 1966. Preto sa vari nik nečudoval, keď o päť rokov neskôr na celoštátnej konferencii o teórii spisovného jazyka v r. 1976 v Smoleniciach J. Ružička hovorí o nevyhnutnosti vybudovať novú teóriu spisovného jazyka na základe viacerých aspektov teórie komunikácie, ktorú u nás do života výrazne uviedol prof. A. Jedlička prácou z r. 1974. Materiály z tejto konferencie vyšli v zborníku

Z teórie spisovného jazyka (1979). Zásluhou prof. J. Horeckého, ktorý na konferencii predstavil novú teóriu spisovného jazyka, sa za radikálny začal pokladať názor, že jazykovým znakom národa nie je spisovný jazyk, ale jeho národný jazyk v tom zmysle, že charakterizačná funkcia spisovného jazyka zreteľne ustupuje do úzadia a jej miesto zaujímajú také formy národného jazyka, v ktorých sa tak úzkostlivo nedodržiava norma spisovného jazyka (porov. Horecký, 1979, s. 17). Táto zmena v teórii spisovného jazyka podľa J. Horeckého súvisí s rozvojom technických možností, ale aj spoločenských podmienok, ktoré umožňujú šírenie sa hovoreného slova. Podľa J. Horeckého sa popri spisovnom jazyku do širokého používania dostáva menej prísne regulovaná forma, ktorú možno nazvať štandardným jazykom. Všetky ostatné súvislosti sú nám všetkým známe, a tak iba pro forma zopakujeme, že J. Horecký na rozdiel od prvotnej stratifikácie národného jazyka, v ktorej osobitne vyčlenil tzv. umelecký jazyk, po osamotenej diskusii (Kočiš, 1986) zostal pri takejto stratifikácii národného jazyka: spisovná forma, štandardná forma, subštandardná forma, sociálne formy a nárečové formy (porov. Horecký, 1988, s. 162). J. Horecký v tejto súvislosti konštatuje, že „pôsobnosť spisovného jazyka je daná predovšetkým faktom, že tvorí vrcholnú, najvyššiu zložku systému".

Nemožno povedať, že by sa nová teória spisovného jazyka bola ujala bez zvyšku. Spisovný jazyk aj po zverejnení tejto novej teórie a po jej zavedení aj do školských učebníc zostal a zostáva tou formou národného jazyka, ktorá je záväzná pre celú našu spoločnosť, keď ide o verejnú a vôbec kultúrnu komunikáciu. A rovnako to platí aj o teórii jazykovej kultúry. Výrazným znakom tohto faktu je napr. už dlho vysielaná rozhlasová relácia Slovenčina na slovíčko, v ktorej sa už viac rokov dôsledne opravujú chyby proti spisovnej norme bez akéhokoľvek odvolávania sa na tzv. štandardnú alebo subštandardnú formu národného jazyka, ktoré z teoretického hľadiska, ale ani z hľadiska jazykovej kultúry nie sú presne a pregnantne vymedzené. Podobne sa postupuje aj v rozhlasovej jazykovej poradni, v listovej jazykovej poradni a v jazykových rubrikách v dennej tlači. V konečnom dôsledku stále platí to, čo platilo doteraz: jedinou záväznou a celospoločenskou formou národného jazyka je spisovný jazyk. Rozlišovanie spisovnosť – nespisovnosť má svoje miesto aj v súčasnej teórii komunikácie a v teórii o uplatňovaní štýlových rovín v tvorbe textov (porov. niektoré referáty v zborníku Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie, 1990), pravda, bez toho zdôrazňovania, ktoré bolo a je príznačné v oblasti praktickej jazykovej kultúry. Bez dichotómie spisovnosť – nespisovnosť nemohol vzniknúť ani Krátky slovník slovenského jazyka, ani Česko-slovenský slovník. Sú to diela, ktoré vznikali už pri existencii Horeckého teórie spisovného jazyka.

V teórii spisovného jazyka J. Horeckého sa veľmi zdôrazňuje, že jazykovým znakom národa nie je spisovný jazyk, ale národný jazyk ako celok. Zo štúdia a prehľadu o vývine teórií spisovného jazyka od najstarších čias sme však nenadobudli presvedčenie, že by sa v niektorej zo starších teórií spisovného jazyka a jazykovej kultúry popieralo, že základným znakom ľudu, etnika a potom národa je národný jazyk. Napriek tomu spisovná forma či podoba vždy bola tou formou, ktorá mala výsostné funkcie v živote nášho etnika ako normovaná a kodifikovaná podoba, a to

najmä funkciu spájať pospolitý ľud, dať mu jednotnú reč vo vyjadrovaní a v tvorbe kultúrnych hodnôt, zapájať ho do širších kultúrnych prúdení a pod. Nikdy sa pritom nespochybňovala existencia nárečí ako komunikatívneho prostriedku pospolitého ľudu. Práve naopak, starostlivo sa vyberala tá nárečová podoba, ktorá by sa mohla stať základom záväznej spisovnej formy s celonárodnou platnosťou. Kodifikátori si veľmi zreteľne uvedomovali fakt, ktorý lapidárne formuloval J. Škultéty, že „bez spisovnej reči by sme boli ako rozviazaný snop".

Preto sa nazdávame, že i dnes v teórii spisovného jazyka platí to, čo platí od čias staroslovienčiny, že každé národné spoločenstvo nevyhnutne potrebuje spoločensky záväznú formu komunikovania, tezaurovania výsledkov národnej kultúry a vzdelania, umeleckej i odbornej literatúry atď. Je prirodzenou črtou každého jednotlivca i národného spoločenstva, že sa usiluje o dokonalosť aj v spoločenskom prejave, v reči i napriek tomu, že si uvedomuje mnoho vlastných nedostatkov nielen v materiálnom a duchovnom úsilí, ale aj v dosahovaní dokonalosti rečového prejavu. Potvrdzujú to aj súčasné politické trendy a súčasná politická realita v získavaní národnej a štátnej samostatnosti a zvrchovanosti. Uspokojovať sa v tomto smere so všednou a každodennou jazykovou priemernosťou, štandardom či nebodaj subštandardom by bolo krokom späť a nešťastím každého národného spoločenstva, osobitne nášho. Preto popri všetkých sociolingvistických sondách a výskumoch nášho národného jazyka, popri samostatnom výskume dvoch foriem spisovného jazyka – písanej a hovorenej –, pri ktorom sa nesprávne tvrdí, že písaná forma je normovaná, kodifikovaná a hovorená nie, nemožno z vedeckého hľadiska spustiť zo zreteľa výskum spisovného jazyka ako integrálneho komunikatívneho prostriedku, ale ani hľadanie vhodných foriem na jeho upevňovanie v jazykovej praxi, teda hľadanie adekvátnej teórie jazykovej kultúry.

Keď sme výklad o vývine teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry založili na historickom pozadí a teóriu spisovného jazyka charakterizovali pomocou istých znakov, ktoré sú v jej vývine spoločné (báza živého ľudového jazyka ako základ, jazyková situácia, spoločenská situácia, kodifikátori, zreteľná predstava o norme spisovného jazyka, tvorba písaných i hovorených textov v spisovnom jazyku a pod.) a začali sme o teórii spisovného jazyka a jeho kultúry hovoriť vlastne už od kodifikovania staroslovienčiny, sledovali sme zámer vymedziť na tomto vývoji teórie spisovného jazyka to najhlavnejšie: čo je spisovný jazyk na pozadí národného jazyka, aké je jeho teoretické zdôvodnenie v súčasnosti a aké je jeho praktické využitie v súčasnej komunikácii národného spoločenstva. Prišli sme k záveru, že aj dnes v základe teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry platí to, že spisovný jazyk je tá forma národného jazyka, ktorá historicky vznikla na báze nárečovej formy najadekvátnejšie vystihujúcej základné zvukové, lexikálne a gramatické (morfologické a syntaktické) znaky a vlastnosti národného jazyka a ktorú z tohto dôvodu najpodrobnejšie teoreticky opísali aj zdôvodnili jej oprávnenú existenciu ako spisovného jazyka z hľadiska systémovej normy a kodifikácie a túto normu a kodifikáciu zachytili v normatívnych príručkách jazykovedci ako jednotlivci alebo ako členovia jazykovednej inštitúcie v priebehu vývinu a rozvoja národného jazyka. Spisovný jazyk je

teda tá forma národného jazyka, ktorá sa využíva vo verejnej a spoločensky záväznej komunikácii, v tvorbe umeleckej, vedeckej a publicistickej literatúry. V nej sa tvorí štátna, legislatívna, obchodná, súdna a pod. administratíva, v nej prebieha výchovný a vzdelávací proces na všetkých stupňoch škôl, používa sa ako jediná forma komunikácie v spoločenských oznamovacích prostriedkoch (rozhlas, televízia), v divadle a v nej sa tezaurujú všetky vedecké, technické a kultúrne výsledky práce národného spoločenstva.

Spisovný jazyk má preto písanú aj hovorenú podobu. Písaná podoba má svoje ortografické pravidlá a podobne aj hovorená (zvuková) podoba je kodifikovaná ortoepickými pravidlami. Lexikálna vrstva spisovného jazyka je opísaná a kodifikovaná v slovníkoch, gramatický systém je zachytený v príslušných morfologických a syntaktických príručkách. Funkčné využívanie jazykových prostriedkov spisovného jazyka je opísané v štylistických príručkách.

Na adekvátnom teoretickom opísaní a zdôvodnení normy a kodifikácie spisovného jazyka sa utvára aj adekvátna teória spisovného jazyka a jeho kultúry, ktorá sa rozvíja a zdokonaľuje podľa vývinu a rozvoja spisovného jazyka a podľa komunikatívnych potrieb národného spoločenstva.

Literatúra

HATTALA, M.: Krátka mluvnica slovenská. Bratislava 1852.

HORECKÝ, J.: O kodifikácii. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 165.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1979, s. 17.

HORECKÝ, J.: Hranice a pôsobnosť spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *53*, 1988, s. 162.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Universita Karlova 1974. 227 s.

KOČIŠ, F.: Hranice spisovného jazyka. Slovenská reč, *51*, 1986, s. 169–179.

NOVÁK, Ľ.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1935. 384 s.

ORAVEC, J.: Zásady kodifikácie. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 140–141.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAVU 1948. 100 s.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 250 s.

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 296 s.

RUŽIČKA, J.: Slovenčina stále ako politikum. Literárny život, *1*, 1969, s. 1–13.

Tézy o slovenčine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 283–290.

Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991. 2. zv.

Pavol Odaloš

PREHĽAD A PROBLEMATIKA VÝSKUMU ARGOTU NA SLOVENSKU

1. Výskumný záujem o argot na Slovensku v období 1918 – 1993 môžeme globálne charakterizovať troma etapami.

1.1. Na Slovensku sa argot v období prvej republiky 1918 – 1938 neskúmal. Z toho sa zväčša usudzuje, že slovenský argot vtedy neexistoval. Pravdepodobnejšie je však, že slovenská jazykoveda, orientovaná mladogramaticky, vychádzala síce z faktu, že život jazyka sa odráža v dialektoch, no k hlbšiemu výskumu sociolektov sa nedostala. Na Slovensku sa v tomto období argot ojedinele charakterizuje v prácach, ktoré si jazyk všímajú vo všeobecnosti.

1.2. V období od roku 1945/1948 až prakticky do začiatku 70. rokov sa výskum argotu na Slovensku nerozvíja. Súviselo to aj s nemožnosťou výskumu jazyka väzňov, ktorá pretrvávala prakticky až do roku 1989. Argot sa zväčša spomínal len v rámci globálnych pohľadov na národný jazyk, resp. v učebniciach pri jeho definovaní.

1.3. Väčší záujem o výskum argotu na Slovensku nastáva od 70. rokov. Súvisí to aj s pravidelným usporadúvaním konferencie o slangu a argote v Plzni od roku 1977. Na Slovensku sa výskum argotu zameriava na argot a) detí, b) vandrovných remeselníkov a podomových, trhových obchodníkov, c) odsúdených najmä v 80. a na začiatku 90. rokov.

2. V slovenských podmienkach spomína argot ako prvý J. Mihál (1938/1939). Charakterizuje ho ako jazyk spodiny a tulákov. Okrajovo si argot všíma aj E. Pauliny (1946): „Argotom sa medzi sebou môžu dorozumievať okrajové živly a spodina ľudskej spoločnosti." Je zaujímavé, že obidve spomínané charakteristiky argotu sa zameriavajú viac na používateľov (nositeľov) argotu; netýkajú sa však jeho výrazného znaku – tajnosti. Až M. Marsinová (1950) pokladá argot za tajnú reč rôznych vrstiev dna spoločnosti ako dôsledok nezdravej organizácie krajiny. Autorka (podobne i J. Štolc, 1950) tu hovorí, že ak sa jazyk zmení na žargón hocijakej sociálnej skupiny, degraduje sa a následne sa odsudzuje na zánik. Toto tvrdenie síce M. Marsinová nedáva explicitne do vzťahu k argotu, ale je to naznačené práve z komparatívneho chápania žargónu a argotu. Zdá sa, že práve v tomto zborníku z roku 1950 (v ktorom je uverejnená diskusia o Stalinových jazykovedných prácach) môžeme hľadať korene tradujúceho sa názoru o postupnom zániku argotu v socializme.

Konkrétne argotické slová ako prvý uvádza J. Felix (1956). Sú to pomenovania z pašeráckeho a šmelinárskeho argotu z hornej Oravy zo zátopových obcí.

Interpretácie argotu vo vysokoškolských učebniciach spája myšlienka, že ide o tajnú reč. J. Mistrík (1961, 1963) v príručkách štylistiky vysvetľuje argot ako slovník pochybnej spoločnosti, ktorému nezasvätený človek nerozumie. Ako ilustráciu uvádza dva argotizmy, ktoré sú zrejme staršieho dáta (Oberpfalzer, 1934). Pravdepodobne archaickosť príkladov argotu viedla J. Mistríka v ďalších vydaniach jeho

štylistiky (1965, 1970, 1977) k ich vynechaniu. Podobnú stratégiu – neuvádzanie príkladov – zvolil aj J. Findra (1983, 1986) v štylistickej časti učebnice slohu pre vysokoškolákov študujúcich učiteľstvo 1. stupňa základnej školy. J. Findra definuje argot ako tajný slovník spoločensky deklasovaných ľudí, ktorí pomocou neho zašifrúvajú informáciu tak, aby sa pre nezasväteného stala nezrozumiteľnou. P. Ondrus (1972) vo vysokoškolskej lexikológii spomína tajnú reč kysuckých drotárov z bývalej Trenčianskej stolice (obce Veľké Rovné a Kolárovice).

Na 1. konferencii o slangu a argote v Plzni P. Ondrus (1977 b) podrobnejšie rozoberá drotársky argot z obdobia pred 1. svetovou vojnou. Tajný jazyk používali drotári v slovenskom, českom, poľskom, maďarskom, nemeckom a inom prostredí, aby im obyvatelia – ktorým drôtovali nejaké predmety – nerozumeli. Podľa P. Ondrusa si kysuckí drotári pre svoj argot požičali z miestneho nárečia zvukovú a gramatickú stavbu i časť slovnej zásoby. Tento korpus sa doplnil slovami z miestneho nárečia s novým konvenčným významom i pomenovaniami prebratými z argotu moravských miškárov, resp. z poľského, ruského, nemeckého či maďarského jazyka. Cudzie lexikálne výpožičky súčasne signalizovali teritóriá obchodného záujmu týchto remeselníkov. O oravskom plátenníckom argote, t. j. o tajnej reči predavačov plátna a textilného tovaru vo všeobecnosti v Plzni referoval A. Habovštiak (1977).

Argot drotárov z Kysúc neskoršie zachytáva D. Fabšová (1980), a to z obce Vysoká nad Kysucou, a tiež E. Bilešová (1922) z obcí Zákopčie a Ochodnica. E. Bilešová na označenie argotu používa termín krpoština (*krpoš* = drotár).

Argot turčianskych šafraníkov čiže predavačov manufaktúrnych a galantérnych výrobkov zachytáva J. Hrozienčik (1981), predtým M. Filo (1886).

Ďalší typ živnostníckeho argotu je motúziarčina z okresu Banská Bystrica (Odaloš, 1992 b). Pomenovanie motúziarčina vzniklo z pejoratívneho označenia čipky. Motúziarčinu používali ako tajnú reč (konglomerátny útvar zložený z nárečia tohto regiónu, príp. aj z ostatných regiónov Slovenska a z novovytvorených slov, resp. zo srbochorvátskych, ukrajinských, rusínskych, nemeckých, maďarských a rómskych pomenovaní) pohronskí podomoví a trhoví obchodníci hlavne s textilom, keď chceli pred kupujúcimi (obyvateľmi) v cudzom alebo domácom jazykovom prostredí zatajiť obsah internej komunikácie.

Paralelný výskumný záujem P. Ondrusa (1977 a) vyústil do monografie o argote slovenských detí. P. Ondrus charakterizuje argot detí zo sociálneho, funkčného a štruktúrneho hľadiska. Pri sociálnom hľadisku zdôrazňuje používanie tajnej reči v ústnej podobe žiakmi základných škôl z rôznych obcí a miest celého Slovenska zhruba vo veku od ôsmeho do štrnásteho roku. V rámci funkčného pohľadu považuje za základnú tendenciu k utajovaniu informácií súvisiacich so životom v rodine a mimo nej, hlavne však v škole. Do centra štruktúrneho náhľadu stavia tézu o tom, že základom argotu detí je nárečie, mestská reč či spisovný jazyk. Slová sa podľa neho modifikujú len z formálnej stránky a nijaké obsahové zmeny sa v nich neuskutočňujú.

Koncom 70. a začiatkom 80. rokov sa argotu venuje aj S. Košecký (1979, 1984). Definuje ho ako lexiku selektívne zrozumiteľnú (porov. Mannheim, 1966). Cieľom

používateľov argotu je utajiť obsah výpovede pred príslušníkmi iných vrstiev, resp. skupín spoločnosti. Argot člení na: detský (charakterizuje ho ako prekvitajúci), asociálny (ustupujúci, ktorý ďalej delí na kriminálny, narkomanský a väzenský) a remeselnícky (dožívajúci). S. Košecký zachytil aj lexiku väzenského argotu odsúdených mužov. Reálny obraz argotu ako odrazu lingvistických výskumov podáva vo vysokoškolskej štylistike J. Mistrík (1985), keď modifikuje Košeckého klasifikáciu.

Koncom 80. a začiatkom 90. rokov si argot i jeho miesto v komunikácii v nápravnovýchovných zariadeniach všíma P. Odaloš (1990, 1991, 1992 a, c) hlavne v penitenciárnych ústavoch v Banskej Bystrici-Kráľovej (odsúdení muži) a v Martine-Sučanoch (mladiství odsúdení). Z tohto obdobia sú aj práce jeho diplomantiek A. Kosorínovej (1991) a D. Harčárikovej (1992).

3. Po prehľade výskumu slovenského argotu ešte uvedieme niektoré teoreticko-metodologické otázky skúmania argotu.

3.1. Ohraničovanie fungovania argotu len na veľkomestské prostredie a jeho spájanie len s asociálnymi živlami, tak ako na to už kriticky upozornil P. Ondrus (1977 a), predstavuje zúžený pohľad na argot jednak vo vzťahu ku komunikačnému prostrediu a jednak v súvislosti so sociálnymi skupinami ako používateľmi tajných rečí v komunikácii.

Vo všeobecnosti vyčleňujeme tri typy tajných rečí: 1. argot detí, 2. argot vandrovných remeselníkov a podomových, trhových obchodníkov a 3. argot asociálov (Odaloš, 1990). Na základe charakteru skupiny, z ktorého vyplýva jej miesto v spoločnosti (polarizácia nie protispoločenská orientácia – protispoločenské zameranie), rozlišujeme širšiu (argot v širšom zmysle skupín s nie protispoločenskou orientáciou) a užšiu interpretáciu argotu (argot v užšom zmysle fungujúci v skupinách s protispoločenským zameraním).

3.2. Za argot v širšom zmysle považujeme každý (lexikálny) súbor používaný na utajovanie informácií. Zaraďujeme sem argot vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov a argot detí.

Argot vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov pokladáme za dobový variant tajnej reči. Má svoje miesto hlavne pri diachrónnom pohľade, pretože v súčasnosti ide prakticky o zaniknutý typ argotu. Tento typ argotu mohol vzniknúť preto, že boli splnené obidve podmienky nevyhnutné na jeho existenciu. Prvou podmienkou bolo jestvovanie chudobnej vrstvy ľudí, ktorí chodili obchodovať za hranice vlasti – najmä predávať vlastné i kúpené výrobky alebo opravovať rôzne náradie – , aby týmto spôsobom nadobudli prostriedky na existenciu. Druhou podmienkou bolo jestvovanie väčšieho štátneho útvaru s mnohými jazykovými prostrediami (ako napr. Rakúsko-Uhorsko) alebo blízkosť iného štátneho útvaru s odlišným jazykovým prostredím ako domácim (ako napr. Rusko), po ktorom mohli putovať a vykonávať svoje obchodné činnosti. Tajné jazyky vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov možno vo všeobecnosti považovať za súhrn špecifickej lexiky, napr. domáce nárečie v kombinácii s inonárodnými prvkami alebo domáci dialekt v spojení s inonárodnými prvkami modifikovaný viac či menej typickými príponami, čo možno považovať za tendenciu k vytváraniu sylabického kódu

alebo už istý typ slabičného kódu. Túto špecifickú lexiku používali remeselníci a obchodníci modifikovaným spôsobom podľa domáceho či cudzieho prostredia na vzájomné dôverné dorozumievanie tiež preto, aby zatajili obsah komunikácie pred zákazníkmi (obyvateľmi). Na Slovensku rozoznávame argot remeselníkov (argot drotárov z Kysúc) a argot obchodníkov (argot plátenníkov z Oravy, argot šafraníkov z Turca a argot motúziarov z Pohronia).

Argot detí zaraďuje do svojej klasifikácie argotu S. Grabias (1974), spomína ho aj G. S. Vinogradov (1926), F. Bredler (1914) i V. Jagić (1885). V slovenských podmienkach argot detí charakterizoval P. Ondrus (1977 a). Podľa neho sa používa medzi členmi určitej skupiny detí na dorozumievanie, ako aj na utajovanie takých skutočností, o ktorých sú nositelia tajnej reči presvedčení, že sa o nich nemajú dozvedieť dospelí, staršie a malé deti, ba ani deti rovnakého veku, napr. zo susednej ulice. Argot detí sa od argotu vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov líši: a) vekom používateľov (deti – dospelí); b) podmienkami existencie, pretože detská hra s jazykom s cieľom odlíšiť sa od ostatných vyúsťuje až do utajovania informácií. Tento typ argotu má preto synchrónno-diachrónny rozmer a opodstatnenie v každej dobe aj napriek tvrdeniu P. Ondrusa (1977 a), že v moderných sídliskách veľkomiest sa argoty detí – ktoré sa v nich narodili – už netvoria. Využívajú sa pri hrách, teda na zábavu; c) centrálnym postavením sylabického kódu, pretože argot detí nemá slovníkovú rovinu takú charakteristickú pre argot. V argote detí sa netvoria nové slová, ale sa podľa istých dohodnutých princípov slabičného kódu modifikuje hlavne spisovný jazyk alebo nárečie. Dominantné postavenie sylabického kódu dáva argotu detí špecifické postavenie v rámci širšej interpretácie argotu. Zaradenie argotu detí do argotu v širšom zmysle je oprávnené, lebo používatelia tohto argotu nie sú orientovaní protispoločensky.

3.3. Za argot v užšom zmysle pokladáme len lexikálny súbor konšpiratívneho charakteru skupiny s protispoločenskou či až nezákonnou orientáciou, napr. argot asociálov. Asociál je človek, ktorý koná proti záujmom spoločnosti. Argot asociálov tvorí lexika, ktorá má prvotný význam pre tento celok. Používa ho na dorozumievanie skupina, ktorá vedome porušuje zákon alebo spoločenské či morálne normy, aby získala hmotné – v konečnom dôsledku zväčša finančné prostriedky – alebo iné osobné výhody. Preto skupina utajuje fakty pred tými, ktorí nie sú nositeľmi argotu, lebo prezradenie alebo všeobecná známosť informácií by mali negatívne alebo neželané dôsledky pre toto zoskupenie. Tu treba zdôrazniť rozmer argotu asociálov ako tajnej reči, ktorý je citeľný vo vzťahu skupina – spoločnosť, ale je potrebné upozorniť aj na jeho miesto v interpersonálnej komunikácii skupiny, teda vo vzťahu jednotlivec – skupina.

Poznáme tieto skupiny asociálov, ktoré používajú argot: a) zlodeji, priekupníci, pašeráci, b) narkomani, c) ostatné skupiny asociálov a d) odsúdení za trestné činy v nápravnovýchovných ústavoch (NVÚ). Argot asociálov dichotomicky rozčleňujeme na: 1. argot mimo NVÚ, teda tajná reč skupín a, b, c; 2. argot v NVÚ, čiže tajná reč skupiny d. NVÚ je podľa nás syntetizujúcim prostredím (preto aj kritériom vnútornej stratifikácie argotu asociálov), lebo sa tam dostávajú asociáli zo skupín a, b, c po právoplatnom odsúdení (našimi) súdmi a v NVÚ tvoria skupinu d (Odaloš, 1991).

Korene tradujúceho sa názoru o tom, že v socializme budú postupne zanikať argoty (všetky typy tajných rečí), lebo nebudú mať podmienky na existenciu, vidíme v 50. rokoch. Neskôr túto tézu vyslovuje P. Ondrus (1977 a), keď hovorí, že argoty vo všeobecnosti sú dedičstvom z predchádzajúcej triedne diferencovanej spoločenskej formácie a za socializmu už nemajú podmienky na ďalší rozvoj (podobne to formuluje aj B. Koudela, 1975). S. Košecký (1979, 1984) pri zdôrazňovaní postupného zániku argotu asociálov už globálne (a tým aj zjednodušene) neargumentuje zmenou spoločensko-politických podmienok, ale viac sa zameriava na pokles kriminality, na skvalitňovanie nápravnovýchovnej činnosti a na vytváranie predpokladov na zaradenie odsúdených do civilného života. Podľa nás je argot asociálov vektorom (výslednicou) asociálnych príčin a sociálnych predpokladov vzniku argotu. Sociálne predpoklady vzniku argotu existujú v rámci veľmi odlišných majetkových a spoločenských rozdielov medzi ľuďmi. Inou, nevyhnutnou príčinou vzniku argotu je konanie jednotlivca v spoločnosti, presnejšie je to snaha o získanie neoprávnených osobných výhod protispoločenským alebo nezákonným spôsobom – to sú sociálne príčiny vzniku argotu. Argot asociálov zanikne až vtedy, keď prestanú platiť obidve podmienky nevyhnutné na jeho existenciu. Realistický pohľad na existenciu argotu v Česko-Slovensku má aj J. V. Bečka (1989). Konštatuje, že po roku 1945 sa uvažovalo o zanikaní dôvodov na ďalšiu existenciu argotov. Ukázalo sa však, že aj v socializme sú ľudia, ktorí sa vyhýbajú práci, napr. rôzni zlodeji či podvodníci; autor túto tézu formuloval v roku 1988. Preto podľa J. V. Bečku bude existovať argot aj v socializme, hoci v nejakej zmenenej podobe. Argot asociálov mal teda vhodné predpoklady na rozvoj aj v období 1945/1948 – 1989, ale aj v období od roku 1918, hoci sa vtedy slovenský argot asociálov neskúmal.

3.4. Organickú spätosť a funkčné súvislosti obidvoch typov tajnej reči signalizuje využívanie argotov v širšom zmysle v rámci argotu v užšom zmysle. Ide o fungovanie (v pôvodnej či upravenej podobe) drotárskeho argotu v pašeráckom a šmelinárskom argote na Orave (Felix, 1956), resp. o funkčné využívanie detskej tajnej reči (artikulovanej extrémnym tempom) modifikovanej sylabickým kódom v rámci vyššej formy utajenia (nižší stupeň konšpirácie predstavujú jednotlivé argotizmy v texte) mladistvými odsúdenými v NVÚ pre mladistvých v Martine-Sučanoch (Odaloš, 1991).

3.5. Paralelne so štrukturáciou výskumných pohľadov na slang, ktorú predložil J. Nekvapil (1987), môžeme aj v rámci argotu vyčleniť tri výskumné prístupy: lexikologický, gramatický a komunikačný. Za výskumný prístup považujeme globálne lingvistické zameranie výskumu. Väčšinou sa v mozaike výskumných prístupov k argotu na Slovensku uplatnil lexikologický a gramatický pohľad v zmiešanej podobe. Zrejme však tieto dva prístupy majú isté obmedzenia, ktoré neumožňujú spriezračnenie hlavne utajovacej funkcie argotu. Obmedzeniami myslíme najmä zameranie sa na jazykové fakty nie s dôrazom na súvislý text zachytený v autentickom prostredí. Komunikačný prístup k výskumu argotu kondenzujúci aj dva predchádzajúce pohľady – zameraný na súvislé texty v pôvodnom prostredí – sprehľadní nielen mechanizmus fungovania argotu, ale v rámci toho aj jeho utajovaciu funkciu. Komunikačný prístup je však aj ináč náročný, napr. pri výskumoch v NVÚ je potrebné povolenie

Ministerstva spravodlivosti, resp. mimo NVÚ je nevyhnutné nachádzať sa priamo v skupine asociálov (a už tento fakt je pomerne problematický).

3.6. Na základe naznačených výskumných prístupov k argotu je potrebné v rámci etapy zhromažďovania materiálu i v rámci etapy analýzy materiálu používať také metódy, ktoré zodpovedajú vytýčeným cieľom a sú pritom efektívne. Metódy možno vzájomne dopĺňať. Tým sa zvyšuje ich spoľahlivosť. Pri výskumoch sa nám osvedčilo kombinovať metódu priameho vedeckého pozorovania a metódu priameho pozorovania prostredníctvom výskumných spolupracovníkov s exploratívnymi metódami. V špecifickom prostredí nápravnovýchovných zariadení je však potrebné aspoň (čiastočné) porozumenie odsúdených (ak nie už spolupráca) pre komunikáciu s výskumníkmi, aby sa prekonala nedôvera k neznámym osobám. Osvedčila sa nám metóda riadeného rozhovoru a metóda skupinového rozhovoru. Dotazníková metóda (či iná metóda grafického záznamu používaná odsúdenými) nie je (väčšinou) efektívna jednak pre rozličnú (hlavne neštandardnú) intelektuálnu úroveň odsúdených a jednak pre istú nedôveru odsúdených graficky fixovať vlastné myšlienky a názory v prostredí nápravnovýchovného zariadenia. Výsledky výskumu (priebeh rečových replík) treba zaznamenávať zapisovaním alebo nahrávaním, pričom môže opäť vzniknúť atmosféra nedôvery z dôvodu zaznamenávania názorov odsúdených. Ako najvhodnejšie sa ukázalo dohodnúť sa o spôsobe zaznamenávania vopred (zapisovaním alebo nahrávaním). Po zverejnení (vysvetlení) cieľov výskumu môže vo všeobecnej rovine nastať situácia, že odsúdení so zaznamenávaním replík besedy nesúhlasia. Majú obavy, že k tomuto materiálu by sa mohli dostať príslušnici Zboru väzenskej a justičnej stráže. Preto sa ako vhodná ukázala metóda zvukového dotazníka. Výskumníci si po pilotáži problematiky pripravili materiál do dotazníka a kládli otázky odsúdenému/odsúdeným v rámci riadeného rozhovoru. Potrebné údaje následne zapisovali do poznámkového bloku.

4. V „slavistickom svete" je argot príležitostne taktiež predmetom štúdií a monografií. V Českej republike sa argotu deklasovaných vrstiev spoločnosti venoval F. Oberpfalzer (1934). Neskôr argot narkomanov analyzovali F. Uher (1989) a K. Kamiš (1989). S. Utěšený (1987) rozobral argot moravských miškárov. V Poľsku skúmal argot zlodejov A. Kurka (1907), potom H. Ułaszyn (1915). S. Kania (1976) spracoval konšpiračný partizánsky argot z rokov 1939–1945. Okrajovo sa argotom zaoberali aj S. Urbańczyk (1956) a S. Grabias (1974). V Bulharsku zaznamenal argoty rôznych vandrovných remeselníkov I. Šišmanov (1895). Najväčší záujem lingvistov bol o výskum argotu murárov, napr. práce I. Šiškova (1909), Ch. Nedjalkova (1943), I. Kănčeva (1956), C. Karastojčevovej (1977) a pod. Na tajnú reč zlodejov a zločincov sa zamerali A. Jankov (1977), N. Lambov (1980) a A. Berezovenková – L. Jordanová (1990). V Rusku sú známe tiež viaceré práce o argote, napr. o argote zločincov písal S. M. Potapov (1927), V. V. Straten (1931). V. D. Bondaletov (1974, 1980) predložil podrobnú analýzu argotu ruských remeselníkov a obchodníkov. Existujú práce o argote aj z ďalších slovanských krajín, napr. v Belehrade vyšla práca Ž. D. Petkoviča (1928) a pod.

Na základe podnetov zo zahraničnej literatúry i na základe analýzy domácich prác možno perspektívy výskumu argotu na Slovensku formulovať nasledujúcim

spôsobom. Realizácia plánovanej triády monografií o slovenskom argote (argot detí, argot vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov, argot asociálov), z ktorej P. Ondrus stačil vyhotoviť len prvú časť, pravdepodobne bude čakať ako celok na prípadného realizátora, pretože vytvorenie kompendia tohto typu zaberie zrejme jedno až dve desaťročia. Už v súčasnosti je však možné robiť komparatívne sondy do argotu detí s cieľom porovnať Ondrusov materiál so súčasnosťou. V rámci argotu vandrovných remeselníkov a podomových/trhových obchodníkov je vari najpotrebnejšie sústrediť pomerne málo existujúceho materiálu (lebo v súčasnosti ide o zaniknutý typ argotu) syntetickým spôsobom s cieľom hľadať spoločné i odlišné vlastnosti známych argotov tohto typu z jednotlivých regiónov Slovenska. Tiež je možné porovnávať slovenský a iný (napr. bulharský) argot živnostníkov (porov. Odaloš – Stojanová, 1993).

Ako vhodný na výskum považujeme najmä argot asociálov. Pomerne problematické je skúmať argot v skupinách asociálov pohybujúcich sa na slobode a páchajúcich trestnú činnosť. Skutočnosť, že páchatelia trestných činov sa nachádzajú v nápravnovýchovných zariadeniach, je dobrým predpokladom na výskum argotu odsúdených. Po štúdiách o argote odsúdených mužov a mladistvých (Odaloš, 1991, 1992) by mohla nasledovať štúdia o argote odsúdených žien. Vhodné by bolo podrobnejšie sa zaoberať sylabickým kódom, ktorý funguje v argote asociálov. Samostatným problémom je existencia cudzích slov, najmä z rómčiny. Dobre by bolo sledovať aj funkčné súvislosti slangu penitenciárnych pracovníkov a argotu asociálov, resp. vznik slova v jednom a fungovanie aj v druhom útvare. Doteraz sa viac sledovala dynamika od argotu k slangu a k hovorenej podobe ako napr. od slangu (či slangov) k argotu.

Na záver ešte dodávame, že pri realizácii výskumu argotu asociálov je potrebné spolupracovať nielen so psychológmi a sociológmi, ale so všetkými odborníkmi, ktorí prichádzajú do styku s odsúdenými (asociálmi) v rámci svojich pracovných povinností.

Literatúra

BEČKA, J. V.: Slang, argot a expresívnost v běžně mluvené řeči. In: Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988. 2. zv. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1989, s. 351–354.

BEREZOVENKO, A. – JORDANOVA, L.: Innovacionnyje izmenenija v jazyke zamknutych sociumov. In: Problems od Sociolinguistics. 1. zv. Sofia, Institute of Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences – Sociolinguistics Research Committee, Bulgarian Sociological Association 1990, s. 260–266.

BILEŠOVÁ, E.: Drotárstvo v kysuckých obciach Zákopčie a Ochodnica, jeho základná charakteristika (rukopis diplomovej práce, B. Bystrica 1992. 80 s.).

BONDALETOV, V. D.: Uslovnyje jazyki russkich remeslennikov i torgovcev. Riazaň 1974.

BONDALETOV, V. D.: Uslovnyje jazyki russkich remeslennikov i torgovcev. Slovoproizvodstvo. Riazaň 1980.

BREDLER, F.: Slovník české hantýrky (tajné řeči zlodějské). Železný Brod 1914.

FABŠOVÁ, E.: Terminológia a argot drotárov v obci Vysoká nad Kysucou (rukopis diplomovej práce, B. Bystrica, 60 s.).

FELIX, J.: Slang a žargón zásadne i z prekladateľského hľadiska. Kultúrny život. *11*. 1956. č. 11. s. 9; č. 12, s. 3.

FILO, M.: Slovenský obchodník v ruskom kraji. Obraz zo života. Martin, Matica slovenská 1886.

FINDRA, J. a kol.: Slovenský jazyk a sloh. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 436 s.; 2. vyd. 1986.

GRABIAS, S.: Funkcijna klasyfikacija socialnych wariantów języka. Język polski. *54*. 1974. č. 1. s. 22–31.

HABOVŠTIAK, A.: Od plátenníckeho slangu k argotu. In: Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1977, s. 50–55.

HARČÁRIKOVÁ, D.: Lexika argotu asociálov v NVÚ Martin (rukopis diplomovej práce. B. Bystrica 1992, 50 s.).

HROZIENČIK, J.: Turčianski olejkári a šafraníci. Bratislava, Tatran 1981. 176 s.

JAGIĆ, V.: Die Geheimsprachen bei den Slaven Sitzungberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-historisch Klasse 133. Viedeň 1895, s. 1–80.

JANKOV, A.: Tajnijat govor kriminalnite prestăpnici v Bălgarija (rukopis diplomovej práce, Veliko Tărnovo 1977, 68 s.).

KĂNČEV, I.: Taen zidarski govor v s. Smolsko, Pirdopsko. In: Izvestija na Instituta po bălgarski ezik. 4. Sofia. 1956, s. 369–410.

KAMIŠ, K.: Argotický sociolekt abuzorů na pozadí drogové scény. In: Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9.–12. února 1988. 2. zv. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1989, s. 407–421.

KANIA, S.: Polska gwara konspiracyjno-partyzanska czasu okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Zielona Góra 1976.

KARASTOJČEVA, S.: Upătvane za săbirane na leksikalni material ot taen zidarski govor. Veliko Tărnovo, Velikotărnovskij universitet 1977. 68 s.

KATRIAK, M.: Metódy a techniky sociologického výskumu. Bratislava, Veda 1975. 272 s.

KOSORÍNOVÁ, A.: Komunikácia v ÚZNV B. Bystrica-Kráľová (rukopis diplomovej práce, B. Bystrica 1991, 50 s.).

KOŠECKÝ, S.: Niekoľko poznámok o argote asociálov (rukopis, 1979, 9 s.).

KOŠECKÝ, S.: Z tajomstiev tajnej reči. Príroda a spoločnosť, *33*, 1984, č. 21, s. 58–59.

KOUDELA, B.: Vývoj českého jazyka a dialektologie. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1975.

KURKA, A.: Słownik mowy złodziejskiej. Lvov 1907.

LAMBOV, N.: Argo na kradcite i kriminalnite zatvornici (rukopis diplomovej práce, Velikov Tărnovo 1980, 179 s.).

MANNHEIM, H.: Comparative Criminology. Londýn, Routlede 1966.

MARSINOVÁ, M.: K otázke sociálnych nárečí. In: Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení. 4. Red. J. Stanislav. Bratislava, SAVU 1950, s. 62–64.

MIHÁL, J.: Spisovný jazyk a nárečie. Slovenská reč, *7*, 1938/1939, s. 213–218.

MISTRÍK, J.: Praktická slovenská štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961. 198 s.; 2. vyd. 1963. 200 s.

MISTRÍK, J.: Slovenská štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 312 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 161 s.; 2. vyd. 1977.

MISTRÍK, J.: Štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.

NEDJALKOV, Ch.: Meštreganski ezik (ot s. Skrebatno, Gocedelčevstvo). Rodná reč, *16*, 1942, č. 1, s. 25–32.

NEKVAPIL, J.: Některé sociolingvistické aspekty výzkumu slangů. In: Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24.–27. ledna 1984. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1987, s. 27–37.

OBERPFALZER, F.: Argot a slangy. In: Československá vlastivěda. 3. zv. Jazyk. Red. V. Dědina. Praha, Masarykova akademie práce 1934, s. 312–375.

ODALOŠ, P.: Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku. Slovenská reč, *55*, 1990, s. 233–238.

ODALOŠ, P.: Základná charakteristika penitenciárnej komunikácie. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 1. zv. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica. Pedagogická fakulta 1991, s. 102–115.

ODALOŠ, P. (1992 a): Poznámky o argote odsúdených. Slovenská reč, 57, 1992, č. 5, s. 289 – 297.
ODALOŠ, P. (1992 b): Motúziarčina – tajná reč podomových a trhových obchodníkov okresu Banská Bystrica. In: Zborník vedeckovýskumných prác. Spoločenské vedy. 1. Red. M. Jurčo. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1992, s. 97 – 104.
ODALOŠ, P. (1992 c): Argot mladistvých odsúdených ako signál adjustovaného správania v rámci kriminálnej socializácie. In: Sociálna adjustácia jedinca v penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti. 2. zv. Red. A. Kozoň. Lučenec, Spoločnosť pre špeciálnu a liečebnú výchovu 1992, s. 64 – 76.
ODALOŠ, P. – STOJANOVÁ, L.: O niektorých aspektoch slovenských a bulharských argotov. In: Varia II. 1993 (v tlači).
ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia. 2. Náuka o slovnej zásobe. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 91 s.
ONDRUS, P. (1977 a): Sociálne nárečia na Slovensku I. Argot slovenských detí. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 248 s.
ONDRUS, P. (1977 b): Argot slovenských vandrovných remeselníkov. In: Sborník přednášek z konference o slangu a argotu v Plzni v září 1977. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1977, s. 56 – 58.
PAULINY, E.: Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo B. Buocik 1946. 20 s.
PETKOVIĆ, Ž. D.: Jezik naših šatrovaca. Belehrad 1928.
POTAPOV, S. M.: Slovar žargona prestupnikov. Moskva 1927.
STRATEN, V. V.: Argo i argotizmy. Izvesti komisii po russkomu jazyku. 1. Moskva – Leningrad 1931, s. 113 – 147.
ŠISKOV, S. N.: Prinos kăm tajnite ezici v Rodopole. Ďulgerski ezik. Rodopski napredăk. 6. 1909, č. 5, s. 120 – 124.
ŠIŠMANOV, I.: Beležki kăm bălgarskie ezici i poslovečki govori. In: Sbornik za napodni umotvorenija. 12. Sofia 1895, s. 14 – 50.
ŠTOLC, J.: Niekoľko poznámok o národnom jazyku a nárečiach. In: Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení. 4. Red. J. Stanislav. Bratislava, SAVU 1950, s. 50 – 53.
UHER, F.: Nová modifikácia argotu? (K charakteristice výrazů z oblasti narkomanie.) In: Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9. – 12. února 1988. 2. zv. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1989, s. 393 – 406.
UŁACZYN, H.: Języky tajne w Polsce. In: Język polski i jeho historya. 2. Varšava 1915, s. 462 – 466.
URBAŃCYK, S.: Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia. In: Z dziejów powstania języków narodowych i literackich. Varšava 1956.
UTĚŠENÝ, S.: Poslední fáze argotu slavičínskych zvěroklešticů, tzv. šviháčtiny. In: Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1987, s. 94 – 105.
VINOGRADOV, G. S.: Detskije tajnyje jazyki. In: Sibirskaja živaja starina. 2. Irkutsk 1926, s. 85 – 105.

SPRÁVY A RECENZIE

Ján Doruľa šesťdesiatročný

Viac v ústraní než v centre pozornosti, skôr v tieni ako na výslní prežil veľkú časť svojho tvorivého života jubilujúci Dr. Ján D o r u ľ a, CSc., hoci celý svoj produktívny vek prežil doteraz ako vysokoškolský učiteľ (prvé roky po skončení vysokej školy) alebo ako vedecký pracovník v Slovenskej akadémii vied. Aj takéto pracoviská však majú svoje výslnie aj svoje tiene. Bolo tak aj napriek tomu, že sme o ňom vedeli a že sa vedelo už dávno, že slovenská jazykoveda má v ňom bádateľa na pohľadanie. Predovšetkým historika jazyka a slavistu. Paušálne zásahy z prvých rokov normalizácie postihli aj Dr. Doruľu a potom ho ešte stíhali dlhé roky (on, historik jazyka, musel napr. odísť z oddelenia dejín jazyka), do istej miery až potiaľ, kým neprišli zmeny z konca r. 1989! Až v tomto čase mohol prevziať významnú, ale aj náročnú funkciu predsedu Slovenského komitétu slavistov a s tým aj funkciu predsedu organizačného výboru pripravujúceho 11. medzinárodný kongres slavistov, ktorý sa uskutoční na prelome augusta a septembra 1993 v Bratislave, až v tomto čase sa mohol po demokratických voľbách v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a po konkurze stať r. 1991 riaditeľom tohto významného slovakistického vedeckého pracoviska. Jubilejná príležitosť nás nabáda zaznamenať popri spomenutých životných peripetiách aspoň čo-to z jubilantovho života. Vráťme sa preto na začiatok.

Rodák z Ortutovej (nar. 31. 8. 1933), dedinky na polceste (možno aj neceste) medzi Bardejovom a Svidníkom, študoval na gymnáziu v neďalekom Bardejove, potom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (odbor slovenčina – ruština). Po skončení vysokej školy (r. 1957) bol asistentom na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe. Po dvoch rokoch prešiel do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV v Bratislave a na tomto pracovisku (aj po jeho zmene na Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) pracuje doteraz.

Iba málokto spomedzi našich jazykovedcov našiel oblasť svojho najvlastnejšieho, najbližšieho vedeckého záujmu tak skoro, ako sa to podarilo Dr. Doruľovi. Všimnime si aspoň názvy jeho prvých článkov a štúdií: *Dva listy z počiatku 16. storočia v bardejovskom archíve; Niekoľko archívnych dokumentov zo 16. storočia; Niekoľko archívnych dokumentov z východného Slovenska; O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska; O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch.* Titulky týchto prác Dr. Doruľu zreteľne naznačujú jeho základnú bádateľskú orientáciu aspoň v dvoch smeroch:

1. Autor už tu svoju pozornosť zameriava na výskum dejín nášho jazyka. Už tu je príznačné aj to, že Dr. Doruľa sa sústredil na rozbor mnohých listinných a podobných materiálov z východného Slovenska, z východoslovenských archívov, a tak nielen uvedené práce, ale aj mnohé ďalšie z nasledujúcich rokov boli akýmsi komplementárnym doplnením dovtedy lepšie preskúmaných materiálov zo stredného aj západného Slovenska.

2. Už tieto prvé štúdie zreteľne signalizujú, že ich autor si nikdy nijako nezľahčuje prácu, práve naopak – najbližšia mu je zložitá a rozsiahla heuristická práca, ktorá však dáva podnety aj podklady pre celý ďalší výskum dejín nášho národného jazyka.

Tieto základné koordináty Doruľovej vedeckej práce akoby predurčovali celý jeho ďalší bádateľský vývin. Od všeobecných jazykových rozborov istých konkrétnych pramenných materiálov prechádza Dr. Doruľa dosť skoro k výkladu histórie jednotlivých kľúčových slov a termínov v slovenčine. Najmä na začiatku 70. rokov uverejňuje vo viacerých odborných časopisoch a rozličných zborníkoch celú sériu takýchto výkladov (známa je najmä séria jeho článkov v Kultúre slova r. 1972). Tie isté východiská priviedli jubilanta aj k ďalšej časti jeho vedeckých prác. Analýza materiálov z východného Slovenska, kde sa slovenčina vo svojom vývine celkom prirodzene a zákonite dostávala do styku s viacerými ďalšími jazykmi, priviedla autora k tomu, že sa hlbšie venoval sledovaniu týchto kontaktov slovenčiny najmä s poľštinou, ale aj s ukrajinčinou, nemčinou aj maďarčinou. Výsledkom takto zameranej autorovej pozornosti a bádania sú viaceré jeho štúdie, ale predovšetkým ich zhrnutie v knižnej práci *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (Bratislava 1977). Štúdie aj kniha vyvolali živý ohlas, a to nielen u nás, ale aj medzi zahraničnými slavistami. Od prác s takouto orientáciou sa Dr. Doruľa celkom logicky dostal k sledovaniu širších slavistických a slovakistických problémov. Skúma vývin pomenovania Slovákov, zamýšľa sa nad istými trendmi vo vývine slovnej zásoby slovenčiny v rozličných obdobiach, prehlbuje výskum slovensko-inoslovanských, resp. slovensko-inojazykových vzťahov, sleduje všeobecné vzťahy medzi národom a jeho jazykom, obracia svoju pozornosť aj na jazyk ľudovej slovesnosti (opätovane sa vracia k majstrovi našej ľudovej slovesnosti Dobšinskému), viacerými príspevkami obohacuje našu odbornú tvorbu v oblasti jazykovej kultúry, vyslovuje sa o niektorých otázkach teórie spisovného jazyka. Nezabúda však ani na svoju prvú vedeckú lásku – na dejiny jazyka. Najnovšiu syntézu svojich výskumov z tejto oblasti podáva v knižnej práci *Tri kapitoly zo života slov* (Veda 1993, 151 s.), ktorú pripravil k spomínanému slavistickému zjazdu.

Široká tematická orientácia Doruľových vedeckých prác, predovšetkým však spoľahlivá a podnetná heuristická príprava k jeho štúdiám vzbudzuje zaslúženú pozornosť nielen u našich aj zahraničných slavistov, ale aj v radoch bádateľov z viacerých príbuzných disciplín, najmä v radoch historikov, etnológov, má teda širší, interdisciplinárny ohlas. Práve v takýchto súvislostiach sa javí poverenie Dr. Doruľu vedením príprav na 11. medzinárodný kongres slavistov ako celkom oprávnené a logické. Pravda, takáto práca si vyžaduje nielen istú autoritu osobnosti v kruhoch odborníkov z vlastnej aj príbuzných disciplín, ale najmä istú cieľavedomosť, veľkú obetavosť, veľké pracovné nasadenie, niekedy aj istú dávku neústupčivosti, nepoddajnosti, pravda, spojenú s istou diplomaciou. Toto všetko náš jubilant má. Áno, niekedy sa mu pripomína, že z poslednej dvojice vlastností je mu bližšie tá prvá. Ale spomeňme si: ako nie celkom diplomatické sa mu viac kuloárovo ako verejne vyčítalo, že trval na tom, aby sa pripravovaný slavistický kongres ako celok uskutočnil v Bratislave, že neustúpil pred lákavými možnosťami presunúť konanie niektorých

jeho sekcií aj inde. O týchto veciach sa uvažovalo, keď ČSFR nebola ešte ani zďaleka rozdelená. Dnešná situácia dala celkom za pravdu jeho počínaniu, hoci si aj on sám azda najlepšie uvedomuje, že príprava celého zjazdu je v súčasnej ekonomickej situácii naozaj preťažká úloha.

Čo zaželať jubilantovi na záver týchto riadkov? Veľa zdravia, veľa tvorivých myšlienok, veľa spokojnosti, veľa úspechov pri vedení vlastného pracoviska v týchto časoch pre kultúru nie najľahších. Napokon ešte jedno želanie: aby to množstvo práce, ktoré jubilant venoval príprave slavistického zjazdu, prinieslo bohaté ovocie. Na úžitok jemu i celej našej slavistike.

J. Mlacek

Súpis prác Jána Doruľu za roky 1983–1992

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Jána Doruľu za roky 1960–1982 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *48*, 1983, s. 296–302.

1983

Z histórie lexikálnych slovensko-východoslovanských súvislostí a paralel. – In: Československá slavistika 1983. Lingvistika, historie. Red. J. Horecký. Praha, Academia 1983, s. 61–70.

O vývine pomenovania Slovákov. – Zápisník slovenského jazykovedca, *2*, 1983, č. 4, s. 4–6 (tézy prednášky konanej dňa 27. 9. 1983 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Aus der Geschichte der lexikalischen slowakisch-ostslawischen Beziehungen und Parallelen. – In: Reziume dokladov i pismennych soobščenij. IX meždunarodnyj sjezd slavistiv. Kijev, senťabr 1983. Red. G. V. Stepanov. Moskva, Nauka 1983, s. 93.

Slovo i trud. Red. H. P. Jižakevyč. Kyjev 1976. – In: Slovenská reč, *48*, 1983, s. 113–117 (ref.).

Anton Pršo (4. 1. 1944–20. 3. 1983). – Slovenská reč, *48*, 1983, s. 302 (nekrológ).

1984

O vývine pomenovania Slovákov. – In: Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo. Red. F. Bielik – J. Sirácky – C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1984, s. 259–269.

Používanie slovenského jazyka v mestách v 15.–18. storočí. – In: Národnostný vývoj na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Red. R. Marsina. Martin, Osveta 1984, s. 163–173, rus. res. s. 173, nem. res. s. 174.

Jazyk a spoločenský vývin. [Mova i procesy suspiľnoho rozvytku. Red. V. M. Rusanivskyj. Kyjiv 1980.] – In: Slavica Slovaca, *19*, 1984, s. 94–99 (ref.).

IX. medzinárodný zjazd slavistov v Kyjeve 6.–14. septembra 1983. – Slavica Slovaca, *19*, 1984, s. 109–110 (správa).

1985

Slowakisch-madjarische Beziehungen in der Lexik der vorschriftsprachigen Epoche. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 102–106.

Slovensko-maďarské vzťahy v lexike predspisovného obdobia. – In: Současný stav a úkoly československé hungaristiky. Red. F. Hejl. Brno, Rektorát UJEP Brno 1985, s. 305–308.

Naša kňahňä domov tiahne. – Kultúra slova, *19*, 1985, s. 264–267.

Slavistická problematika v časopise Slovenská reč. – Slovenská reč, *50*, 1985, s. 205–211.

Na 1100. výročie Metodovej smrti. – Zápisník slovenského jazykovedca, *4*, 1985, č. 4, s. 25–27 (tézy prednášky konanej dňa 12. 6. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Zachytáva slovné bohatstvo. K jubileu Jozefa Nižňanského. – Ľud, 10. 7. 1985, s. 5. (k 60. narodeninám).

1986

O historizme v písaní niektorých mien a názvov. – Slovenská reč, *51*, 1986, s. 211–216.

O jazykovom a kultúrnom bohatstve Dobšinského Povestí. – Slovenská literatúra, *33*, 1986, s. 234–248.

Z listov jazykovej poradne. – In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 268–271.

Láska k jazyku a ľudu. Za univerzitným profesorom J. Oravcom. – Ľud, 2. 7. 1986, s. 4.

1987

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s. – 2. vyd. 1989 (spoluautori J. Kačala, M. Marsinová, I. Masár, Š. Michalus, Š. Peciar, M. Pisárčiková, M. Považaj, V. Slivková, E. Smiešková, E. Tibenská, M. Urbančok).

Dejiny Slovenska. 2. Red. S. Cambel. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 856 s. (člen autorského kolektívu).

Vzťah češtiny a slovenčiny v gramatike Pavla Doležala a v diele Mateja Bela. – In: Prekursorzy słowiańskiego językoznawstwa porównawczego (do końca XVIII. wieku). Red. H. Orzechowska – M. Basaj. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zákład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987, s. 201–217.

Nad jazykom ľudových rozprávok (z hľadiska vývinu spisovného jazyka). – Kultúra slova, *21*, 1987, s. 225–230.

O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského. – In: Literárnomúzejný letopis. 21. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1987, s. 71–89, rus. res. s. 225, nem. res. s. 228.

Stodvadsaťpäť rokov od Memoranda slovenského národa. – Kultúra slova, *21*, 1987, s. 3–9.

Memorandum slovenského národa. – Vlastivedný časopis, *36*, 1987, s. 87–91.

Jazyk je národné dedičstvo. Dvesto rokov od kodifikácie prvého slovenského spisovného jazyka. – Smena, 23. 9. 1987, s. 3.

Pripomenuli sme si sto dvadsiate piate výročie smrti Pavla Jozefa Šafárika. – Kultúra slova, *21*, 1987, s. 121–122.

1988

O programe slavistického výskumu na Slovensku. – Zápisník slovenského jazykovedca, *7*, 1988, č. 4, s. 14–15 (tézy prednášky konanej dňa 25. 6. 1988 na podujatí Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV na Donovaloch).

Prečo máme názov *Slovák*, ale *Slovenka* (nie „Slováčka")? – In: Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 185–186. – Tamže: Čo by sa dalo povedať o histórii a pôvode slova *kuruc*? (s. 209). – Čo znamená slovo *tarata* v Timravinej poviedke Hrdinovia? (s. 209). – S čím súvisí názov *Špania Dolina*? (s. 210).

Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. – Kultúra slova, *22*, 1988, s. 27–29 (správa o vedeckej konferencii pri príležitosti 200. výročia smrti H. Gaviovíča, konanej v dňoch 3.–4. 6. 1987 v Považskej Bystrici).

1989

Gavlovičov jazyk v dobovom kontexte. – In: Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 159–171, angl. a rus. res. s. 172, nem. res. s. 173.

O štandardizovaní historických mien a iných názvov. – In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989, s. 188–199.

Slovenské slovo *priš* a „maďarizmy" v slovenčine. – Slovenská reč, *54*, 1989, s. 354–360.

Z úvah nad jazykom ľudových rozprávok. – In: Textika a štylistika. Red. J. Mistrík. Bratislava, Univerzita Komenského 1989, s. 259–262.

Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. – Slavica Slovaca, *24*, 1989, s. 201–210.

O rozvoji slavistického výskumu na Slovensku. – Kultúra slova, *23*, 1989, s. 9–10.

Pavol Jozef Šafárik a slovenčina. – In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 219–229, rus. res. s. 230, nem. res. s. 231–232.

Poznámky k literárnomúzejnej expozícii. – In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 252–253, rus. a nem. res. s. 254.

Pri nedožitom výročí Jána Stanislava. – Slavica Slovaca, *24*, 1989, s. 266–267 (pri nedožitom 85. výročí narodenia J. Stanislava).

Pri sedemdesiatročnom životnom jubileu Gejzu Horáka. – Slovenská reč, *54*, 1989, s. 43–45.

1990

Poznámky k niektorým výkladom z oblasti vývinu slovenskej lexiky. – Slovenská reč, *55*, 1990, s. 299–304.

O vývinových procesoch v slovenskej lexike. – In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 3. „Dynamika rozwoju słownictwa". Red. J. Reichan. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1990, s. 47–53, poľ. res. s. 53.

Z dejín príčinného súvetia. Svetlej pamiatke profesora Jána Oravca. – Slavica Slovaca, 25, 1990, s. 50–54, rus. res. s. 55.

Ešte o jazyku Dobšinského rozprávky Ženský vtip. – In: Literárnomúzejný letopis. 23. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1990, s. 120–129.

O jazyku slovenských ľudových rozprávok. (Konfrontácia pôvodného textu s jeho modernizovanou úpravou.) – Slovenská reč, *55*, 1990, s. 129–146.

Potreba interdisciplinárneho výskumu v jazykovednej slavistike. – Slovenský národopis, *38*, 1990, s. 378–380, nem. res. s. 380.

Poznámky k jazykovednej slavistike po roku 1945. (Prednesené na zhromaždení slovenských slavistov v Bratislave 21. marca 1990.) – Kultúra slova, *24*, 1990, s. 274–275 (s pripojenou poznámkou na s. 276 o konaní zhromaždenia).

Jazyk – literatúra – kultúra. – Kultúrny život, *24*, 1990, č. 29, s. 10–11 (spoluúčastník besedy).

XI. medzinárodný zjazd slavistov. – Zápisník slovenského jazykovedca, *9*, 1990, č. 2, s. 17–19 (tézy prednášky konanej dňa 27. 2. 1990 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave; spoluautor J. Bosák).

Nebude to malicherný formalizmus. Spôsob písania názvu má závažný politický obsah. – Večerník, 9. 3. 1990, s. 9 (o pomenovaniach *Slovák, Slovenka, slovenský, československý, česko-slovenský*).

(List komisii pre nápravu krívd pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV.) – Kultúra slova, *24*, 1990, s. 266–267.

Jazykové prechádzky prózou. [Horák, G.: Jazykové prechádzky prózou. Bratislava 1989.] – In: Kultúra slova, *24*, 1990, s. 120–122 (rec.).

Starosta, richtár a niektoré iné názvy. – Slovenský denník, 6. 9. 1990, s. 2.

Seminár macedónskeho jazyka. – Slavica Slovaca, *25*, 1990, s. 111–112 (správa o 22. seminári macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry, konanom v dňoch 4.–22. 8. 1989 v Skopje a Ochride).

Príprava medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave. – Zápisník slovenského jazykovedca, *9*, 1990, č. 4, s. 8–9.

Súčasnosť a perspektívy slavistického štúdia v národopise a v príbuzných vedných disciplínach. – Slavica Slovaca, *25*, 1990, s. 278.

1991

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s. (spoluautori L. Dvonč, J. Genzor, J. Horecký, J. Kačala, F. Kočiš, I. Masár, M. Považaj).

Takto obnovu nedosiahneme. – Nové slovo, *33*, 1991, č. 32, s. 8.

O slovenskej jazykovej a etnickej jednote. – Zápisník slovenského jazykovedca, *10*, 1991, č. 1–2, s. 31–33 (tézy prednášky konanej dňa 18. 3. 1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Pomenovanie Slovákov. – Národná obroda, 1. 2. 1991, s. 9.

Slovenská jednota. – Slovenský denník, 4. 4. 1991, s. 5.

Na šesťdesiatku Gabriela Altmanna. – Slovenská reč, *56*, 1991, s. 187–188.

Tri starosti nového riaditeľa. – Slovenský denník, 16. 10. 1991, s. 5 (rozhovor E. Dobiáša s J. Doruľom, novým riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV).

1992

Pravopis a historické súvislosti. Rozhovor s Jánom Doruľom. Pripravil V. Segeš. – Historické revue, 3, 1992, č. 5, s. 26–27.

Ako sme sa stali Slovákmi. Vývin pomenovania nášho národa. – Historické revue, 3, 1992, č. 9, s. 5–7.

Jazyk a národ. – Slovenský denník, 18. 1. 1992, s. 7.

Slovensko privíta svet. Už len rok pred XI. medzinárodným kongresom slavistov v Bratislave. – Koridor, 4. 9. 1992, s. 6.

Zasadnutie Prezídia Medzinárodného komitétu slavistov v Smoleniciach. – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 108 (správa o zasadnutí konanom v dňoch 2.–4. 12. 1991 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach).

Správa o plenárnom zasadnutí Slovenského komitétu slavistov. – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 109 (správa o zasadnutí konanom dňa 18. 2. 1992 v Bratislave).

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1991. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 112–121 (spoluautor Š. Lipták).

Vážený čitateľ. – Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 3 (úvodník; spoluautori D. Kováč, M. Leščák).

Na životné jubileum PhDr. Jany Skladanej, CSc. – Slovenská reč, 57, 1992, s. 41 (k 50. narodeninám J. Skladanej).

Edičná činnosť

Pramene k dejinám slovenčiny. Red. M. Majtán – J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 400 s. + 24 s. obr. príl. (člen kolektívu editorov).

Redakčná činnosť

Slavica Slovaca, 23, 1988 – 26, 1991 (člen redakčnej rady pre jazykovednú časť), 27, 1992 (člen red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Čestný doktorát Univerzity Komenského prof. Ernstovi Eichlerovi

Prof. Ernst E i c h l e r, DrSc., sa narodil 15. mája 1930 v mestečku Mimoň v severných Čechách. V rokoch 1954–1959 študoval na univerzite v Lipsku bohemistiku, rusistiku a germanistiku a r. 1955 bol promovaný; na tej istej uviverzite sa r. 1961 habilitoval a doteraz pracuje ako profesor. Väčšina jeho mimoriadne rozsiahlej publikačnej činnosti je venovaná slavistike a slovanskej onomastike.

V stovkách štúdií a článkov, publikovaných v rokoch 1954–1992 sa prof. E. Eichler venoval najprv analýzam starej západoslovanskej onymie na území Nemecka, najmä na území medzi Sálou a Labe, podrobne študoval relikty z jazyka vyhynutých polabských Slovanov na nemeckom území zachované vo vlastných menách. Rovnakú pozornosť venoval aj súčasným a historickým hornolužickým i dolno-

lužickým vlastným menám, písal o predslovanských prvkoch v lužickej hydronymii a o starolužickej onymickej lexike.

Séria jeho štúdií je venovaná rekonštrukcii starých slovanských nárečí medzi Nisou a Sálou a starolužickej onymickej lexike na základe štúdia nemeckej a starolužickej toponymie. Súčasne v nich rieši i vzťahy medzi onomastikou a etymológiou, medzi onomastikou a lexikológiou, problematiku významu onomastiky pre dejiny jazyka i pre historickú dialektológiu.

Osobitnú pozornosť venoval prof. E. Eichler základným otázkam toponymickej integrácie, typológii slovansko-nemeckých, česko-nemeckých i česko-lužických jazykových kontaktov a paralel v toponymii, písal o fonologických substitúciách, o párových slovansko-nemeckých typoch a o ďalších metodologických otázkach onomastiky slovansko-nemeckého pomedzia, o slovanskom a českom podiele v nemeckej ojkonymickej lexike aj o západoslovansko-južnoslovanských vzťahoch na základe toponymie.

Prof. E. Eichler rozpracoval aj základnú onomastickú problematiku, teóriu a metodológiu onomastického bádania, interdisciplinárny charakter onomastiky, význam štúdia vlastných mien pri výskume dejín osídlenia, problematiku toponomastickej lexikografie a kartografovania onymických javov, otázky rekonštrukcie onymickej lexiky. V niekoľkých štúdiách spracúval problematiku Slovanského onomastického atlasu a ojkonymických štruktúrnych typov. Prof. E. Eichler sa aktívne zúčastňuje na príprave *Slovanského onomastického atlasu.*

Z monografických publikácií prof. E. Eichlera možno spomenúť aspoň *Die Orts- und Flurnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg* (1958), *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente im Ostmitteldeutschen* (1965), *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Neisse* (1965), *Die Ortsnamen im Gau Daleminze* (1966–1967 – s H. Waltherom), *Ortsnamenbuch der Oberlausitz* (1975–1978 – s H. Waltherom), *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neisse* (1985–1987).

Prof. E. Eichler už takmer štyri desaťročia živo sleduje a komentuje onomastické publikácie z nemeckého i slovanského prostredia, aktívne sa zúčastňuje na kongresoch, konferenciách a sympóziách v mnohých európskych krajinách, sám organizoval desiatky odborných stretnutí s medzinárodnou účasťou. Je zakladateľom a hlavným redaktorom onomastického časopisu *Namenkundliche Informationen*, spoluredaktorom nemecko-poľskej série zborníkov *Onomastica Slavo-Germanica*, série nemeckých monografií *Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungegeschichte*, členom redakčnej rady časopisu *Zeitschrift für Slawistik*. Je členom Medzinárodnej komisie slovanskej onomastiky pri Medzinárodnom komitéte slavistov a členom medzinárodnej onomastickej komisie (ICOS) so sídlom v Louvene. Je členom Saskej akadémie vied.

Prof. E. Eichler desaťročia spolupracuje so slovenskými jazykovednými pracoviskami, aktívne sa zúčastňuje na ich vedeckých konferenciách a sympóziách, sleduje a recenzuje slovenskú slavistickú, najmä onomastickú literatúru. Významným spôsobom sa podieľa aj na propagácii výsledkov slovenskej jazykovedy vo svete. Výsled-

kom tejto jeho činnosti je reprezentatívny zborník *A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics* (Ed. E. Eichler, J. Kačala, J. Šikra), ktorý vyšiel v anglickom jazyku (München, Verlag Otto Sagner 1992. 329 s.) a ktorý obsahuje príspevky významných predstaviteľov slovenskej jazykovedy (Ľ. Novák, E. Pauliny, J. Ružička, R. Krajčovič, J. Kačala, J. Dolník, I. Ripka, A. Ferenčíková, J. Findra, J. Sabol, M. Pisárčiková, I. Masár).

Pri príležitosti XI. medzinárodného zjazdu slavistov Univerzita Komenského v Bratislave za zásluhy o rozvoj jazykovednej slavistiky a slovanskej onomastiky, ako aj o rozvoj dobrých nemecko-slovenských vzťahov v týchto vedeckých oblastiach udelila prof. Ernstovi Eichlerovi, DrSc., čestnú vedeckú hodnosť doktora filologických vied.

M. Majtán

Dva pramene k dejinám predspisovnej slovenčiny

Písomnosti urbárskej regulácie z čias Márie Terézie, resp. ich časť, týkajúcu sa územia terajšieho Slovenska a bývalej Podkarpatskej Rusi, sprístupnili už v minulosti ruskí, českí, slovenskí a maďarskí historici (A. Petrov, F. Gabriel, K. Rebro, L. Dezsö, A. Špiesz). Z nášho územia, resp. aj z dnešného maďarského územia, kde sa v tom čase hovorilo po slovensky, sa z celkového počtu 2 629 obcí a poľnohospodárskych mestečiek (porov. Lexikon universorum Regni Hungariae locorum populosorum...), v ktorých sa urbárska regulácia vykonala, do dnešných dní zachovala len malá časť týchto písomností. Aj z tejto malej časti sa väčšina archívnych prameňov nachádza v Maďarskom štátnom archíve, časť z nej je na mikrofilmoch v Ústave historických vied SAV v Bratislave. Pri všeobecne známych problémoch, s ktorými bolo spojené štúdium archívnych prameňov, vzťahujúcich sa na naše územie v Maďarskom štátnom archíve, treba tento handicap kompenzovať pozorným sledovaním tých maďarských autorov a vydavateľstiev, ktorí, resp. ktoré nám archívne dokumenty týkajúce sa nášho regiónu sprístupňujú v súčasnosti. Na dve dôležité práce tejto povahy sa chceme zamerať po krátkom a všeobecnom úvode.

Tereziánske urbárske regulácie pozostávali zo štyroch základných dokumentov. Prvý obsahoval deväť otázok a odpovedí poddaných sedliakov (fasie, investigácie); k odpovediam sa pripájali, ak existovali, staršie urbáre, resp. po r. 1771 tie zmluvy, ktoré uzatvárali zemepáni so sedliakmi. Druhý dokument obsahoval súpis urbárskych domácností, mená hláv rodín a nimi obrábanú alebo neobrábanú pôdu, plochu lúk, pasienkov, viníc, ovocných sadov a pod. Tretí dokument tvoril vytlačený urbár (Urbarium), do ktorého sa rukou vpisovali údaje o právnom základe obce, rozsahu ornej pôdy, lúk patriacich obci, uvádzalo sa kolektívne právo obce vyrábať alebo

predávať lieh, údaje o tom, kedy môže zemepán vyžadovať „dupľovanú robotu" (dvojnásobný rozsah povinných robôt), i niektoré údaje charakteristické pre konkrétnu lokalitu. Štvrtý dokument (Tabella) obsahoval mená všetkých urbárnikov, t. j. mená a priezviská poddaných, želiarov s domom i bez domu, rozsah nimi užívaných oráčin a lúk, ako aj údaje o plnení predpísaných urbárskych povinností (robota, dary, árenda). Všetky štyri dokumenty i samotné nariadenie Márie Terézie z r. 1766 o vykonaní urbárskej regulácie v Uhorsku boli vydané v štyroch jazykoch: latinčine, nemčine, maďarčine a češtine. Dokumenty sa vypĺňovali v domácom jazyku, v našom prípade teda v predspisovných útvaroch slovenčiny. Pokiaľ boli spomenuté dokumenty vyplnené v chorvátčine, srbčine, rumunčine, rusínčine alebo poľštine (a týmito jazykmi sa v Uhorsku v tej dobe hovorilo), aj pre stoličnú správu, aj pre miestodržiteľskú radu sa museli preložiť do latinčiny. To samo osebe svedčí o tom, že v tej dobe už predspisovné útvary slovenčiny mali v porovnaní s týmito jazykmi vyšší štatút.

Prvá práca o tereziánskej urbárskej regulácii (UDVARI, I.: *A Mária Terézia-fele úrbérrendezés szlovák nyelvü dokumentumai – Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie.* Niregyháza 1992, 370 s.) nám umožňuje nahliadnuť do fasií šarišských a spišských obcí Nižné Repaše, Nižné Slovinky, Kremná, Vyšné Slovinky, Helcmanovce, Slotince, Jakubany, Jarabina, Kamienka, Kojšov, Veľký Lipník, Litmanová, Oľšavica, Osturňa, Poproč, Poráč, Sulín, Závadka a Torysky. Okrem fasií uvedených obcí (odpovede na 9 otázok sú zaznačené v pôvodnom pravopise) Udvariho práca v úvodnej kapitole obsahuje všeobecné informácie o urbárskej regulácii M. Terézie, ďalej rozbor fasií z jazykového hľadiska a niekoľko štatistických tabuliek, resp. máp. Práca má 34 príloh (ukážky fasií a zmlúv z Prešporskej, Nitrianskej, Tekovskej, Ostrihomskej, Trenčianskej, Turčianskej, Hontianskej, Zvolenskej, Oravskej, Liptovskej, Novohradskej, Gemerskej, Abovskej, Turnianskej, Zemplínskej, Užskej a Báčsko-bodrockej stolice, faximile urbára a pokyny na jeho vyplnenie, úplné znenie deviatich otázok, text prísahy pred sedliackymi priznaniami). Súčasťou prílohy je aj nariadenie Márie Terézie o vykonaní urbárskej regulácie a niektoré ďalšie dokumety.

I. U d v a r i má pravdu, keď tvrdí, že na základe dokumentov tereziánskej urbárskej regulácie, hlavne fasií jednotlivých obcí, získavame „autentický obraz nielen o spôsobe života jednotlivých poddaných, o ich spoločenskom a majetkovom stave, zvykoch hospodárenia, o ich rozvrstvení podľa pozemkovej držby a právnom vzťahu – poddaní s právom voľného sťahovania sa, veční poddaní, želiari s domom a bez domu – ale aj o konkrétnej realizácii zemepánsko-poddanského pomeru (vzťahu poddaných a zemepánov), o rôznosti odmien a aj o tom, čo si poddaní myslia o sebe a o svojej situácii". Ide naozaj o vysokohodnotné autentické dokumenty, ktoré nám objasňujú každodenný život poddaného sedliaka tereziánskej doby v takej šírke, akú nám neposkytuje žiadny iný dokument. A nie sú tieto urbárske písomnosti zaujímavé len z historického hľadiska tým, že umožňujú skúmať poľnohospodárske a majetkovo-právne pomery v 18. stor. v Uhorsku, ale aj z hľadiska rýdzo jazykovedného, resp. filologického. I. Udvari upozorňuje na konkrétne jazyko-

vedné disciplíny, pre ktoré sú dokumenty urbárskej regulácie, osobitne fasie ešte neobjavenou pokladnicou (historická onomastika, historická dialektológia, historická lexikológia, dejiny slovenčiny). S poľutovaním sa konštatuje, že dokumenty urbárskej regulácie ani v jednom prípade nevyužili vo svojich monografiách E. Pauliny a R. Krajčovič, hoci sa dejinám spisovného jazyka dlhé roky venovali. Domnievame sa, že tento „zoznam" by sa dal rozšíriť aj o ďalšie mená. I. Udvari urobil dobre, že vyplnené dokumenty urbárskej regulácie neprekladal do súčasnej spisovnej slovenčiny, ale ich nechal v pôvodnej podobe (v diplomatickom odpise). Takto sa jeho práca stáva zároveň zdrojom ďalších rozborov a štúdia prameňov (zvukovej, resp. hláskoslovnej, grafickej, morfologickej, syntaktickej i lexikálnej stránky pamiatky). Autor upozorňuje na charakteristické znaky fasií tých šarišských a spišských obcí, ktoré vo svojej práci uvádza: takmer v každom priznaní badať vplyv češtiny, vo fasiách z lokalít obývaných katolíkmi badať prvky kultúrnej západoslovenčiny. Vo fasiách zemplínskych obcí (o nich bude reč pri úvahách o druhej práci) sa jednoznačne odráža vplyv východoslovenského kalvínskeho písomníctva a vplyv maďarského pravopisu. Východoslovenské (spišské) obce obývané Goralmi a Rusínmi sa v jazyku vyznačujú zreteľným vplyvom poľštiny. Pestrú jazykovú paletu priznaní odôvodňuje I. Udvari neexistenciou ustálenej pravopisnej normy slovenčiny (bohemizovanej slovenčiny) a absenciou slovenských osvetových centier.

Druhou prácou I. U d v a r i h o (v spolupráci s P. T a k á c s o m), ktorá má vzťah k dejinám slovenského jazyka i Slovenska a zároveň je i hodnotným prameňom pri štúdiu predspisovných útvarov slovenčiny, je práca *Szlovák nyelvü paraszti vallomások Mária Terézia korából – Slovenské roľnícke fasie z doby Márie Terézie* s podtitulom *Adalékok a zempléni ruszin és szlovák községek történetéhez – Príspevky k histórii zemplínskych rusínskych aj slovenských osídlení.* Nyiregyháza 1992. 148 s.

V úvodnej kapitole autori uvádzajú charakteristiku tereziánskych roľníckych fasií a základné informácie o Zemplínskej stolici. Konštatujú pritom, že výskumu hospodárskych, spoločenských a národnostných otázok Zemplína sa v minulosti i súčasnosti venovala malá pozornosť. Zároveň sa v kapitole uvádza, že čiastkové výskumy tohto regiónu ukazujú, že ide o zaujímavú oblasť a písomné pamiatky z oblasti Zemplína sú významným prameňom poznania tohto kraja. V ďalšej časti kapitoly opisujú autori štyri základné body urbárskej regulácie (porov. vyššie). Ťažiskom práce P. Takácsa a I. Udvariho je charakteristika odpovedí na deväť otázok, ďalej súpis osôb a charakteristika majetkových vzťahov sedliakov z 15 zemplínskych obcí: Banské, Detrík, Ohradzany, Krásny Brod, Kudlovce, Porúbka, Repejov, Ruské, Stakčín, Suché, Trebišov, Ubľa, Ulič, Vladiča a Zubné. Z hľadiska charakteristiky jazyka archívnych pamiatok je zaujímavá i prehľadná tabuľka, v ktorej sa autori odvolávajú na údaje Pragmatickej sankcie. Podľa tohto prameňa bolo v čase tereziánskych súpisov v Zemplíne spolu 410 lokalít, z toho 388 obcí a 22 poľnohospodárskych mestečiek, rímskokatolíckych farností bolo 68, gréckokatolíckych 140, kalvínskych 60, evanjelická len 1. V Zemplínskej stolici v tom čase pôsobilo 186 učiteľov, v 109 lokalitách sa hovorilo po maďarsky, v 3 po nemecky, v 149 „rusínskou rečou", v 1 po česky, ale v 151 lokalitách po slovensky.

O grafickej stránke fasií autori uvádzajú (obdobne ako pri predchádzajúcej práci I. Udvari), že pravopis sa pridŕža českej tradície, ale hojne sú v ňom zastúpené prvky maďarského pravopisu. Jazykový materiál fasií obsahuje veľa špecifických areálových prvkov. Základná predloha – 9 otázok a odpovede na ne – tvorila síce šablónu, vzor, podľa ktorého mali konskriptori získavať údaje o hospodárskych pomeroch v jednotlivých lokalitách, ale odpovede na tieto otázky obsahujú veľké množstvo domácich, areálovo špecifických čŕt. V textoch sa okrem nich zachovali aj české prvky, na ten čas charakteristické v administratívno-právnych žánroch.

Na záver o obidvoch recenzovaných prácach I. Udvariho a P. Takácsa treba zdôrazniť ich dôležitosť nielen pre spoznanie života poddaných v troch stoliciach bývalého Uhorska tereziánskej doby, ale aj to, že ide o veľmi hodnotný zdroj poznatkov o kultúrnych predspisovných útvaroch z východného Slovenska, žiaľ, ako sme na to upozornili, doposiaľ takmer nepovšimnutý slovenskou historickou jazykovedou.

Š. Švagrovský – P. Žigo

ROZLIČNOSTI

Slovenská Grafia či Slovenská grafia? – Názov tlačiarne v Bratislave-Krasňanoch, v ktorej sa vyrábajú publikácie a časopisy, predovšetkým však časopisy s väčším nákladom (viacfarebné obrázkové časopisy a viaceré detské časopisy), sa v tiráži týchto publikácií a časopisov uvádza nejednotne. Najčastejšie sa tu stretáme s pravopisnou podobou *Slovenská Grafia* (obidve slová sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami), zriedkavejšie s podobou *Slovenská grafia* (s veľkým písmenom iba na začiatku prvého slova). Na mieste je otázka, ktorá pravopisná podoba je správna.

O histórii tohto podniku sa hovorí v hesle *Slovenská grafia* v 5. zv. Encyklopédie Slovenska, 1981, a v hesle *Polygrafické závody* v 4. zv. tej istej encyklopédie z r. 1980. V Encyklopédii Slovenska, ako vidíme, sa názov tlačiarne a vlastne aj názov spoločnosti, ktorá založila túto tlačiareň, uvádza v podobe *Slovenská grafia*. Treba ešte vedieť, že v tejto encyklopédii sa v osobitnom hesle uvádza názov *Slovenská grafia ako pomenovanie časopisu, ktorý vychádzal v rokoch 1921–1927 ako mesačník.* Aj tu je pravopisná podoba *Slovenská grafia*, nie *Slovenská Grafia*.

Pri posudzovaní správnosti podoby *Slovenská grafia* alebo *Slovenská Grafia* sa môžeme opierať iba o prvé dve zásady písania veľkých písmen, ktoré sa spomínajú v Pravidlách slovenského pravopisu (1991, s. 53–54). Ide vlastne o riešenie otázky, či slovo *grafia* v tomto názve je všeobecným podstatným menom, ktoré sa musí písať s malým písmenom, alebo je to vlastné meno vnútri viacslovného názvu, ktoré sa musí písať s veľkým začiatočným písmenom.

Podľa našej mienky podstatné meno, ktoré je súčasťou názvu tejto tlačiarne (to sa však týka aj názvu spoločnosti a názvu časopisu), predstavuje všeobecné podstatné meno, nie vlastné meno. O vlastné meno by mohlo ísť iba vtedy, keby sa pôvodne používal názov *Grafia* a ten by sa potom zmenil na názov *Slovenská Grafia*, teda k pôvodnému vlastnému menu by bol pridaný prívlastok, ktorý by sa už stal súčasťou viacslovného vlastného mena a bol pritom na jeho začiatku. Genéza tohto názvu je však iná, ako sme to videli z výkladu v Encyklopédii Slovenska. Najprv tu bola spoločnosť s dvojslovným názvom *Slovenská grafia*, v ktorom nešlo o spojenie prídavného mena s jednoslovným vlastným menom, potom bola rovnako pomenovaná tlačiareň tejto spoločnosti a napokon kedysi existoval aj časopis s tým istým názvom.

Na základe tohto rozboru môžeme konštatovať, že v názve *Slovenská grafia*, či už ide o pomenovanie spoločnosti, tlačiarne alebo časopisu, s veľkým začiatočným písmenom treba písať iba slovo, ktoré je na začiatku celého názvu, teda prídavné meno *Slovenská*. Podstatné meno *grafia*, pretože tu ide o všeobecné podstatné meno, treba v zmysle prvej a druhej zásady o písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách písať s malým začiatočným písmenom. Podoba *Slovenská Grafia*, ktorá sa často uvádza v tiráži publikácií a časopisov, vyrábaných v tlačiarni s týmto názvom v Bratislave-Krasňanoch, nie je podľa toho správna.

L. Dvonč